

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FORTID OG NUTID

BIND XXI . HEFTE 5 . SIDE 321—432 . KØBENHAVN 1962

Aviser som historisk kilde

Af *H. P. Clausen*.

Artiklen gengiver med visse udvidelser hovedtrækkene i et foredrag, holdt i Foreningen af gymnasie- og seminarielærere i historie 17.10.1961.

Den historiker, der vil tage et emne fra den ældre historie op, vil til sin rådighed have en række hjælpediscipliner, som støtter ham i arbejdet med at klassificere og vurdere kildematerialet. Gennem sin uddannelse vil han desuden være skolet i en kildekritisk metode, der sætter ham i stand til at gennemskue i hvert fald de mest almindelige af de problemer, som dukker op i forbindelse med de kildetyper, han må benytte sig af.

Noget tilsvarende gælder ikke for en historiker, der giver sig i kast med en opgave, hvor han fortrinsvis er henvist til et kildemateriale, bestående af dagblade. Naturligvis vil hans almindelige kendskab til historiske metodeproblemer og hans kildekritiske træning støtte ham også i dette tilfælde. Der ligger en god portion sandhed i lord Actons hyppigt citerede ord om, at den historiske metode blot er en fordobling af den sunde menneskeforstand. I praksis viser det sig jo, at mange forskere med lidt fornuftig omtanke kommer ganske vidt og har betydelig nytte af aviser som kilde til deres historiske undersøgelser.

Alligevel består der et tydeligt misforhold mellem den betydning, man almindeligvis tillægger aviser som kilde til den nyere og specielt den nyeste tids historie, og det arbejde, der er gjort for at vurdere dette materiale kritisk og klarlægge problemerne ved dets anvendelse. Når man betænker, at vi i aviserne har et kildemateriale, hvis betydning for historien ingen vil bestride, men hvis udnyttelse i mange henseender er vanskelig, er det egentlig ganske besynderligt, at en systematisk presseforskning ikke for længst har fundet sin plads mellem de historiske hjælpevidenskaber.

Der *drives* naturligvis presseforskning rundt om i verden, men man går næppe nogen for nær ved at sige, at herhjemme står denne forskning endnu på et forberedende stade. Og selv i de lande, hvor disciplinen er mest udviklet, det vil først og fremmest sige i USA, Frankrig, Tyskland

og Holland, er der ikke gjort ret meget for at frugtbargøre presseforskningens resultater for den historiske videnskab.

Det mærkes tydeligt, når man blader i nyere håndbøger i historisk metode eller andre tilsvarende hjælpemidler til indførelse i den historiske kildekritiks problemer. I så godt som dem alle udtrykkes en beklagelse af, at læren om den »historiske publicistik« (flyveskrifter, aviser, tidskrifter o.s.v.)¹⁾ ikke er udviklet tilstrækkeligt til, at den kan få en passende plads mellem hjælpevidenskaberne eller de *historiske grundvidenskaber*, som den tyske historiker *Karl Brandt* har foreslået at kalde de discipliner, der så at sige danner forudsætningen for historiens eksistens som videnskab.

Står der i håndbøgerne endelig noget om aviser som kilde, er det ret almindelige bemærkninger om, at aviser, betragtet som kilde, er af dobbelt natur. Det bemærkede allerede den moderne historiske kildekritiks grundlægger, *Leopold v. Ranke*, i en afhandling, han i 1832 skrev om nogle franske flyveskrifter fra de sidste måneder af året 1831, altså et stykke kritisk samtidshistorie fra Rankes hånd.²⁾ Han fremhævede her, at man gennem aviserne fik et indtryk af partiernes mangesidede opdeling, men, fortsatte han, »vi fornemmer i dem (∴ i aviserne) mere klassernes end individernes stemmer«. Aviserne er altså efter dette først og fremmest kilde til parti- eller gruppeanskuelser.

Imidlertid er de jo også kilde til de begivenheder, de omtaler. Men på dette felt maner Ranke til forsigtighed. Man må, advarer han, vel agte sig for at give sig i et enkelt af bladenes vold. Der er altid en vis charme ved at kunne holde sig til kildekritikkens »Altmeister«, så skønt andre har udtrykt sig lige så prægnant, kan vi godt her bruge Rankes ord om aviserne, når han siger: »... først når man sammenholder dem, der står imod hinanden, forstår man dem og kan indtage et standpunkt uden for deres tummel; heller ikke vil det være tilrådeligt at lade sig nøje alene med journalerne«.

Denne skepsis over for aviserne i deres egenskab af beretninger om bestemte begivenheder er meget almindelig, og den er jo også særdeles berettiget. Nogle forfattere er gået så vidt som til at hævde, at man aldrig bør tro på avisoplysninger, med mindre de kan bekræftes ad anden vej.³⁾ I langt de fleste tilfælde anvendes aviser da også som supplement til andet kildestof, således at forstå at den politiske historiker, som vel er den, der hyppigst benytter avisstof, almindeligvis i første række bygger på andet materiale end pressen. Aviserne bruges til at sup-

1) A. v. Brandt: *Werkzeug des Historikers. Eine Einführung in die historischen Hilfswissenschaften*. 2. Aufl. (1960), 16 f.

2) *Historisch-politische Zeitschrift*, Bd. I (1832), 115 ff.

3) Således *James Ford Rhodes* i »*The Newspapers as Historical Sources*«, *Historical Essays* (1909), 83-97.

plere vor viden om de politiske fænomener, der oftest bedre og sikrere oplyses af andre kilder, især akt- og brevmateriale.

I det hele taget må man nok gøre sig klart, at selv om der er udbredt enighed om, at avisstoffet er et særdeles vigtigt kildemateriale for historikerne, er benyttelsen af det i praksis såre tilfældig, og store dele af stoffet udnyttes slet ikke. Det hænger i nogen grad sammen med, at stoffet har et så enormt omfang, at det kan være næsten ugørligt at få magt over det. Enhver, der har været nødt til at bruge avismateriale fra det sidste halve århundrede, ja, vi kan vel endda sige fra hele det sidste århundrede, vil vide, at man ofte står magtesløs overfor en virkelig effektiv udnyttelse af stoffet, alene på grund af dets mængde.

Men den usystematiske udnyttelse skyldes også, at vi ikke har midler til en nogenlunde sikker vurdering af aviserne som kildemateriale, og at vi savner hjælp til at opnå klarhed over, hvilken art spørgsmål vi kan vente at finde besvaret på grundlag af indholdet i aviserne. Det er vel også grunden til, at historikerne sjældent eller aldrig gør rede for, i hvilket omfang de vil skænke avisstoffet tiltro. Oftest har jo mere seriøse, historiske afhandlinger et kortere eller længere afsnit med en beskrivelse og vurdering af det benyttede kildemateriale, men bemærkelsesværdigt nok ofres der så godt som aldrig plads på mere indgående betragtninger over avisstoffet, selv om et sådant har været anvendt på flere punkter i afhandlingen.

De fleste historikere nærmer sig vel også kun med største forsigtighed til problemer, der helt eller delvis må løses på grundlag af avisstof. De føler, at kildematerialet frembyder problemer, der ikke uden videre lader sig gennemskue og derfor i sig gemmer alt for mange fejlmuligheder. Sikker er historikeren kun, når han i den politiske historie kan bruge bestemte bladmænds eller politikeres avisartikler på linie med deres breve, dagbøger, taler i rigsdagen o.s.v. som udtryk for deres mere eller mindre åbent formulerede politiske stræben.

Historikeren bevæger sig da i et kendt terræn. Han har de tilstrækkelige indre og ydre kriterier til at vurdere sin kildes tendens, troværdighed og anvendelighed. Men i den slags tilfælde opererer han heller ikke med problemer, der i snævrere forstand angår netop avisernes kildeværdi. Når man – for at tage et kendt eksempel – har skilt Viggo Hørups artikler ud som vidnesbyrd om hans politik, har man forladt det felt, hvor avisstoffet frembyder specielle problemer.

Avisreferater.

Dem støder man imidlertid på, så snart man skal bruge et avisreferat af en politisk tale. Referatet vil som regel være anonymt, og historikeren har ikke uden videre de kriterier, der er nødvendige for en fyldestgørende

slutning om referatets troværdighed. Hvis historikeren skal kunne vurdere avisens troværdighed, må han kende noget til baggrunden for dens tilblivelse, det vil sige, at han må vide besked med redaktionens praksis og arbejdsmåde. En af de første og tillige en af de betydeligste kildekritiske autoriteter, tyskeren *Johann Gustav Droysen*, fremhævede i sit »Grundriss der Historik« fra 1858, at kildekritikerens opgave er »at bestemme, i hvilket forhold det endnu foreliggende materiale står til de viljesakter, det er vidnesbyrd om.«¹⁾ Netop på dette punkt viser vanskeligheden sig så tydeligt ved avisstoffet: vi ved alt for lidt om den vilje eller den hensigt, der har bestemt et blads indhold og den form, dette indhold har fået.

Mest rolig vil historikeren være, når han kan nøjes med at benytte referatet som indicium for, at et bestemt møde har fundet sted, eller en bestemt tale er holdt. Så er han nemlig ude over vanskeligheden med at fastlægge referatets vidneværdi, og han slipper af med den usikkerhedsfornemmelse, der altid vil være en følge af, at han ikke kender noget videre til omstændighederne ved referatets tilblivelse.

Dog bør det i denne forbindelse huskes, at et avisreferat ikke sjældent skrives på forhånd, hvis det er den eneste måde, det kan nå at komme med i avisen på. Det er af og til sket, at aviser på denne måde er kommet til at bringe referater af møder, der ikke har fundet sted, eller af taler, der ikke blev holdt på grund af aflysninger, som blev kendt så sent, at avisen ikke mere kunne standse referatet.

Om referater i en lidt ældre periodes aviser var mere pålidelige, end de er nu om stunder, lader sig næppe generelt fastslå. Nogle er tilbøjelige til at mene det. Den tyske historiker og presseforsker *Wilhelm Mommsen* hævder som sin erfaring, at de tyske avisers referater af politiske taler endnu i Bismarck-tiden stort set var tilforladelige. Og han tilføjer, at et avisreferat i hvert fald altid er bedre end de referater, der meddeles i politiske erindringer.²⁾

Nu til dags kompliceres sagen yderligere af den mere og mere udbredte skik, at manuskriptet til taler og andre lignende offentlige politiske ytringer udleveres til pressen, før talen holdes. Det øger naturligvis risikoen for, at et referat fremkommer, selvom talen aflyses. Og det medfører desuden, at referatet og de faktisk faldne udtalelser tit kan komme til at afvige fra hinanden, fordi referatet ikke gengiver improvisationer og andre ændringer, som taleren eventuelt foretager under indtryk af den stemning, hvori talen holdes. Historikeren får således i virkeligheden ved adskillige

1) J. G. Droysen: *Historik. Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*. Hrsg. von Rudolf Hübner. 3. Aufl. (1958), 336.

2) W. Mommsen: *Die Zeitung als historische Quelle*. I »Beiträge zur Zeitungswissenschaft. Festgabe für Karl D'Estér« (1952), 171.

af nutidens avisreferater mere indtryk af talerens hensigt end af den måde, han har realiseret sin intention på.

Pressen og den offentlige mening.

Endnu større vanskeligheder møder imidlertid den historiker, der vil bruge en avis som vidnesbyrd om en bestemt gruppes eller en samfundsklasses meninger. Hans afgrænsning af denne gruppe og hans indicier for, at avisen faktisk afspejler gruppens politiske opfattelse, står og falder med hans kendskab dels til det pågældende blads specielle forhold dels til, hvordan avisers holdning og vurderinger almindeligvis dirigeres i den pågældende periode.

I denne sammenhæng kan man pege på den vanskelighed, der ligger i, at vi i virkeligheden ved så uhyre lidt om den offentlige menings dannelse og den indflydelse, aviserne og de øvrige massekommunikationsmidler har på opinionsdannelsen i samfundet. Historikerens dilemma er, at han ikke er i stand til at afgøre, hvornår pressen genspejler en mening i en snævrere eller videre kreds, og hvornår den er ophav til denne mening. På meningsforskningens nuværende stadi kan man næppe fra sociologien eller andre af de samfundsvidenskabelige discipliner, der beskæftiger sig med opinionsdannelsen, vente væsentlig hjælp til en historisk udnyttelse af aviserne på dette felt. F.eks. har man i Frankrig søgt at sammenholde avisernes oplagstal og valgresultater i bestemte områder, men erfaringerne har vist, at man ikke ad den vej får noget at vide om pressens indflydelse på folks politiske overbevisning.¹⁾

På den anden side er det helt givet, at netop det nyere og nyeste avisstof, der er så vanskeligt at have med at gøre, rummer uendelige mængder af stof til belysning af så vigtige processer som meningspåvirkningen og meningsdannelsen i samfundet. Aviserne er jo dog de væsentligste vidnesbyrd om den politiske menings indhold, og i en lang række tilfælde vil man ved hjælp af pressen i det mindste kunne fastslå, på hvilket grundlag de forskellige meninger har kunnet danne sig. Aviserne giver et billede af de politiske begivenheder og synspunkter, således som de er præsenteret for læserne, og den psykologiske virkning af de politiske foreteelser vil kunne aflæses i aviserne. Pressen er i mange tilfælde et ganske godt barometer for omslag i det politiske klima. Således har en tysk undersøgelse vist, at frontændringerne i verdenspolitikken omkring århundredskiftet meget hurtigt satte sig spor i pressen, hvor svingningerne registreredes, før de var officielt bekræftet.²⁾

1) Jacques Kayser: *L'historien et la presse*. *Revue historique*, vol. 218 (1957), 300.

2) Refereret i *Hans A. Münster: Die Zeitung als Quelle der historischen Forschung*. *Berliner Monatshefte. Zeitschrift für neueste Geschichte*. Bd. 15 (1937), 471 ff.

Dog må man være opmærksom på, at oplysninger i pressen, som af en senere historiker lages for symptomer på tendensen i den politiske udvikling, ikke uden videre behøver at dække den politiske virkelighed. De kan lige så godt være resultatet af en begavet journalists kombinationer, der ved et tilfælde rammer træk i den politiske situation, som måske først senere kommer til udfoldelse. Den slags kombinationer kan virke særdeles realistiske, uden at de derfor behøver at dække over politiske realiteter, og det kræver en ganske dybtgående undersøgelse, før man kan afgøre, om man har med journalistiske kombinationer at gøre, eller om avisen virkelig afspejler den politiske udvikling.¹⁾

At aviserne har til hensigt at påvirke læserne, er i hvert fald ganske klart. Det har vel ikke altid været således, men fra o. 1840 er denne tendens klar i den liberale presse, der voksede frem over hele Europa, og de konservative regeringer måtte som modtræk også til at betjene sig af pressen. Det er således meget karakteristisk, at Christian VIII i juli 1846 kunne skrive til sin udenrigsminister: »Overhovedet er man vel nødt til at bruge pressen mod pressen, og det nytter ikke at mene sig for fornem dertil . . . .«. Netop på dette tidspunkt mærkede man i Danmark virkningerne af den tyske presses anti-danske indflydelse på opinionen i Tyskland. Pressen var blevet et politisk redskab, og som følge deraf er den naturligvis også blevet en vigtig kilde for den politiske historiker.

Selvom relationen opinion-presse som nævnt er vanskelig at gennemskue, kan aviserne dog give en hel del oplysninger om den påvirkning, befolkningen har været udsat for. I udlandet, specielt i USA, er gennemført en række enkeltstudier over det billede, læserne gennem aviserne har fået af bestemte politiske og sociale fænomener og begivenheder. Tilsvarende undersøgelser kunne givetvis med held gennemføres herhjemme. Bl.a. ville det sikkert være af værdi at få gennemgået den udbredte Bergske presse i forfatningskampens dage. Det ville give et indtryk af den påvirkning, de menige venstrevælgere var udsat for, og man ville få en bredere baggrund for den politiske analyse af disse års danske politik end nu, hvor man holder sig til rigsdagsforhandlingerne og den københavnske venstrepressen. Men én ting må man fastholde, når man arbejder med aviser på dette felt. Hvor de afspejler den offentlige mening, gengiver de dog kun et udsnit af den. Og aviserne kan kun være til nytte for historikeren og give ham acceptable oplysninger, når han i videste forstand kender noget til baggrunden for avisstoffets tilblivelse.

1) Et karakteristisk eksempel på sådanne aviskombinationer er beskrevet i *Troels Fink: Ustabil balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894-1905* (1961), 243-48.

Registrering af aviser.

Til støtte for den historiske videnskabs udnyttelse af aviserne bør først og fremmest skabes en katalog over samtlige bevarede og tilgængelige aviser fra Danmark og hertugdømmerne. En sådan opgave er overkommelig, selvom den kræver en betydelig arbejdsindsats, hvis katalogen skal indeholde oplysninger, der virkelig kan støtte historikerne i deres arbejde med avisstoffet.

En simpel oversigt, blot med titler og udgivelsesår, vil være en stor hjælp for historikerne, som da let kan skaffe sig overblik over, hvilke aviser der udkom på et givet tidspunkt. For Danmarks vedkommende er en sådan liste måske ikke af så iøjnefaldende betydning som i andre lande, hvor mængden af aviser gennem tiderne er sværere at overskue. Men også hos os kendes aviser, der havde så kort levetid, at de færreste er opmærksomme på deres eksistens. Kun en omhyggelig registrering af alle avistitler sikrer, at ingen overses, og en oversigt over samtlige aviser vil lette historikeren i hans valg af de aviser, han vil udnytte. Derved mindskes også faren for, at forskeren ensidigt lægger vægt på enkelte, velkendte blade.

Dansk Pressemuseum og Arkiv i Århus har indsamlet en betydelig mængde stof til belysning af danske presseforhold, og institutionen er i færd med at udarbejde en liste over danske aviser med en række oplysninger, der vil være relevante for de historikere, der skal arbejde med pressestof. Tilsvarende projekter er i gang også i andre lande ud fra den betragtning, at før historikeren ved, hvilket avismateriale der eksisterer, og hvor det findes, kan han ikke udtømme dette kildestofs muligheder.

En fransk pressehistoriker, *Jacques Kayser*, har i den forbindelse anstillet nogle betragtninger over, hvilke krav en sådan katalog bør opfylde¹). Gennem dem får man en fornemmelse af de problemer, der er forbundet med at gøre aviserne tilgængelige som et anvendeligt instrument for den historiske forskning.

Det er, siger Kayser, forbundet med adskillige vanskeligheder at nå til en tilfredsstillende karakteristik af de enkelte avisers indhold og af deres politiske holdning, to ting, som det er uomgængeligt nødvendigt at vide besked med, hvis man skal have gavn af det stof, aviserne bringer. Især kan det være svært at fastslå et dagblads politiske holdning så sikkert, at man uden videre kan vurdere bladets meddelelser i lys af dets formodede politiske standpunkt. Det kan være farligt blot at gå ud fra en mere almen fornemmelse over for bladets indstilling, og man må være opmærksom på, at skiftende politiske konstellationer kan give afvigelser i de enkelte blades opfattelse. Ud fra vore hjemlige erfaringer kan vi sige, at det er givet, at

1) Jacques Kayser: op. cit., 285 ff.

begrebet »venstreblad« i forfatningskampens dage er et flydende begreb, og historikeren må være yderst varsom med sin udnyttelse af avisstoffet, så længe han ikke kan nå ud over en så vag bestemmelse af et blads politiske standpunkt.

Det betyder, at man i realiteten har brug for en meget indgående analyse af hver enkelt avis, før man virkelig kan bruge dens indhold i forskningen. Idealet må være, skriver Kayser¹⁾, at man klassificerer aviserne efter deres politiske holdning år for år, så man nogenlunde kan kortlægge de mulige svingninger. Indtil et så omfattende projekt kan gennemføres, må man nøjes med en analyse af aviserne i udvalgte år, specielt politiske krisear, for på den måde at få et fingerpeg om fluktuationerne i bladenes indstilling.

I princippet er Kaysers opfattelse ganske korrekt. Hvis man ikke har en klar indsigt i det enkelte blads holdning fra situation til situation, kan man blive narret, når man vil bruge stof fra bladet i sine historiske ræsonnementer. Nu er en politisk karakteristik af hver enkelt avis år for år nok mere, end man i praksis kan gennemføre. Imidlertid ville det være værdifuldt, om man for Danmarks vedkommende forsøgte en analyse af en række aviser i nogle af de år, der ligesom danner epoke i de sidste godt hundrede års historie. Det ville øge vort kendskab til avisstoffets natur, og det ville give et fingerpeg om de faldgruber, historikeren må vogte sig for ved arbejdet med avisstof som kilde til dansk politiks historie.

Hertil må føjes et andet ønske, som historikeren kan håbe på, at pressehistorikerne i tidens løb vil opfylde for ham: en analyse af avisernes placering i den helhed, som i de enkelte tidsafsnit udgøres af den samlede presse. Det vil sætte historikeren i stand til at udvælge netop de aviser, der i den givne situation er repræsentative for de tendenser, der rører sig i pressen som helhed. Vurderingen af det enkelte blads vægt og kriterierne for udvalget af de aviser, man bør beskæftige sig med ved behandlingen af vor politiske historie, trænger i høj grad til at få en sikrere basis, og historikeren vil her have grund til at nære store forventninger til en systematisk udforskning af dansk presse gennem tiderne.

Det unøjagtige avisstof.

Men selvom man når til en tilfredsstillende realisering af idealet, et ræsonneret inventarium over pressen i Danmark og hertugdømmerne, ville ikke dermed de grundlæggende problemer, som historikeren kommer ud for, når han vil udnytte avisstof, være løst. For selv den bedste karakteristik af hvert enkelt blad befrier ikke historikeren for pligten til at udnytte avisernes indhold med omtanke og frem for alt med skyldig

1) *op.cit.*, 287.

hensyntagen til omstændighederne ved avisstoffets tilblivelse. Nu kan det være svært at få indblik i lidt ældre presseteknik, men nogle fejlkilder kan man dog pege på, og man kan desuden ved at se på moderne avisers arbejdsmåde blive opmærksom på ting, man skal tage sig i vare for.

Enhver nogenlunde opmærksom avislæser vil således være fuldt på det rene med, at avisers oplysninger skal tages med største varsomhed. Og det er ikke blot en regel, der gælder for nutidens aviser. Journalister har til alle tider været bedre til at lægge stof til rette end til at skille sande fra falske oplysninger. Det skyldes nu nok oftere manglende tid og mangel på tilstrækkelig information, end det er udtryk for svigtende vilje til at sige sandheden. Tempoet og de tekniske problemer i forbindelse med at få avisen færdig bevirker, at en mængde stof simpelthen må tages med, uden at en nærmere kontrol er mulig.

Det forklarer de mange fejl og mangler, der er så velkendt i alt avisstof. Heri ligger i og for sig ingen kritik af aviserne. Det er historikerens fejl, hvis han venter en nøjagtighed, som pressen ikke kan præstere. Men det kan være godt at gøre sig helt klart, hvor stor unøjagtigheden kan være. Som eksempel herpå skal kort refereres en undersøgelse, man har foretaget på Nordisk Journalistkursus i Århus. Det er en analyse af dansk presses behandling af den såkaldte Famagusta-episode i begyndelsen af oktober 1958, da engelske tropper foretog en ret hårdhændet aktion mod græksindede cyprioter i byen Famagusta som reaktion på, at en engelsk kvinde var blevet dræbt af skud på gaden.

Det er især talangivelserne, der opviser unøjagtigheder. De fleste aviser noterer, at omkring 1.000 cyprioter arresteredes, men et enkelt blad har 2.000. Det er jo et betragteligt udsving, men forvirringen bliver endnu større, når vi kommer til tallene på de cyprioter, der blev såret, eller som døde af den behandling, englænderne gav dem. Der var inddraget 12 aviser i undersøgelsen, og af dem nævner de tre, at der var 150 sårede, 4 siger 150-300, og 5 blade nævner 300. På samme måde med antallet af dræbte. 3 aviser siger 4 døde, én nævner 3, en anden har 6, mens en tredje først siger 3 for derpå at bruge udtrykket »flere døde«. Endelig er der 5 aviser, der slet ikke omtaler dødsfaldene, og en enkelt skriver 2-6 døde. Det sidste er jo nok en følge af, at avisernes kildemateriale har haft tal, varierende mellem 2 og 6, og så har den pågældende redaktion søgt at komme ud over vanskelighederne ved at anføre de to yderpunkter. Udsvingene i tallene skyldes antagelig, at aviserne har haft både engelske og græske kilder at øse af, men det fremgår kun sporadisk af bladenes egne oplysninger, så en historiker ville være dårligt hjulpet, hvis han skulle bygge på disse telegrammer.

Det er således næppe nyhederne, der vil være det centrale for historikeren, når han bruger aviser. Dog kan avisstoffet naturligvis i en række

tilfælde bruges som en slags indikator, der viser, hvor problemerne findes, og hvor en videre undersøgelse bør sættes ind, under forudsætning af at andet kildemateriale kan inddrages. Især for samtidshistoriens vedkommende vil det hyppigt være tilfældet, fordi billedet af den politiske og sociale udvikling da oftest er så sammensat og kildematerialet så vældigt, at man må se sig om efter hjælp til at trænge ind i stoffet og problemerne. Netop aviserne giver her historikeren de nødvendige startpunkter. I dagspressen har han en løbende bearbejdelse af samtidshistorien, der viser, hvor samtidige iagttagere så knudepunkterne i udvikling, og dér kan historikeren så knytte til. Men det kan netop kun give udgangspunkterne for en videre undersøgelse. Avisen er kun et nyttigt instrument. Den alene giver os ikke mulighed for med sikkerhed at bestemme den historiske sandhed.

Usikkerheden over for avisernes meddelelser vil naturligvis volde historikeren adskillige vanskeligheder. Et enkelt eksempel kan vise, hvordan avisnyheder kan forvirre, mere end de bidrager til at løse de historiske problemer. Eksemplet er fra den såkaldte maj-krise i 1938, da verden opskræmtes af rygter om tyske troppebevægelser mod den czekiske grænse, samtidig med at Tjecoslovakiet mobiliserede. Tyskerne påstod, at rygterne var udsprede fra czekisk side for at motivere mobiliseringen og nægtede, at der var tale om ekstraordinære tyske troppebevægelser. Der havde ganske vist fundet militære omgrupperinger sted i grænseegnene, men de var ganske normale for årstiden, hævdede den tyske overkommando.

Tager man det foreliggende tyske og engelske aktmateriale, som er let tilgængeligt, viser det sig, at rygterne om tyske troppekonzentrationer ikke lader sig verificere. Den daværende engelske ambassadør i Berlin, Nevile Henderson, var overbevist om det rigtige i de tyske forsikringer om, at der ikke fandt militære forholdsregler sted mod Tjecoslovakiet. Til overflod lod han sin militærattaché foretage en rekognoscering i det område, der kunne være tale om, og han vendte hjem med rapporter om, at der ikke foregik påfaldende tysk militær aktivitet. Rekognosceringen fandt sted søndag den 22. maj.

Slår man nu op i det københavnske blad, Social-Demokraten, for samme dato, finder man på forsiden følgende store overskrifter: »Social-Demokraten Medarbejder skildrer de tyske Troppebevægelser og czekiske Forsvars-Forberedelser. En rullende Kæde af Militærvogne fra Wien til den czekiske Grænse. Czekiske Soldater rejser Barrikader i største Hast. I Bil fra Wien til Brünn i Aftes mellem vældige Militærkolonner« – og så følger korrespondentens skildring af de tyske og østrigske landeveje, der vrimler af tysk militær, samt af den indgående og pågående czekiske paskontrol, som understreger situationens usædvanlige karakter. Korrespondancen er dateret lørdag aften den 21. maj.

Hvad skal man nu gøre med denne øjenvidneskildring, der jo ikke stemmer særlig godt overens med den engelske militærattachés beretning? Skal man søge at samarbejde de to og konstruere en ændring i de tyske dispositioner mellem lørdag den 21. og søndag den 22. maj? Hvis korrespondenten har ret, fortjener hans korrespondance i høj grad at pågtes, eftersom den i så fald demonstrerer det officielle materiales ufuldkommenhed. Problemet kan søges løst efter Rankes anvisning ved sammenligning mellem journalerne, og man vil da lægge mærke til, at ingen andre aviser bragte tilsvarende meldinger om tysk militær aktivitet – kun rygter blev gengivet – og at heller ikke Social-Demokraten vendte tilbage til den side af sagen, hverken i korrespondentberetninger eller i andre telegrammer.

Det sidste er nu ikke noget helt bindende argument, idet man ikke skal vente, at aviser følger stof op. Det er langt fra reglen, og man kan derfor sjældent slutte ret meget af, at en nyhed ikke udbygges i dagene efter, at den har været bragt. Mere tungtvejende er det, at de bombastiske overskrifter til trods er det meget lidt, der står i korrespondentens beretning om tyske troppesamlinger. Kun de første linier fortæller om tyske militærkolonner, og oplysningerne er vage. Resten drejer sig om den czekiske grænsekontrol og giver en stemningsberetning fra det czekiske grænseområde. På redaktionen i København har man imidlertid under indtryk af de verserende rygter givet de tyske troppebevægelser hovedvægten i overskrifterne, der følgelig fortæller mere om bladpraksis end om situationen ved den tysk-czekiske grænse. Telegrammet er i den form, hvori det kom i bladet, snarere et vidnesbyrd om de hårdnakkede rygter, der var i omløb, end det er en hjælp til at verificere eller afkræfte disse rygter.

Kommentar og nyhed.

I det her refererede tilfælde kommer man ikke særlig langt ved at sammenligne med andre aviser. Men det er klart, at en sammenligning mellem forskellige blades behandling af det samme stof kan være et godt udgangspunkt for en vurdering af avisstoffet som kilde. Man må imidlertid gøre sig klart, at resultaterne af en sådan sammenligning let vil blive behæftet med fejl og mangler, der skyldes selve avisstoffets natur. Her står vi ved et hovedpunkt, når det gælder om at nå til indsigt i pressestoffets særlige karakter som historisk kildemateriale, og problemet får særlig betydning, når man vil anvende aviser som udtryk for meninger og synspunkter.

Bruger vi aviserne på denne måde, vil det i den kildekritiske terminologi sige, at vi betragter dem som *levninger*. Wiener-historikeren, *Wilhelm Bauer*, har karakteriseret aviserne således: »De er deres samtids dagbog, som kommende slægter blot behøver at slå efter i for at opdage selv de

fineste bevægelser i det forbigangne liv«.1) Heri ligger den rigtige betragtning, at aviserne bedre end nogen anden kildetype kan give en tids atmosfære. I pressen finder vi vigtige elementer til en beskrivelse af de store bevægelser i samfundene af økonomisk, social og kulturel natur. Men spørgsmålet bliver rigtignok så, hvordan man skal foretage opslagene i denne »dagbog«.

Når historikeren arbejder med en almindelig dagbog, en enkeltpersons optegnelser, vil han bestræbe sig på at fastslå, hvordan de skildrede begivenheder er præget af at have passeret gennem forfatterens bevidsthed, og han vil interessere sig for, hvad der kan have betinget forfatterens synspunkter og vurderinger. Det kan være en vanskelig opgave, når det drejer som en dagbog, skrevet af en mand, hvis identitet er fastslået. Men disse vanskeligheder er små i sammenligning med dem, der møder en historiker, der vil anlægge tilsvarende synspunkter på avisstoffet.

Sammenligningen med dagbogen er imidlertid rammende, for ligesom en dagbog er en avis en blanding af kendsgerninger og vurderinger, og som i dagbogen går der i avisen ikke et klart skel mellem de to elementer. Denne sammenblanding af nyhed og kommentar er et væsentligt træk til karakteristik af dansk avisstof, og det kan let illustreres med et par telegrammer af den type, der hyppigt forekommer i aviserne. Som eksempler aftrykkes et par Ritzau-telegrammer. Det første stammer fra januar 1956, umiddelbart efter at russerne havde forladt Porkkala-halvøen. Telegrammet er kommet til Ritzau fra dets finske søsterbureau, Finska Notitshyrå, og det blev gengivet i flere danske blade.

porkala (sammendrag med nyt)
helsingfors 28/1(rt-fnb)

med den store bilkolonne med journalister, som i går besøgte porkalaområdet, fulgte også en hel del porkalaboer, som havde skaffet sig opgaver som assistenter, vejvisere, fotografer o.s.v. for at få lov til at komme med, inden området lukkes op for civile. blandt dem var en del gårdejere, som blev dybt skuffede over at se deres tidligere hjem igen og erklærede, at de ikke var til at kende igen.

ejeren af pickala anrika²⁾ gård i sjundeå, godsejer gösta lindeberg, udtalte, at hans hjem kun var en potemkin-kulisse. udvendig var huset temmelig velbevaret, men inde var ødelæggelsen fuldkommen, de gamle kakkelovne og kaminer var revet ned, og i stedet havde russerne opført små ildsteder her og der. væggene var flyttet eller revet ned, dørene skåret af på midten eller forsynet med luger, og de gamle tapeter var revet af eller dækket over af nye i grelle farver.

en endnu større skuffelse har ejeren af gamla gesterby, agronom olle dumell lidt. dumell kørte for en lille uges tid siden gennem porkalaområdet med toget og så da fra vinduet, at gamle gesterby – den eneste rent gustavianske bygning på porkalaområdet – var fuldt bevaret, men da han igår fik lejlighed til at

1) Wilh. Bauer: Einführung in das Studium der Geschichte (1921), 305.

2) Ved en fejltagelse har bureauet ikke oversat det svenska adjektiv »anrika« = rig på aner.

besøge sit gamle hjem, fandt han det fuldstændig nedbrændt. gløderne ulmede endnu på brandtomten. det almindelige indtryk efter udflugten i går var, at porkkala-beboerne må være beredt på at finde deres hjem mere eller mindre forfaldne og ødelagte indvendig. der kræves omfattende ombygninger, og spørgsmålet er, om det ikke i mange tilfælde vil kunne betale sig at bygge nye huse i stedet.

de russiske nybygninger imponerede ikke, ihvertfald sammenlignet med finsk standard. meget er naturligvis provisorisk opført, men frem for alt var der skoler, lærerboliger og sygehuse, der havde et helt andet præg end hvad man er vant til.

den nye flyveplads ved friggesby var dækket af sne, men den 6 meter brede og ca. 2 km lange start- og landingsbane var mærket med grankviste, og en lille finsk flyvemaskine landede i går på ski. i kraftværket på obbnäs var alle maskiner ført bort, så værket var kun en tom skal. i kyrkslätts middelalderlige kirke var alteret, prædikestolen og bænken ført bort, og kirken var malet indvendig i den grelle lyseblå farve, som russerne har anvendt på talrige huse og alle stationsbygninger på området. hugsten i skovene var knap så stor, som man havde ventet. noget af det mest forbavsende i porkala er et antal halvt færdigbyggede huse, der får det til at se ud, som om overdragelsen af basen er kommet som en overraskelse for sovjettropperne på stedet.

Løber man teksten igennem, vil man se, at telegrammet kun bringer ganske få konkrete oplysninger: Nogle Porkkala-beboere har været med en gruppe journalister inde på halvøen, og de er skuffede. En gård er lavet en hel del om indvendig, og en anden er lige brændt. Tapeter og farver beskrives som grelle. Desuden nævnes nogle russiske nybygninger samt en nyanlagt flyveplads, og det omtales, at bl.a. kirken i Kyrkslätt har lidt temmelig megen overlast. Endelig står der, at hugsten i skovene har været mindre end ventet, hvilket vel iøvrigt mere er en oplysning om forventningen end om hugsten.

Alt ialt er der højst tale om en halv snes konkrete oplysninger; ikke desto mindre giver telegrammet et ganske prægnant udtryk for tilstanden på Porkkala ved den russiske okkupations ophør, eller måske rettere: for den oplevelse, journalistgruppen havde, da den konfronteredes med denne tilstand. Det subjektive element, vurderingsmomentet, er i dette tilfælde let at få øje på. Man behøver blot at pege på tendensen til at generalisere på et spinkelt grundlag – der tales jo kun om to gårde, og de er endda ikke særlig repræsentative. Man påvirkes også af stigningen i kompositionen i telegrammets første halvdel, som ender med øjebliksbilledet af manden, der står ved de ulmende gløder, de sørgelige rester af »den eneste rent gustavianske bygning i porkalaområdet«. Gennem årene har op mod 200 journalister på Journalistkursus ved Aarhus Universitet og Nordisk Journalistkursus haft til opgave at skrive artikler på grundlag af dette telegram, og de er alle blevet spurgt, hvad en rent gustaviansk bygning er. Ingen har kunnet give udtømmende svar på spørgsmålet, skønt de næsten alle har givet det gustavianske bygværk en fremtrædende

plads i deres omskrivninger af telegrammet. De har altså rent mekanisk registreret ordets symbolværdi som udtryk for den russiske vandalismes omfang.

Så let sammenknyttes oplysning og kommentar i selve ordvalget. Det ser man også i den måde, de russiske bygningers art og kvalitet sløres på i telegrammet. »De imponerede ikke,« står der. »De havde et helt andet præg, end man er vant til«. Meget ofte kaldes disse bygninger i omskrivningerne: »ringe« – »i russisk stil« e.lign. Ordvalget bestemmer altså i høj grad opfattelsen, og man kan ikke bebrejde nogen, at de slutter, at kraftværket i Obbnäs – den »tomme skal«, som er omtalt længere nede i telegrammet – er et finsk kraftværk, der er blevet plyndret af russerne. I virkeligheden er det et værk, russerne opførte i forbindelse med deres anlæg på basen.

Et eksempel af en lidt anden type er følgende uddrag af et telegram fra 25. april 1962:

washington, onsdag (rb-afp)

præsident kennedy gav i aftes ordre til genoptagelsen af de amerikanske kernevåbenforsøg i atmosfæren, men ordren blev kun givet efter at usa på enhver måde gennem to måneder havde forsøgt at få sovjetunionen til at gå med til en atomstopaftale, der vilde standse de amerikanske atomforsøg, endnu før de var begyndt.

ved at give atomenergikommissionen grønt lys, har præsidenten kun handlet efter at alle forhandlinger og appeller var mislykkedes.

den seneste appel til sovjetunionen blev afsendt for få dage siden, stilet direkte til ministerpræsident krustjov, men ligesom forhandlingerne mellem atommagternes udenrigsministre og delegerede i geneve, gav heller ikke denne noget resultat . . . .

beslutningen om at genoptage kernevåbenforsøgene er sandsynligvis en af de vanskeligste, præsidenten hidtil har måttet tage i sin embedsperiode, og det er vist og sikkert, at han hellere ville have undladt at udstede den. han handler imidlertid i bevidstheden om, at han har lyttet til alle sine rådgivere og det nationale sikkerhedsråd, der holdt sit sidste møde i torsdags, umiddelbart inden præsidenten rejste på påskeferie i florida.

han er fuldt ud klar over det ramaskrig, der vil rejse sig over hele verden, først og fremmest fra de neutrale og alliancefri nationer.

de forenede stater har i de sidste dage søgt at lægge sine standpunkter klar for de otte neutrale nationer, der er repræsenteret på den hensygnende nedrustningskonference i geneve. først og fremmest har man forsøgt at forklare dem nødvendigheden af inspektion i forbindelse med et forbud mod kernevåbenforsøg. usa ved godt, at man kan observere en kerneeksplosion ad videnskabelig vej, men det er umuligt at konstatere eksplosionens karakter uden at foretage en inspektion på selve sprængningsstedet.

sovjets standpunkt har altid været, at inspektion er et andet ord for spionage, og at det derfor vil være umuligt at godkende den amerikansk-britiske plan.

de amerikanske embedsmænd, der på geneve-konferencen har forklaret de

neutrale de amerikanske synspunkter, mener at det er lykkedes dem at redegøre for de virkelige bevæggrunde til beslutningen.

men de er lige så overbeviste om, at de amerikanske forsøg vil blive mødt med en overordentlig skarp reaktion.

præsident kennedy handler i de forenede stater og den øvrige frie verdens interesse. han er kommet til det resultat, at hans lands sikkerhed ikke kan hvile på et løfte fra kreml al den stund, at kreml sidste år brød et lignende løfte og genoptog forsøgene med kernevåben.

præsidenten er ikke uden berettigelse bekymret over de fremskridt sovjet har gjort i atomvåben-teknisk henseende under forsøgene sidste efterår. det har længe været klart, at usa, hvis det ikke lykkedes at få en atomstopaftale istand, måtte foretage nye forsøg for at bevare sit forspring i atomvåben-kapløbet.

den serie af atomforsøg som usa har planlagt, og som nu kan indledes når som helst, er kortere end den sidste sovjetiske, og washington har lovet, at man vil holde mængden af radioaktivt nedfald nede på et minimum.

Her har vi et iøjnefaldende eksempel på, at den officielle amerikanske kommentar er blandet så grundigt ind i meddelelsen om begivenheden, at karakteren af kommentar fuldstændig er forflygtiget og skjules for den uopmærksomme læser. En historiker vil naturligvis ikke lade sig narre af denne fremstillingsform, men de to eksempler er alligevel gengivet her og behandlet så udførligt, fordi mange historikere jo i deres lærergerning har til opgave at opdrage nye generationer af kritiske aviselæsere. I det arbejde kan det være gavnligt at åbne elevernes øjne for denne sammenblanding og opøve dem i under læsningen at dele avisens tekst op i kommentarer og nyheder.

Aviser som kilde til anskuelser.

For en kildekritisk betragtning er det i denne forbindelse vigtigt at fastslå, at helt ud i de enkelte dele er avisen en blanding af meddelelse og vurdering. Det kan kun underbygge den tidligere fremhævede skepsis over for den nytte, historikeren kan have af avisernes oplysninger. Men samtidig understreges den side af avisstoffet, som historikeren først og fremmest vil være interesseret i at gøre brug af. Vi ser tydeligt vurderings-elementerne, som kan føre os på sporet af »de fineste bevægelser i det forbigangne liv«, som Bauer formulerede det, eller af klassernes og partiernes stemme, hvis man vil bruge Rankes udtryk.

Det er især her, historikeren vil være henvist til at sammenligne forskellige avisers behandling af det samme stof. Et godt stykke kan man også nå ad den vej. Således viste den omtalte analyse af Famagusta-episoden, at de konservative blade var tilbøjelige til at udelade de dele af telegrammerne, der indeholdt kritik af de britiske styrkers fremgangsmåde på Cypern, mens et socialdemokratisk og et radikalt blad understregede den antibritiske tendens i meddelelserne.

Man prøvede ved undersøgelsen at dele meldingerne fra Cypren op i objektive og mere subjektive elementer. En sådan opdeling er ikke let at foretage entydigt, men lidt af interesse kom der dog frem, idet det viste sig, at kun fire af de tolv aviser brugte de helt konkrete oplysninger i hovedoverskrifterne. Det store flertal byggede deres overskrifter på de tendentiøse elementer i stoffet. Overskrifterne gav således et udgangspunkt for en nærmere karakterisering af bladenes tendens, hvilket jo på smukkeste måde stemmer overens med den erfaring, vi ovenfor gjorde i forbindelse med meddelelserne i Social-Demokraten fra den tysk-czekiske grænse i 1938.

Også visse sproglige iagttagelser på Famagusta-stoffet var ganske interessante. Således talte nogle blade om »sårede« cyprioter, mens andre kaldte dem »tilskadekomne« i forbindelse med forhørene. På samme måde varierede udtrykkene »myrdet«, »skudt«, »terrormord« i forbindelse med den engelske kvinde, der mistede livet, ligesom der gik et skel mellem de blade, der talte om »arresterede« cyprioter og dem, der skrev, at cyprioterne var »tilbageholdt«. Den slags indicerer naturligvis de vurderinger, de enkelte aviser har anlagt på episoden.

Risikoen ved sammenligning af aviser.

Nu er denne lille undersøgelses resultater ikke særlig opsigtsvækkende, men de antyder dog lidt om, hvad man vil kunne nå ved mere omfattende komparative analyser af avisstoffet. Imidlertid må det kraftigt understreges, at en analyse ikke kan nøjes med at bygge på en sammenligning af de færdige aviser. En presseforskning, der indskrænker sig hertil, vil ikke nå ned under overfladen til de kriterier, der virkelig muliggør en vurdering af pressen som kilde. Man må have kendskab til *hele* den proces, som avisen er det sidste led i, ellers kommer man til at drage slutninger om pressen, der er falske, fordi de bygger på falske præmisser.

Et eksempel kan antyde problematikken. De københavnske morgenblade har den praksis, at de skaffer sig konkurrenternes først trykte numre for at kontrollere, hvad de har med. Bladfolk fortæller, at en aften havde Berlingske Tidende på forsiden sat en meget betydningsfuld nyhed, men da de andre blade kom, viste det sig, at de ikke omtalte denne nyhed med så meget som en linje. Det vakte bekymring i det berlingske hus, og man begyndte at tvivle på holdbarheden i meddelelsen. Man kunne ikke få fat på den medarbejder, der havde skrevet historien, så han eventuelt kunne bekræfte rigtigheden, og for ikke at løbe nogen risiko besluttede man at lade nyheden gå helt ud og ændre forsiden.

Men på de andre redaktioner så man det gode stof i Berlingske Tidendes første udgave, og man anså nyheden for så vigtig, at man absolut måtte have den med. Altså lavede konkurrenterne også forsiden om, så Ber-

lingskes historie kom på. Resultatet var, at da aviserne kom på gaden, bragte de alle undtagen Berlingske Tidende den gode nyhed.

Den historiker, der nu ville bruge de foreliggende aviser til at slutte noget om deres måde at vurdere nyhedsstoffet på eller om deres effektivitet som nyhedsformidlere, ville gå eftertrykkeligt i vandet. Og det vil man gøre i en lang række tilfælde, hvor det er tilfældigheder eller praktiske hensyn og ikke bevidste vurderinger, der ligger bag avisernes udvalg og placering af stoffet.

F.eks. kan man ikke uden videre gå ud fra, at fordi en nyhed kun bringes i én avis, er den suspekt. En historiker vil, ihukommende sin kildekritiske opdragelse, altid gerne søge efter dobbeltbekræftelse, men dette argument har ikke samme værdi over for pressen som andre steder. Det er nemlig ikke altid, at bladene, som i tilfældet med Berlingske Tidendes nyhed, optrykker en konkurrents gode ting. Oftest prøver man, hvis det kan lade sig gøre, det vil sige, hvis nyheden ikke er alt for afgørende betydningsfuld, at undgå at bringe en konkurrents solonyhed. På mange blade, især på steder, hvor flere aviser kæmper om en lokalt afgrænset læserskare, starter dagens redaktionelle arbejde med en gennemgang af det sidste nummer af de andre blade på stedet, for at redaktionen kan afgøre, hvad man nødvendigvis må have med, og – ikke mindst – hvad man skal udelade af de foreliggende nyheder. Dette er ikke en regel, der har absolut gyldighed, men princippet kan faktisk spille en rolle ved avisernes udvalg af stof.

Ud fra stoffets placering skal man også være varsom med at drage for vidtgående slutninger om den vægt, redaktionen tillægger den pågældende meddelelse eller artikel. Naturligvis skønner man på et blad over stoffets værdi og søger at give det et udstyr og en plads i avisen, der svarer til dette skøn. Men en række faktorer kan krydse den slags overvejelser. Bl.a. spiller det en rolle, at en del af spaltepladsen optages af annoncer, der måske er købt til en bestemt placering. Og endnu mere afgørende er det, at de enkelte sider skal gøres færdige i en bestemt rækkefølge og på bestemte tidspunkter, for at trykkefristerne kan overholdes. Når en side skal gøres færdig, skal den fyldes ud, og hvad der kommer på den, kan da afhænge af, hvad man på det givne tidspunkt har færdig i sats. Den tekniske nødvendighed kan således på tværs af redaktionens vurdering bestemme stoffets placering.

Heller ikke tidspunktet for en artikels offentliggørelse er altid udtryk for en hensigt hos redaktionen. Det *kan* være tilfældet, men lige så ofte er det tilfældigheder og praktiske hensyn, der afgør, hvor længe stoffet venter på at komme i avisen. Man kan derfor kun med forsigtighed slutte noget om den intention, der ligger bag, at en artikel kommer frem på et bestemt tidspunkt. I mange tilfælde kan man kun stole på en sådan slutning, hvis man kan basere den på andet end blot tidspunktet.

Redaktionen i centrum.

Alt dette betyder, at man kun undgår fejltagelser og alvorlige mistolkninger ved brug af avisstof som historisk kilde, hvis man har indsigt i nyhedsformidlingens opbygning og i arbejdet på redaktionerne. Dette er jo ikke en overraskende konklusion, og den kan slet ikke forbavse en historiker. Han vil være vant til at stille det spørgsmål, man altid bør stille, når man har med en kilde at gøre: Hvad er denne kilde spor af? Spørger man, hvad en avis er spor af, må svaret blive, at for en streng betragtning er den først og fremmest spor af en redaktions arbejde med at få en avis færdig. Til dette er avisen naturligvis førstehånds-kilde. I forhold hertil vil alt, hvad man ellers kan få ud af en avis, være sekundært. Vil man derfor vurdere en avis i dens egenskab af spor af fortiden, må man starte med at interessere sig for relationen mellem den færdige avis og redaktionens arbejde med den. Man må vide besked med, hvordan avisernes stof fremskaffes, og hvordan det behandles på de forskellige trin i produktionsprocessen.

Men det er lettere sagt end gjort. Intet er så afsluttet som arbejdet med en avis, når først rotationspressen kører, og det er i praksis meget vanskeligt at få klar besked om de kriterier, der har betinget, at avisen en bestemt dag netop fik en bestemt udformning. Avisredaktionen arkiverer den færdige avis, og manuskripter gemmes en vis tid, men man opbevarer ikke alt det stof, avisen er blevet til af, og det sætter grænser for en fuldstændig analyse af baggrunden for avisens tilblivelse. Bedømmelsen af udvalgskriterierne og dermed synspunkterne bag avisen måtte jo forudsætte, at man kendte *alt* det stof, der var valgt ud af.

Desuden kan man ikke nøjes med kun at interessere sig for redaktionens praktiske arbejde. Det vil være vigtigt at få fastslået bladenes partibinding og deres eventuelle materielle afhængighed af kapital eller interessegrupper. At udredningen heraf vil volde problemer, ser man bedst af den uvilje, bladene viser over for alle forslag om at give oplysninger om pressens ejerforhold og om offentliggørelse af regnskaberne. Her er hemmelighedsfuldheden tit dyb og uigennemtrængelig. Selv harmløse forespørgsler om bevægelser i de økonomiske forhold for 10-20 år siden mødes på nogle blade med afslag og en henvisning til, at det er forretningshemmeligheder.

Pressen er principielt diskret, når det gælder dens egne økonomiske og stofmæssige kilder. Denne diskretion er historikeren nødt til at prøve at bryde igennem, men det er meget vanskeligt. Mange gange kan man finde oplysninger om bestemte avisers økonomiske og personelle problemer i konkurrerende blade, men det er klart, at sådanne meddelelser må tages med største forsigtighed. Dansk Pressemuseum og Arkiv har gennem årene oparbejdet en samling af avisudklip om danske presse-

forhold, og dér kan hentes ikke så få vigtige oplysninger. Dette systematiske klippearbejde fortsættes nu af Institut for presseforskning og samtidshistorie i Århus.

Også når det gælder problemer om avisernes økonomiske og politiske afhængighed, må redaktionerne imidlertid i sidste ende inddrages i undersøgelserne. Avisens form og indhold berøres jo ikke uden videre af, at et bestemt parti eller en bestemt kreds har økonomiske interesser i et blad. Afgørende bliver det, *om* og i givet fald *hvordan* en eventuel indflydelse gør sig gældende i redaktionens arbejde og derved kommer til at præge bladets spalter. Redaktørernes og medarbejdernes personligheder bliver i denne sammenhæng af ganske stor vigtighed, og det vil være betydningsfuldt at indsamle så mange oplysninger som muligt om pressens folk gennem tiderne. De ret få og ufuldstændige arkiver, der er bevaret fra aviser og pressefolk, sætter imidlertid snævre rammer for denne opgaves løsning.

Udenrigsnyhederne.

Et problem opstår derved, at selv om det i sidste instans er redaktionerne, der sætter præget på aviserne, bestemmes stoffets form undertiden også af kræfter, den enkelte avis kun har meget ringe indflydelse på. I vor tid med den syndikaliserede nyhedsformidling passerer en stor del af stoffet gennem en kæde af led med det resultat, at synspunkter og vurderinger kan glide ind i det uden om redaktionernes kontrol.

Problemet ses klart ved udenrigsnyhederne, der er bedst undersøgt.¹⁾ Langt den største del af det udenlandske stof leveres af de store verdensbureauer, de to amerikanske UPI (tidligere UP) og AP, det engelske Reuter, det franske AFP og det tyske DPA. Disse bureauers korrespondenter indsamler nyhederne rundt om i verden; på en måde afgør de, hvad der skal være nyheder. Deres virksomhed bestemmes først og fremmest af, hvad de mener læserne i deres egne lande ønsker oplysninger om. Selv om de mindre bureauer som vort eget Ritzau, der er kunder hos de store, i enkelte tilfælde kan bestille dækning af bestemte begivenheder, vil hovedmassen af stoffet dog være præget af, at det er indsamlet med henblik på amerikanske, engelske, franske og tyske læsere.

Endvidere vil en korrespondents udvælgelse naturligvis være afhængig af hans egne forudsætninger, hans miljø, oplæring, uddannelse iøvrigt, politisk indsigt o.m.a. Endelig kan rene tilfældigheder som uopmærksomhed, svigtende kommunikationsmidler, tidspres o.lign. spille ind, hvad de iøvrigt kan på alle de trin, nyhederne skal passere.

1) Det følgende bygger på oplysninger i et foredrag af administrerende chefredaktør, *Gunnar Næsselund*, Ritzaus bureau, i en studiekreds, »Udvalget af stof til massekommunikation«, under Nordisk Sommeruniversitet, 1959.

Det næste led i kæden er de store bureaux hovedkontorer, hvor stoffet fra korrespondenterne sorteres, redigeres og videresendes. Et bureau som Reuter modtager daglig omkring en halv million ord. Heraf videresendes ca. 80.000 ord til den engelske presse, mens der over de store fjernskriverlinjer sendes mellem 20.000 og 30.000 ord til de abonnerende bureauer i andre lande. Altså er der allerede her sket en væsentlig udvælgelse af stofmængden, og den er blevet redigeret. Allerede korrespondentledet kan, som de aftrykte telegram-eksempler antydede, opvise en betragtelig blanding af oplysninger og vurderinger, og for hvert nyt led kan denne blanding ændres.

Ritzaus bureau modtager foruden fra Reuter stof fra AFP og DPA samt fra søster-bureauerne i Norge, Sverige og Finland. I alt indløber ca. 57.000 ord om dagen, og af dem videresender bureauet 10-15.000 til dansk presse. Af disse 15.000 ord offentliggøres imidlertid kun allerhøjest en trediedel, ca. 5.000 ord. Sammenligner vi med den stofmængde, der indgik til de store bureauer, 500.000 ord alene til Reuter, med det udsnit, danske læsere i gunstigste fald kan få at se, har vi et slående eksempel på den selektion, der finder sted.

I hvert led sidder mennesker og vurderer, hvad der skal gå videre, og i hvilken form det skal ske. På Ritzau sidder således døgnet rundt en enkelt mand – der skiftes hver 8. time – og afgør suverænt, hvad der skal videre til de danske blade. På disse blade sidder så vagthavende redaktionssekretærer og vælger ud af Ritzau-stoffet, samtidig med at de skal bestemme, hvad de vil have med af stof fra bladets egne medarbejdere og meddelere, af indsendt stof o.s.v. Man kan godt regne med, at mellem halvdelen og trefjerdedele af det stof, der på en enkelt dag står til rådighed for en avis, ikke bliver trykt. En udvælgelse af det omfang må naturligvis give plads for mange tilfældigheder.

Desuden kan de omredigeringer og omskrivninger, der finder sted på nyhedens vej, ændre den en del. Her bør man dog huske, at bureau-meddelelser er bestemt til at redigeres. Det ligger altså i nyhedsformidlingens natur, at meddelelserne ændrer form, og man kan derfor ikke bedømme denne forvanskning ud fra de præmisser, man ville anvende ved andet kildemateriale.

Værre er det, set fra et historisk synspunkt, at aviserne ofte giver højest ufuldstændige kildehenvisninger, så historikeren ikke kan komme på sporet af ændringerne, som ellers ville kunne fortælle ham en del om tendens og vurderinger. Heller ikke kan man regne med, at fordi en nyheds-artikel er signeret, stammer hele artiklen fra signaturens hånd. Der kan udmærket være puttet dele af bureau-telegrammer ind, uden at det er angivet.

Nu til dags vil stedsangivelser på telegrammer vel i almindelighed være korrekte, selvom man stadig må tage forbehold over for den mulig-

hed, at telegrammer andre steder fra kan være arbejdet ind i teksten. I ældre aviser derimod, forfalskede man undertiden bevidst stedsangivelsen. »Fra Kiel meddeles«, »fra Hamborg«, og hvad man ellers træffer på i aviser fra 1830'erne og 40'erne, betyder ofte kun, at de pågældende meddelelser er klippet fra blade i de nævnte byer. Som eksempel kan yderligere anføres, at en mængde af de anti-danske artikler, som tyske blade bragte i 1840'erne under titler som »fra Kiel«, »fra Hamborg«, »fra Slesvig-Holsten«, »fra Weser« o.s.v., var skrevet af hertugen af Augustenborg. Kun ved gennemgang af hertugens arkiv kan man afsløre disse forfalskninger, der skulle sikre hans anonymitet.

Den slags oplagt forkerte angivelser er vel ikke reglen, men de kan give anledning til påny at fremhæve, at kendskab til hele baggrunden for avisstoffet er nødvendig, hvis man vil vurdere det som kilde til bestemte anskuelsers udbredelse. Desuden betyder de mange led, der oftest er skudt ind mellem begivenheden og avisernes meddelelse om den, at man må spørge, hvor i kæden de vurderinger, som historikeren interesserer sig for, er kommet ind. En fuldstændig udredning af kriterierne for vurdering og valg i de enkelte instanser lader sig imidlertid i praksis næppe gennemføre.

I den forbindelse bør det nævnes, at det internationale presseinstitut i Zürich i flere lande har ladet foretage undersøgelser af, hvorledes telegramredaktører udvælger deres stof vedrørende andre lande. Omkring 1953, da analysens resultater blev fremlagt, var det således, at af det tyske telegramstof optoges i andre landes aviser enhver petitmeddelelse om forhenværende nazisters tilbagevenden til det offentlige liv, mens mere positive meddelelser om økonomisk og social fremgang sjældnere kom med. Af franske nyheder interesserede fortrinsvis regeringskriser, mens oplysninger om Italien overvejende angik sportsfolk, filmskuespillerinder og såkaldte »human-touch«-historier, et begreb, der måske kan oversættes ved »reportage om menneskeskæbner«.¹⁾

I forbindelse med Nordisk Sommeruniversitet afholdt man i 1959 ved Institut for presseforskning og samtidshistorie i Århus en studiekreds over kriterierne for dagbladenes stofudvalg. Der deltog både pressefolk og historikere med interesse for pressens problemer, så emnet blev alsidigt belyst. Resultatet af arbejdet blev imidlertid, at det ikke var muligt at sige ret meget om de kriterier, der afgør udvælgelsen af avisstoffet. Men man kan i hvert fald ved at ofre problemet opmærksomhed lære at undgå de fejlslutninger, der er en følge af, at man ikke kender baggrunden for avisens tilblivelse. Man må have klarhed over alle de praktisk-tekniske forhold ved et dagblads tilblivelse, der kan komme til at bestemme ud-

1) *The Flow of the News. A Study by the International Press Institute (1953). Sml. Troels Fink i Aarhus Stiftstidendes strejftog 15/6 1953.*

valget af stof, og som ikke indicerer vurderingskriterier af den art, historikeren er på jagt efter.

Den særlige teknik bag fremstillingen af en avis kan imidlertid vanskeliggøre selv tilsyneladende simple kvantitative undersøgelser. For eksempel ville en sociolog i forbindelse med den nævnte studiekreds om udvalgs-kriterierne opstille en statistik over bladenes udnyttelse af Ritzau-stoffet for at få et helt konkret udgangspunkt ved bedømmelse af selektionen. Han ønskede at fastslå udnyttelsesgraden i de enkelte blade, og han havde tænkt sig at beregne en nyheds chance for at komme til at optræde i en bestemt avis. Kender man imidlertid lidt til Ritzaus teknik, vil man indse, at en sådan sandsynlighedsberegning er så kompliceret, at det næppe lønner sig at gennemføre den.

Ritzau betjener sig af en såkaldt »strategisk planlægning« af nyhedsstrømmen. Nyhederne udsendes ikke i en kontinuerlig og tilfældig strøm, således som en sandsynlighedsberegning vel måtte forudsætte det. Bureauet har erfaring for, at stof, der udsendes på bestemte tider af døgnet, nemlig når redaktionssekretærene på de forskellige blade planlægger dagens avis, har størst chance for at blive brugt. Udnyttelsesgraden er i gennemsnit på et døgn 10 til 20 pct., men af det stof, der sendes mellem kl. 7 og 8 om morgenen og mellem kl. 16 og 20 om eftermiddagen, tages undertiden helt op til 60 pct. Derfor holder Ritzau-folkene det stof, de anser for godt eller væsentligt, tilbage til disse strategisk gunstige tidspunkter. Men denne teknik gør det selvsagt vanskeligt objektivt at beregne en nyheds chance for at blive brugt. Ritzau-journalisternes vurdering af stoffet spiller for stor en rolle, og man kan ikke afgøre, om stoffet tages, fordi det er godt, eller fordi det sendes på det rigtige tidspunkt.

Der er således al mulig grund til at fremhæve de vanskeligheder, man vil møde ved opbygningen af en presseforskning, der kan være historikerne behjælpelig med at vurdere avisernes indhold. Det betyder imidlertid ikke, at det vil være ørkesløst at tage fat på systematiske undersøgelser af pressens praksis. Vi vil kunne hente megen nyttig viden fra grundige analyser af udvalgte danske aviser, og selv negative resultater vil her være af interesse. Historikeren vil da vide, at han kun med forbehold kan benytte dagbladsstoffet under visse aspekter, og han vil have en fornemmelse af de usikkerhedsmomenter, der kan have indflydelse på hans forskningsresultater. Antagelig vil det gå her som på andre områder, hvor kildekritikken har gjort fremskridt: vort kendskab til kildernes art og bæreevne øges, men denne større indsigt kan godt i første omgang begrænse rækkevidden af de forskningsresultater, der bygger på de undersøgte kildetyper.

Presseforskningen må orienteres historisk.

Hovedparten af de her anvendte eksempler er af praktiske grunde taget fra moderne aviser, men det er en selvfølge, at problemerne må anskues i et historisk perspektiv, hvis historikeren skal have gavn af presseforskningen. Man må følge ændringerne i avisernes indre struktur og i nyhedsformidlingens organisation for på ethvert tidspunkt at kunne vurdere aviserne ud fra de rigtige forudsætninger. Hvorledes har f.eks. udenrigsnyhedernes monopolisering af store bureauer påvirket danske avisers indhold? Hvordan har man på forskellige tidspunkter organiseret tilrettelæggelsen af den daglige avis, og hvordan har det påvirket indhold og form? I denne forbindelse vil det bl.a. være af betydning at få klarhed over de korrespondenter og korrespondance-bureauer, der i tidens løb fra hovedstaden har forsynet store dele af provinspressen med rigsdags- og andet stof.

Utvivlsomt er problemerne mest påtrængende for aviserne i deres moderne skikkelse. Nutidens aviser består jo af vidt forskellige stofarter, der afgiver vidt forskellige vidnesbyrd til brug for historikeren. Alligevel må der være træk, der gør, at den enkelte avis stadig kan betragtes som en helhed, og selv om denne helhedsstruktur ikke er så ligetil at analysere og beskrive, må man alligevel forsøge at gennemanalysere de kollektive og til dels anonyme anstrengelser, der ligger bag produktionen af et moderne dagblad. I et redaktionssekretariat udføres daglig en række sociale funktioner i form af udvælgelse og tilrettelæggelse af stoffet, men det vil kræve megen skarpsindighed at bestemme de direkte og indirekte påvirkninger, de kræfter af materiel og immateriel art, der virker i sekretariatet og dirigerer redaktionskollektivets beslutninger.

Noget lettere vil det vel være at vurdere aviser fra perioder, hvor en enkelt mand, eller i hvert fald nogle få, bestemte et blads linie, hvor stofstrømmen ikke flød over alle bredder, og hvor det samfundsmønster, pressen er integreret i, ikke var så sammensat som nu. Dog skal man vogte sig for at tro, at f.eks. aviserne fra sidste halvdel af 19.årh. alene var politiske organer. Historikerne er nok for tilbøjelige til at opfatte den tids aviser som forholdsvis ukomplicerede fænomener med en klar politisk hensigt. – Og enten man nu vil undersøge nutidige eller ældre avisforhold, må vejen gå over systematiske undersøgelser af enkelte avisers teknik og placering i samfundsstrukturen. Den historiske presseforskning har en vigtig opgave i at forsyne os med dybtgående studier af enkelte aviser, studier der må gribes an under både avistekniske og samfundsvidenskabelige synsvinkler.

Presseforskningen og undervisningen.

På den internationale historikerkongres i Berlin i 1908 gav tyskeren *Martin Spahn* i et foredrag et af de første mere indtrængende bidrag til en analyse af pressen som historisk kilde til den nyeste historie.¹⁾ Spahn fremhævede, at aviser måtte bruges med største varsomhed. Kun »forskning fra en mesters hånd« burde efter hans mening bygge på pressestof. Først når der var gennemført grundige undersøgelser af pressens problemer, dens udvikling og i forbindelse dermed af de politiske partiers historie, kunne aviser i større omfang bruges som historisk kildestof.

For en del har Spahns advarsler stadig gyldighed. Dog har presseforskningen og pressehistorien siden givet sig i lag med en del af problemerne, og den historiker, der i dag vil anvende et avisstof i sin forskning, kan i det mindste punktvis hente støtte i disse discipliner. Men nogen egentlig hjælpevidenskab for historien på dette felt har vi, som det skulle fremgå af det foregående, næppe endnu.

En udforskning af pressens problemer og dens samfundsmæssige funktion vil imidlertid ikke alene være et hjælpemiddel for historikerne. Den vil også kunne være til gavn for den avislæsende almenhed, og den vil være en støtte for den, der skal give gymnasieelever og andre unge et indblik i samfundsmekanismerne. Med de krav om uddybelse af de samfundsbeskrivende discipliner, der nu stilles i gymnasiet, vil der være et øget behov for at få fremlagt materiale og metoder til en undervisning, der kan føre ind i en frugtbart betragtning af pressens funktion og struktur.

Det sker ofte, at skoleklasser og andre grupper af unge besøger et dagblad for at få indtryk af virksomheden. Oftest møder de nær ved redaktionens slutning, når de fleste af siderne er brudt om og støbt i bly, altså kort før rotationspressen skal til at køre. De ser sætteriet, hvor de sidste sider gøres klar, og de ender nede ved rotationspressen. De ser den spy aviser ud i et vældigt tempo, og de får formodentlig et eksemplar af den frisktrykte avis, hvor de kan genkende nogle af de sider, de kort forinden har set i matrice eller i bly.

Måske er der undervejs blevet tid til et kig ind i redaktionssekretariatet, men det er nok også alt, man ser til redaktionsarbejdet under et sådant besøg. Men ret beset er det synd, hvis opmærksomheden koncentrerer om det tekniske, selvom et besøg i et blads tekniske afdelinger altid er en fængslende oplevelse. Et sådant besøg giver ikke meget indtryk af, hvad er avis egentlig er. Når man er så vidt, at siderne står færdige i bly og er

1) Trykt i omarbejdet form i Internationale Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik 12/9 1908 med titlen: »Die Presse als Quelle des neuesten Geschichte und ihre gegenwärtige Benutzungsmöglichkeiten«. – Det kan bemærkes, at samme år drøftedes på det årlige møde i American Historical Association historikernes anvendelse af aviser i deres forskning.

ved at blive sat på plads i rotationspressen, er avisen faktisk færdig. Egentlig er det »kun« en mindre væsentlig, teknisk detaille, at den ikke er overført til papiret. Alt det spændende, set fra læserens synspunkt, går forud: redaktionens arbejde med at indsamle, udvælge, vurdere, forme og placere det stof, der skal med i avisen. Ved denne proces bliver avisen til, og skal man forstå værdien af og begrænsningen i det stof, avisen bringer, er det denne proces, man skal interessere sig for.

Også ud fra dette pædagogiske synspunkt må man håbe, at der vil være folk med kendskab til pressens arbejdsformer, som vil gå i gang med en presseforskning, der kan udnyttes i praksis. Helst bør det vel ske ved et samarbejde mellem samfundsforskere og historikere. Der er ingen tvivl om, at alle, der på den ene eller den anden måde har brug for at vide noget om aviser i deres arbejde med historien, vil kunne drage nytte af en sådan forskning.

Litteratur om Danmarks forhistorie 1957–1960

Af C. J. Becker

Når man skal vurdere de sidste fire års arbejde med Danmarks forhistoriske arkæologi, viser litteraturlisten, at der ikke bare er skrevet meget, men at der inden for snart sagt alle felter er noget væsentligt at pege på. Fortegnelsen over små arbejder kunne endda være endnu større, om f.eks. alle bidrag til det siden 1957 udkomne »Skalk« var taget med; med dette aktuelle og velredigerede skrift har det her været nødvendigt at sætte en grænse, således at kun det nye, som ikke kan findes andre steder, er med i den foreliggende oversigt. En nærmere præsentation af »Skalk« er vist overflødig; det hører fra nu af med til vor populærvidenskabelige litteratur.

Den største begivenhed i perioden 1957-1960 er nyudgaven af Johannes Brøndsteds »Danmarks Oldtid« (61-63)¹; imidlertid er de enkelte bind allerede præsenteret for Fortid og Nutids læsere, efterhånden som de kom (XX, 212 og 310, XXI, 66), sådan at det nu må være tilstrækkelig med en henvisning hertil. Nyt er det, at mere udførlige oversigter over dansk oldtid udsendes på et af hovedsprogene; der er hele to bøger, dels en engelsk oversættelse af den sidste gang omtalte bog af Palle Lauring (149) – nok lidt vanskelig tilgængelig for en ikke-dansk læsekreds – samt en helt ny skildring, som Klindt-Jensen har lavet til den vidt udbredte London-serie »Ancient Peoples and Places« (127). Da de følgende linier henvender sig til danske læsere, vil det ikke være nødvendigt at komme med en udførlig omtale her. Dog kan man spørge, om de nævnte to bøger, hver for sig eller tilsammen, giver et helt rigtigt indtryk af moderne dansk arkæologi.

På dansk har vi også nye håndbøger; anbefales kan således Poul Kjærums lille bog (125), der lægger vægten på fagets metoder og hjælpevidenskaber, og som er kortfattet, men alligevel udtømmende. Når talen

1. Tal i parentes henviser til numrene i den efterfølgende litteraturliste, der er ordnet efter samme principper som de tidligere oversigter i Fortid og Nutid (XVI, 344; XVIII, 176; XIX, 22 og XX, 155). Ikke alle artikler har kunnet omtales i oversigten; især er udeladt mindre bidrag, hvis indhold direkte kan aflæses af titlen, samt en del arbejder fra de noget flydende grænseområder til andre videnskaber. – Ved udarbejdelsen af listen har jeg fået hjælp af stud. mag.'erne Vibeke Brandt og Jørgen Jensen.

er om metoder, kan der gøres opmærksom på to morsomme skildringer af arkæologi fra luften (223, jfr. 259) og under vandet (196); arbejdsfeltet er blevet udvidet, selv om det meste nu stadig foregår i og på jorden. Det var de nyttige oversigtsarbejder, vi kom fra. Turistforeningen for Danmark har haft den gode idé at lade tre af sine årbøger behandle henholdsvis sten-, bronze- og jernalderen i Danmark (168, 236, 175). De bør dog læses hver for sig, for de er lagt så forskelligt an, at de ikke tilsammen giver den korte og helt gode populæroversigt, som vi ikke har fået fornyet siden 1941 (Brøndsted i Schultz Danmarkshistorie I). Medens stenalderbindet i turistforeningsårbogen er en udmærket, omend ret traditionel gennemgang af de danske stenalderkulturer, bringer bronzealderafsnittet en tværgående og fortrinlig skildring af dette relativt ensartede tidsafsnit. Når det samme så forsøges med jernalderen, der omfatter langt mere forskelligartede kulturer, bliver resultatet mindre overskueligt og noget for populært i stilen, ja mere populært end det hefte, der er udgivet til brug i folkeskolen (58). To af turistforeningsbidragene ledsages forøvrigt af fortrinlige oversigter over naturforholdene som ramme omkring oldtidsmennesket (246, 249).

Blandt de regionale oversigter er der grund til at nævne dels den nye udgave af Slesvig og Holstens ældste historie, der i høj grad berører den sydligste del af vort arbejdsområde, og som nu er fuldstændig for stenalderens (214) og vikingetidens (109) vedkommende; bronzealderen vil følge, medens udsendelsen af jernalderen lige som i første udgave er blevet usikker, denne gang på grund af professor Gustav Schwantes død i 1959. – Videre har vi fået et par større og gennearbejdede oversigter over henholdsvis Himmerlands (162) og Bornholms (130) oldtid; de er vigtige gennem deres omfang og rige billedmateriale – for Himmerlands vedkommende for en stor del med upubliceret stof. Man bør også nævne en oversigt over de mange fynske guldfund (17) fra hele oldtiden.

Et oversigtsværk af særlig karakter er Therkel Mathiassens bog om Nordvestsjælland oldtidsbebyggelse (167). Den er lagt an som den 13 år ældre skildring af det nordlige Vestjylland (udførligt anmeldt Fort Nut XVIII, 49). Gennem et årelangt arbejde er der gjort forsøg på at skildre oldtidens bosættelse i en af landets fundrigeste egne gennem systematisk bearbejdning af samtlige fund og mindesmærker. Periode for periode er materialet kortlagt og bebyggelsen søgt karakteriseret. Metoden bragte store resultater for Vestjylland, som i sin problemstilling ligefrem indbød til forsøget. Materialet fra Sjælland er næsten tyngende stort – ca. 2700 bopladser, 3400 grave og ialt ca. 50.000 oldsager! – og såvel behandling som fremlæggelse har derfor mødt praktiske besværligheder, der gør tekst og kort vanskelige at overskue og udnytte (over 30 forskellige signaturer på eet kort gør dette umuligt at arbejde med). Man forstår godt forf.'s lidt pessimistiske udtalelser til slut, men de bør kun gælde fremgangs-

måden, ikke metoden selv, som er både god og rigtig nok. Det er ikke helt uden interesse at sammenligne de to nævnte, danske arbejder med tilsvarende fra Sydslesvig og Holsten, hvoraf et af de seneste bind har været præsenteret i en særlig anmeldelse her (Fort Nut XXI, 157). Allerede en første gennemgang af bogen om Nordvestsjælland viser dog en række vigtige resultater, som f.eks. at der i løbet af yngre stenalder og frem gennem ældre bronzealder sker en påfaldende stærk, men ganske gradvis forskydning i bebyggelsen fra det indre af landet mod kysterne. Nogen forklaring er det vist vanskeligt at komme med endnu. Et andet væsentligt forhold har man i dokumentationen af, at de fleste neolitiske folk ikke blot slog sig ned på den lette, sandede jord, men i langt højere grad end almindeligt tænkt og sagt lagde deres bopladser også på svær lerjord, hvad der giver stof til eftertanke med hensyn til karakteren af stenalder-landbruget. Andre resultater bekræfter ældre opfattelser eller bliver væsentlige indlæg i løbende diskussioner; således er det klart, at enkeltgravsfolket her på Sjælland ikke kan være kommet som erobrere, men må forstås som et talmæssigt ringe fremmedelement, der trives side om side med det hjemlige jættestuefolk.

Ældre palæolitisk tid

Betegnelsen »ældre stenalder« har været brugt på dansk lige siden den tid, da man forud for den tilsvarende yngre periode kun havde en mindre gruppe stenalderkulturer, som svarede til europæisk »mesolitikum«. Med bopladsen ved Bromme blev i 1946 de yngste palæolitiske jægerfolk påvist her i landet, og 1954 fik man som omtalt i sidste oversigt fuld sikkerhed for, at der også har levet mennesker her i så fjern en tid, at det svarer til ældre palæolitisk tid ude i Europa. Det vil fremover være urimeligt at holde alle danske stenalderkulturer fra de allerførste frem til Ertebølle sammen under een rubrik – dertil er de alt for forskellige –, og selv i mere populære oversigter vil det være rigtigere at følge de europæiske betegnelser.

En række små artikler handler denne gang om ældre palæolitiske kulturer i Danmark. Lad det være sagt med det samme: det eneste helt sikre fund er stadig de sidste gang omtalte, marvspaltede dådyrknogler fra Hollerup (78). For de andre bidrag (3, 197, 198) gælder det under eet, at det ikke er lykkedes at påvise sikre redskaber i lag, som geologisk eller på anden vis kan dateres. Og ingen af de publicerede stykker er af helt sikre, gammel-palæolitiske typer, selv om der nok så meget bruges ord som *Acheuléen* og *Levalloisien* i artiklerne. Om fundet fra grusgravene ved Seest er så gammelt, som det nu senest antydes (jfr. 21), kan ikke vurderes, før det er blevet ordentligt omtalt; vi venter i spænding.

Tre andre bidrag hører til her, omend på en lidt anden måde. 1956

publicerede den kendte tyske forsker Alfred Rust et opsigtsvækkende arbejde (*Artefakte aus der Zeit des Homo Heidelbergensis in Süd- und Norddeutschland*), hvori en række stykker af kvartsit og lignende bjergarter blev bestemt som primitive redskaber, og ud fra geologisk daterede gruslag ved Mauer – de samme, som er kendt fra den primitive menneskelige underkæbe – skulle de kunne henføres netop til det såkaldte Heidelberg-menneske, som har levet engang i første mellem-istid, d.v.s. for henved en halv million år siden. I samme arbejde mener Rust at kunne genfinde lignende typer i Nordvesttysklands moræner, bl.a. på Sild. Problemet er blevet aktuelt for dansk forskning, dels gennem et her i København holdt foredrag (212), dels ved danske fund af tilsvarende stykker. Det er for tidligt at tage endelig stilling til de unægtelig lidt svimlende perspektiver, idet der for det første ikke hersker fuld enighed blandt fagfolk om de omtalte stykkers karakter (er det overhovedet menneskearbejde? spørger nogle), og dernæst ved man for lidt om deres alder. De eneste alvorlige forsøg, der fra dansk side har været gjort på at klare dette indviklede problem (160-61) har nemlig vist en påfaldende nær kontakt mellem ertebølle-boplads og sådanne primitivt udseende stykker. Det er klart, at man hidtil ikke har været opmærksom nok på den slags grove redskaber i andre materialer end flint herhjemme, men det er et for voldsomt skridt med det samme at proklamere tilstedeværelse af mennesker her for flere hundrede tusinde år tilbage. Vi må vente og se.

Yngre palæolitisk tid

Der er lige akkurat omtalt en ny boplads af samme art som Bromme (22, 167), og forøvrigt har man nu gjort det første svenske fund af samme slags, ved Sege å tæt ved Malmö (se Medd Lund Hist Mus 1960). Nok så vigtigt er det, at man i Kongens mose nær Tønder (119) antagelig har fundet den første plads af en type, som hidtil blot har været kendt i Nordvesttyskland og Holland under navn af Nordtysk Magdalénien eller »Federmessergruppe«. Det nye fund er dog ikke stort nok til helt sikker bestemmelse og stammer fra en overfladeopsamling, således at det ikke kan dateres på andet end flintsagerens type.

Mesolitisk tid

Enkelte boplads supplerer vor viden om henholdsvis sjællandsk (148) og bornholmsk Maglemosekultur (121), Gudenåkultur (119, 122), Ertebøllekultur i almindelighed (9, 28, 118) og den gammelkendte Mejlgårdkøkkenmødding i særdeleshed (26). Fra de omfattende undersøgelser i Åmosen kan denne gang meldes om nogle virkelig sjældne træsager,

bl.a. en bue, nogle enestående økse-mellemstykker og et par skåle, alt sammen særdeles omhyggeligt publiceret (247). Buen stammer fra den store Muldbjerg-boplads, der allerede blev præsenteret sidste gang. Om samme plads foreligger en mere populær skildring (245), hvor samspillet mellem naturvidenskaberne og arkæologien er fremstillet på forbilledlig måde; men reelt er vi ikke kommet længere hverken med materialefremlæggelse eller med den overordentlig vigtige diskussion omkring Ertebøllekulturen og dens forhold til de første agerbrugere herhjemme (se nedenfor). I den forbindelse må der gøres opmærksom på Troels-Smiths to artikler om natur og mennesker i Maglemosetid (244) og fra Ertebøllekulturens tid (248); de fortsætter samme forfatters skildringer af rensdyrjægerne og deres kår. De naturvidenskabelige partier i disse arbejder kan kraftigt anbefales, men nogen varsomhed er på sin plads ved den rent arkæologiske behandling af Ertebøllekulturen. Vi får atter (248) en ny definition, der fremkommer uden udførlig begrundelse, og som igen afviger fra sædvanlige arkæologiske behandlinger. En populær oversigtsartikel er ikke pladsen for den slags noget vilkårlige nybenævnelser. Når forf. derfor udskiller en del af ældre Ertebøllekultur og giver den et nyt navn, Vedbæk-kultur, virker det noget forvirrende, så meget mere som der stadig er en fase af Ertebøllekulturen (i sædvanlig forstand), som hverken dækkes af Troels-Smiths nye Vedbæk- eller Ertebøllekultur. Hvor er forøvrigt Gudenå-kulturen blevet af i den samme skildring af atlantisk tids jægere?

Der er endnu et både morsomt og vigtigt ny-fund fra mesolitisk tid (170). Ved Sindalgård i Åmosen fremkom tilfældigt et 7 cm langt, fladt hængesmykke af rav, der er rigt dekoreret med bl.a. såkaldte frynsemønstre på den ene side og fem-seks små menneskefigurer på den anden. De er i samme primitiv-skematiske stil som den lille gruppe figurer på en allerede kendt urokseknogle fra Rymarksgården. Det nye stykke er et enkeltfund og kan derfor kun dateres ved sammenligning med andre eksemplarer; antagelig er det fra maglemosetid. Forøvrigt benytter Therkel Mathiassen lejligheden til at give en nyttig oversigt over danske ravfund fra ældre stenalder. Siden er yderligere et par mesolitiske rav-smykker kommet for dagen (234).

Neolitisk tid (yngre stenalder)

Tre afhandlinger skal ses i sammenhæng. Først blev den store stenalderbebyggelse på Trelleborg (31) taget op til revision. I stedet for som tidligere antaget stammer resterne af stenalderbosættelsen her fra forskellige afsnit af tidlig- og mellem-neolitisk tid, og især er det yngste underafsnit, Store Valby-fasen (omtalt sidste gang) vel repræsenteret. Trelleborg-fundet gav tidligere navn til en bestemt underafdeling af mellem-

neolitisk tid (MN II b), men det går ikke længere. Af særlig vigtighed er fundets tyknakkede flintøkser, hvor det efter den ældre opfattelse var muligt at fastlægge dem relativt tidligt; nu viser det sig, at sådanne økser kun forekommer sammen med de seneste grupper, d.v.s. er fra slutningen af mellem-neolitisk tid.

Så kunne hele spørgsmålet om de tyknakkede flintøkser tages op (40); overgangen fra tynd- til tyknakket økse er jævn eller rettere sagt, der kan udskilles nogle hovedtyper, som viser en sådan gradvis udvikling. Disse kan nu fastlægges i forhold til de fem mellem-neolitiske underafsnit, således at hvert afsnit groft sagt også har sin særlige form for flintøkse. Resultatet er ikke blot, at man nu igen må anse den tyknakkede økse for udviklet her i Sydsandinavien, og at den fuldt typiske form med næsten kvadratisk nakke er noget senere end hidtil antaget. På længere sigt vil dette få betydning, fordi man nu kan bruge de uhyre almindelige, svære flintøkser til finere datering, hvor man tidligere alene var henvist til den sjældnere forekommende keramik.

Et første resultat i den retning har man i det arbejde, som behandler en ret ny type af stenaldergrave, de såkaldte stendyngegrave (46). Gennem de seneste år er man blevet opmærksom på enkeltmands-begravelser under flad mark, bestående af en simpel nedskæring, der er udfyldt og dækket med mindre sten. Gravgodset består oftest af flintøkser og mejslers – hørende til jættestuefolkets typer. Den samlede behandling bringer oplysning om mindst 55 sådanne grave hovedsagelig fra Nord- og Vestjylland, d.v.s. de egne, hvor opdyrkningen først er foregået i vor tid, og så simple gravanlæg derfor er blevet bemærket. De fleste stammer fra udprægede enkeltgravs-egne; tidligere var problemet, om de var så gamle, at de kunne tilhøre tiden lige omkring og før de sidstnævnte folk indvandring, eller om de var senere. Spørgsmålet må anses for afgjort ved de nye dateringsmuligheder for tyknakkede økser: de fleste stendyngegrave er senere end enkeltgravsfolkets komme, og de må således vise, at jættestuefolk og enkeltgravsfolk kunne eksistere side om side i Jylland. Et centralt problem i dansk stenalder – allerede omtalt i sidste oversigt – er således kommet et godt skridt videre.

Det samme kan man derimod ikke sige om den vigtige diskussion omkring begyndelsen af yngre stenalder og indførelsen af de helt nye erhvervsformer agerbrug og husdyrhold. Sidst var der anledning til udførligt at referere en række afhandlinger med nyt stof og nye synspunkter. Som allerede nævnt har den ene af diskussionens hovedpersoner, Troels-Smith, skrevet om problemet igen (245, 248), men i mere populære oversigter og uden at komme ind på de konkrete indvendinger, der sidst blev rettet fra den anden part (i Årb Oldk Hist). Det bør dog nævnes, at hele denne debat er udførligt og klart refereret i sidste udgave af »Danmarks Oldtid« (61), og at der her tages stilling, for så vidt som det udtales, at

»fremmede bønder er kommet til landet, og deres erhverv indvirker på Ertebøllefolket«, selv om man ikke kan afvise den mulighed, at disse tidligere havde haft kontakt med agerbrugere sydpå.

Stenalderens minedrift efter flint er et nyt kapitel i dansk forhistorie, idet de første anlæg blev konstateret for 10 år siden. Nu har man en ny lokalitet, Hov i Thy (38, 43), hvor de foreløbige rapporter taler om indtil 8 meter dybe og 3 m brede skakter med rigtige stoller, d.v.s. af format som de bedste udenlandske anlæg.

De øvrige nyheder kan bedst samles under de enkelte kulturgrupper. Tragtbægerkulturen har flest og mest. Således er der gjort et nyt fund af meget gamle kobbersager, idet en tidlig-neolitisk lerkrukke fra Årupgård ved Horsens (227) indeholdt ca. 300 ravperler samt otte enkle smykker af kobber (fingerringe og smalle, spiralformede rør). Ligesom det bekendte Byholmfund – fremdraget kun 4 km fra det nye – vidner det om kontakt med sydlige metalkulturer forbavsende tidligt i yngre stenalder. Hvorfra kobbersmykkerne stammer, er endnu ikke helt klart, fordi de nye stykker er af så enkle, næsten atypiske former, og fordi de stort anlagte, systematiske studier over Europas tidligste metalcentre først er ved at blive udbygget i disse år.

Sidste gang kunne meldes om det enestående fund af en kultbygning, der sammen med tre megalitgrave udgjorde en af tragtbægerkulturens mærkeligste gravkomplekser, ved Tustrup på Djursland. Herom foreligger et par små meddelelser til (123, 124, 215), men nok så vigtigt: et helt nyt anlæg af tilsyneladende samme art, denne gang ved Ferslev syd for Ålborg (164, jfr. 210). Det nye hus har været 6×5 m stort og haft trævægge samt stolper, hvoraf forkullede rester var bevaret. Midt i det lå et meget stort ildsted, og omkring dette havde været stillet 35 lerkar, hvoraf over halvdelen har kunnet samles. Fundet giver ikke blot et mærkeligt indblik i tidens komplicerede gravceremonier, men har foræret os det først helt sikre, samlede fund af keramik fra netop den periode af mellem-neolitisk tid, som har været svagest repræsenteret hidtil (per. III eller Bundsø-tid); det er således en del yngre end Tustrup-huset.

På Langeland har Hakon Berg udgravet og publiceret en langdysse (50), en af de første, hvor man ikke er nøjedes med en undersøgelse af kamret. Fra samme ø har vi den foreløbige, meget summariske rapport om et stort og vigtigt jættestuefund (51). Hertil kommer kortfattede beretninger om undersøgelser af ødelagte jættestuer, især i Jylland (114, 115, 251, 252, 254), hvoraf flere med gode fund. En ligeledes ødelagt stengrav på Møn (265) gav en række nye oplysninger om en sådan gravs byggemåde – her var således anvendt en art mørtel til opmuring af partierne mellem de store bæresten –; i samme stues lergulv fandtes forøvrigt striber på kryds og tværs af ganske samme art, som af og til kommer frem under grav-

høje, og som man i reglen tolker som pløjesor. Men pløjesor i et gravguld? Fundet maner til en vis forsigtighed med disse striber, således at man ikke skal se spor af agerbrug, hver gang de dukker op (denne gang har vi dem både under stenalderhøje (179) og bronzealdermindesmærker (87, 145)).

Om de samme stenalderfolks boliger har vi fremlæggelsen af tre mindre hustomter (147), liggende i række og tæt sammen. Det var uregelmæssige, nærmest D-formede huse, indtil $7,5 \times 5$ meter store og med meget brede vægfundamenter, som var lagt af mindre sten. Hvert hus havde sit ildsted, men andre detaljer blev ikke iagttaget. Hvis afhandlingens illustrationer ikke virker helt overbevisende på enkelte læsere, kan det tilføjes, at anmelderen havde lejlighed til at se fundet under udgravning, og at det så godt nok ud; hertil kommer, at ganske lignende huse er kendt fra andre pladser. Alderen er slutningen af tidlig-neolitisk tid. Mens vi er ved stenalderhuse, kan der være grund til at gøre opmærksom på nogle morsomme eksperimenter med at genskabe tilsvarende huse – med Troldebjerg som model. Selv om Hans-Ole Hansens bog (94) ikke henvender sig til fagfolk, er der mange lærerige enkeltheder, – og husene stod da flere år.

Om enkeltgravskulturerne er der ikke meget at berette. Der er omtalt en række skår af større lerkar, der hører til bopladserne, men som sjældent eller slet ikke forekommer i grave (35, 191). Der er nogle gravfund af sædvanlig art (162, 192, 256, 266) og eet, som er bemærkelsesværdigt, omend stærkt ødelagt: blandt resterne af en vistnok trapezformet sten-kiste ved Gerrild på Djursland (250) fandtes sene enkeltgravs-krukker og pile, hvoraf den ene endnu sad i brystbenet på en af de gravlagte. Vigtigere endnu var de velbevarede skeletdele, bl.a. det første hele kranium af en enkeltgravs-mand, som endnu er fundet i Jylland.

Den grubekeramiske kultur bliver berørt i tre special-artikler, som i første række diskuterer enkelte af dens våben og redskaber. Lange trekantede flintpile omtales på grundlag af de hidtil største og fineste eksemplarer, to helt fantastiske pile fra Snejstrup i Thy (32, 39, 41), og en mærkelig hakke af kronhjørtetak foreslås knyttet til de samme folk (33). Derimod har det vist sig, at nogle grovtandede flintspyd eller lanser ikke som tidligere formodet hører til her, men er yngre (34).

Kun ganske få ting berører den yngste, sen-neolitiske kultur. Ud over et par grave (251) og nogle nye keramikformer (35) kan nævnes et lille, men morsomt fund, den første pilespids af nordskandinavisk kvartsit, som hidtil er fundet i Danmark (44). Stykket behøver dog ikke at være fra denne tid, idet den slags våben havde en lang levetid nordpå, i det mindste samtidig med hele sydskskandinavisk bronzealder.

Bronzealder

For første gang i lange tider kan der meldes om større arbejder, som bringer udforskningen af den nordiske bronzealder afgørende fremad, nemlig fire afhandlinger fra dansk og to bøger fra udenlandsk side. Ebbe Lomborg tager sig af den ældste del. I sit omfangsrige arbejde om den tidlige bronzealders kronologi og kulturforbindelser (155) bliver der bragt stærkt tiltrængt orden i de noget uklare forestillinger om både bronzealderens begyndelse og om de fremmede strømninger, som skabte denne mærkelige og højtstående epoke i sydsandinavisk forhistorie. For det første er Danmark ikke et ensartet kulturområde på den tid, som det ellers har været opfattet herhjemme, skønt tyske kolleger har set noget i den retning allerede 1935. Der er to provinser med hvert sit præg, nemlig Nordøstjylland plus øerne og Skåne på den ene side (zone I) og Midt- og Sydjylland med Slesvig, Holsten samt dele af Nordvesttyskland på den anden (zone II). Inden for zone I finder man i den første, egentlige bronzealder importsager fra og kontakt med to tidlige, mellem-europæiske bronzealdergrupper, i Siebenbürgen og ved mellemste Donau (Østrig og omliggende lande). Impulserne fra Siebenbürgen præger den nordiske bronzeindustri i, hvad man tidligere har kaldt periode I (efter Montelius' system), medens kontakterne fra den anden har været afgørende for udformningen af den tidligere periode II a. Men – og det er lige så vigtigt som nyt – disse to faser er efter alt at dømme samtidige og repræsenterer tilsammen, hvad man i fremtiden bør kalde for periode I. Den mellemdanubiske strømning har været aldeles afgørende for udviklingen af den ældre, rent nordiske bronzealder, således som allerede Sophus Müller så det, uden at han kunne fastlægge oprindelsen rigtigt. Da den kun mærkes inden for zone I, vil det sige, at den særlige nordiske bronzealders kultur må være opstået her. – I zone II har vi et andet billede: gennem hele periode I mærkes en klar forbindelse til sydtysk bronzealder (den såkaldte sydtyske højgravskultur), men den tidlige bronzealder har her i zone II et langt fattigere præg, og ved overgangen til næste afsnit er det den kraftige, rent sydsandinaviske bronzealderkultur fra zone I, som kommer til at præge billedet, samtidig med at kontakten med Sydtyskland forstærkes. Hertil må føjes de vesteuropæiske forbindelser, der også spiller en rolle for hele vor ældre bronzealder, omend af langt ringere omfang. De er ikke behandlet så indgående endnu, at man har fået dem fastlagt nøjagtigt i forhold til det lige skitse-rede billede af udviklingen. Det er vanskeligt at uddybe de mange problemer i en så relativ kortfattet oversigt som den foreliggende, men Lomborgs afhandling har og vil få stor betydning for hele spørgsmålet om vor ældste bronzealder. Tilmed kommer den så heldigt, at et omfangsrigt arbejde fra tysk side på netop samme område (91) ikke behøver at blive normgivende for dansk forskning; det er et held, for så vidt som de

samme kulturhistoriske og kronologiske problemer her er skildret kompliceret og urimeligt detailleret. Men Lomborg lægger ikke skjul på, at professor Hachmanns arbejde har været af afgørende værdi for udformningen af det nye og langt enklere billede.

Lomborgs andet arbejde skal ses i nær forbindelse med det første; bag den måske lidt afskrækkende titel (156) gemmer sig et særdeles vigtigt bidrag, hvor der for første gang gøres ordentlig rede for den ældre bronzealders flintredskaber, og hvor langt ned i tid den gode, gamle flinthuggerkunst holdt sig. Man var nok klar over, at en bestemt gruppe flintdolke tilhørte 1. periode af bronzealderen, og at pilespidser kunne træffes i sene fund, men ikke f.eks. at de halvmåneformede segle («savene») blev fremstillet godt hen i ældre bronzealder (per. II), og at hele denne periode (per. II-III) havde egne typer af flint-ildsten. De sidste to former har man tidligere uden videre regnet til stenalder (hvad nogle af seglene godt nok er). Hele spørgsmålet har en praktisk side, idet man nu har bedre mulighed for at opspore den ældre bronzealders bopladser, hvor metal og keramik jo er ret sjældent forekommende, men hvis flintsager jo er næsten uforgængelige.

I forbindelse med de tidligste bronzer bør indskydes meddelelsen om et nyt krumsværd af bronze (166) af samme slags og fra samme sted som det sidste gang omtalte. Da begge synes at være støbt i een og samme form, foreslår Therkel Mathiassen, at stykkerne er lavet i Norden, så meget mere som det sidst fundne har et nydeligt »helleristningsskib« indpunslet midt på den ene side. I det lige nævnte arbejde om tidlig bronzealder giver Lomborg dog gode grunde for, at disse sære bronzevåben må være lavet inden for det siebenbürg'ske område og iøvrigt have været i brug her i Norden sent i første bronzealderperiode. Men det sidste ord er næppe sagt om den lille skibsfigur (se således Fornvännen 1959, (297)).

De øvrige, større arbejder handler om yngre bronzealder. Mogens Ørsnes behandler et vigtigt depot fra Borbjerg ved Holstebro (267) med en righoldig samling hjemlige og fremmede bronzer fra periodens begyndelse. Heriblandt er mellemeuropæiske redskaber og våben – et sværd af en herhjemme hidtil ukendt art og store lansespids – , hjemlige smykker af høj kvalitet samt et mærkeligt bronzehorn, der mest af alt minder om en primitiv lur, men dog sandsynligere blot er beslag til et drikke- eller blæsehorn, hvis nærmeste sidestykker findes i Nordtyskland og længere mod sydøst. Iøvrigt giver den grundige behandling af fundet anledning til en række nye betragtninger over såvel lokale danske forhold (det gælder især forskellen mellem øst- og vestdansk) som de vigtige udlandsforbindelser, der præger det hjemlige bronzearbejdes stil og smag.

Et lignende udgangspunkt har Thrane i sit vigtige arbejde (242, jfr.

241) om problemer fra samme del af bronzealderen, nemlig beskrivelse og bestemmelse af mange småsager fra et nyt depot (Jernhyt ved Haderslev) og to ældre fund. Det er brogede samlinger af nye og gamle, allerede i bronzealderen itubrudte sager, hvor metalværdien var afgørende. Den omhyggelige gennemgang viser, at tidens vidtstrakte handelsforbindelser kan aflæses direkte; i Jernhyt-fundet har vi således dele af rent nordiske våben, fibler og ringe, sager fra det nordlige Tyskland, fra Lausitz-kulturen i Midttyskland foruden et enkelt, gådefuldt stykke, som kommer længere sydøst fra. Sidstnævnte genstand ligner en skematisk båd med stiliserede fuglehoveder for og agter; den tænkes også anvendt som symbolsk eller magisk udsmykning, og det er første gang, man finder en sådan »fuglebåd« i Norden. Ligesom i det foregående arbejde giver materialet anledning til en ny vurdering af udlandsforbindelserne og deres betydning for begyndelsen af nordisk yngre bronzealder (per. IV). Der må nemlig ude i Europa skelnes mellem østlig og vestlig urnemarkskultur samt -- som en særlig undergruppe -- Lausitz-kulturen i Øst- og Midttyskland. Medens man tidligere mente, at det var den sidstnævnte, som var hjemsted for de fleste nye impulser, er det nu klart, at de to sydlige urnemarkskulturer er langt vigtigere. I periode IV gælder det især den østlige af dem, medens den vestlige først rigtigt kommer med i følgende afsnit. Man kan endvidere sige, at kontakten mellem de store kulturcentre i Mellemeuropa og Norden ikke har været direkte, men er formidlet gennem beslægtede grupper i Nordtyskland, således at man ikke er blevet mere afhængig af det fremmede heroppe i Danmark, end at det har kunnet arbejdes sammen med hjemlige traditioner til en ny, speciel nordisk stil for både former og dekoration. Der er her tale om vigtige forskningsresultater, som forhåbentlig bliver fulgt op af mere indgående studier i de nærmeste år.

I samme forbindelse må nævnes et fund fra Mandemark på Møn (240), der i den ældre litteratur blot er beskrevet som indeholdende 8 armringe, 3 spiraler og stykker af en nål. Nu viser ringene sig at være af en type, der ellers kun kendes inden for Lausitzkulturen, og som der kun foreligger ganske enkelte paralleller til her i landet. Tilmed har stykkerne på indersiden et antal streger, fra 8 til 16 på hver. I forbindelse med et par mellemeuropæiske fund er disse tolket som tal-angivelser, således at forstå, at man har haft et oprindeligt fuldstændigt sæt på 16 eller 20 ringe med hver sit nummer. Desværre er de få iagttagelser ikke tilstrækkelige til sikre oplysninger om talsystemet inden for mellemeuropæisk bronzealder. Tilbage til Mandemark: resten af bronzerne kunde sættes sammen til dele af to kæmpebøjlenåle af fremmed type, hvoraf den mindste og fuldstændigste må have været 33 cm lang. Det er første gang, de såkaldte Lausitz-fibler er fundet her i landet; hjemstedet er ellers egnene

ved mellemste Elben. Fundet giver forf. lejlighed til at konstatere, hvor få ægte Lausitz-bronzer, der egentlig er kendt fra Danmark.

Vi er ikke færdige endnu. Den svenske forsker Evert Baudous disputats om yngre bronzealder i Norden (29) handler for en meget stor del om dansk materiale. Det er et omfattende værk, hvor forf. har sat sig så store mål, at de nu engang ikke kan nås i een bog. Dels var det meningen at fremlægge hele det stof, der kan bruges som grundlag for periodeinddelingen, dels skulde alle typer gennemgås og kortlægges for hele Norden. Metodisk er det rigtigt at pille de gravfund ud, som har indeholdt mere end een bestemt type, og så se, hvor langt man kommer med dem. For Danmarks vedkommende er det en mangel, at disse fund ikke er gennemgået på ny, men blot omtalt efter ældre fremlæggelser, der – det ved alle fagfolk, også forf. – ikke er tilstrækkelig nøjagtige eller udtømmende. Derimod får vi for første gang en samlet oversigt over det øvrige Nordens materiale, hvad der er yderst værdifuldt. – Forf.'s typeinddeling er desværre ikke praktisk, dels fordi den arbejder med alt for komplicerede betegnelser (hvad mener læseren om knive af »type IX B 3 b«) dels er kun et udvalg af yngre bronzealders mange former medtaget. Af stor og blivende værdi er derimod de 58 udbredelseskort over særlige former, hvor alle fund fra de fire nordiske lande er samlet. For den relative inddeling af yngre bronzealder er der ingen nye resultater, hvorimod kortlægningen bringer interessante ting frem, idet en række hidtil oversete eller kun lidt kendte lokalgrupper tegner sig, især i periodens begyndelse. I det hele er per. IV fyldigt og godt gennemarbejdet, medens de øvrige ikke står mål med den; især slutfasen er alt for summarisk gennemgået. Af stor betydning er den tiltrængte revision af dateringen af de såkaldte ansigts- og husurner, hvor man i stedet for den gængse fastlæggelse af dem til per. VI får det sikkert rigtige resultat, at de allerede begynder i per. IV, og at en hel del er fra per. V. Et forhold, der er gjort for lidt ved, er udlandsforbindelserne og hele den baggrund for nordisk yngre bronzealder, som netop flere af de ovenfor omtalte arbejder gik så ivrigt og dygtigt i gang med.

Af de mindre bronzealderarbejder er der grund til at fremhæve beretningen om et par overpløjede høje ved Jægerspris på Sjælland (154). Ikke blot kom der her nogle interessante oldsager fra mandsgrave, hvor ragekniv, pincet, ildsten og andre personlige småsager kunne ses at have været nedlagt i en lille lædertaske. En gennemgang af ældre beretninger viste tilmed, at noget sådant har været ret almindeligt gennem ældre bronzealder her i landet. Nok så vigtige var et par andre iagttagelser, idet der ved foden af den ene høj tegnede sig spor af en lille rektangulær hustomt med fire svære stolper i det indre og tilsvarende i hjørner og gavle. Anlægget er med sikkerhed ældre bronzealder, da det er dækket

af en senere udvidelse af gravhøjen. Er det da en af de længe eftersøgte, ældre bronzealders boliger? Næppe, langt snarere er der tale om rester af en lille bygning, der har været anvendt ved gravceremonier, altså noget i retning af nordvesttyske »dødehuse« fra samme tid. Der var endnu en vigtig ting under en af højene, idet der tegnede sig svage, men tydelige spor af ganske smalle, højryggede agre, kun omkring een meter brede. Det er således samme type marker, som kort forinden var påvist fra sen vikingetid på Lindholm (203), men som hidtil ikke har været kendt fra bronzealderen.

Der er undersøgt og til dels beskrevet andre højfund fra ældre bronzealder, bl.a. to mægtige langhøje fra Nordjylland (145, 260) og et anlæg med en lang tilblivelsestid på Mors (266). I Sønderjylland er påvist vejspor under en tilsvarende høj (180), og ved Horsens var man heldig at kunne bjerge rester af en rigt udskåret sværdske af træ (266). Endelig har vi nogle vigtige urnegrave fra allersidste bronzealder på Fyn (6).

Bronzealderens øvrige fundgrupper er svagere repræsenteret; eet ældre bronzealders depotfund fra Sjælland (167), to fra yngre bronzealder på Fyn (13) og to enkeltfundne bronzesværd af Hallstatt-type fra Jylland (150) er de vigtigste. Desuden er der nogle sten med skålfornede fordybninger (71, 141, 239) og een med rigtige solhjul (261). Endelig en morsom detaille: vor svenske kollega Berta Stjernquist har set, at et lille, ejendommeligt dekoreret lerkar fra Boeslunde på Sjælland (224) er prydet med mønstre i pålagt tin-folie, en teknik, man i bronzealderen hidtil ikke har set i Norden, og hvor der først kan påvises paralleller i Mellem-europa og i Italien.

Førromersk jernalder

Gudmund Hatts publikation af jernalder-landsbyen Nørre Fjand i Vestjylland (95) var vel værd at omtale, hvis den ikke allerede havde været udførligt refereret her (Fort Nut XX, 214). Her er en fylde af materiale til belysning af husformer og landsbyliv i den senere del af førromersk tid og hele ældre romerske periode, d.v.s. 4-500 år.

På baggrund af Nr. Fjand er de hustomter og andre boliglevninger, som iøvrigt er omtalt, kun småting. Det bør dog lige nævnes, at det fynske fund fra Ørslev (5) – den hidtil eneste førromerske husrest fra denne del af landet – først syntes at være fra yngre stenalder, fordi der lå mængder af sen-neolitiske ting på pladsen; men den senere udgravning viste klart, at huset kunne dateres på grundlag af nogle ganske få skår. Det er således en lærerig undersøgelse. Godt gemt er den vigtige iagttagelse, at man ved Nagelsti på Lolland (220) fandt stolpehullerne til tre huse, hvoraf de to har været langhuse af lignende karakter som i Jylland. Dateringen er

sandsynligvis sen førromersk eller ældre romersk jernalder. Hidtil mente man, at den tids huse havde været af anden slags på de danske øer.

Nogle mærkelige, stensatte kældre har længe været kendt fra Vendssyssel, og herom har vi fået beskrevet nye undersøgelser, først ved Hatt (97), senere ved Kjærum (126). Den sidste gravning er vigtigst, også fordi den sammenfatter, hvad vi nu ved, eller rettere ikke ved om emnet; de omhyggelige undersøgelser viste nemlig, at der var tale om flere forskellige slags anlæg, men at en virkelig forklaring på dem er så fjern som nogensinde; er det forråds-kældre, løngange eller noget helt tredje? Kun så meget er klart, at de danner en lille, isoleret gruppe omkring Frederikshavn, og at deres tid er slutningen af førromersk jernalder.

I de førromerske huse har der været anvendt nogle ejendommelige lergryder enten med indvendige hanke eller såkaldte svalerededører (45), d.v.s. gennemboring af karvæggen, hvorom er anbragt en svaleredelignende udvidelse, der har skullet beskytte ophængningssnoren mod at brænde over. Man troede, at den slags kar var sjældne, men de igangværende studier over tidens keramik har vist noget ganske andet, idet der kan opregnes over 50 stykker, alle fra periodens begyndelse og alle fra Syd- og Midtjylland. Det mærkelige er, at selv samme princip har været anvendt et par århundreder senere lige syd for grænsen, og at det dukker op igen lidt før vikingetid over store dele af Nordeuropa. Et par hidtil ukendte danske stykker fra den tid er vist (45). Tilsyneladende er der tale om en form, som har været så lige til, at man har kunnet finde frem til den flere gange.

Om tidens grave er der kun skrevet lidt; Albrechtsen har en række nye fund fra Fyn (11) som tilføjelse til den sidste gang omtalte, store publikation. Vigtigere er en vendsysselsk grav fra overgangsperioden til ældre romertid (37), idet man her fandt forbrændte rester af et bronzebælte og en fibula sammen med dele af lerkrukker, kniv og rigelig kødmat – et får og en gris havde således været på lighålet; det hele var gemt i et stort, retvægget bronzefad af syditalisk arbejde, forøvrigt det første stykke af den slags, som er fundet herhjemme.

Mens vi taler om fremmede bronzekar, må der gøres opmærksom på en vigtig behandling af vore førromerske importsager (209). Stykkerne er ikke nye, men de har været så vanskelige at bestemme rigtigt, at man er taknemmelig for at få klaret problemerne. Mærkelig nok er disse bronzer kommet fra forskellige steder i Italien og må have været længe undervejs, for der er i nogle tilfælde gået flere hundrede år mellem deres fabrikationstid og nedlæggelsen. Stykkernes oprindelsessted og tid kan dog bestemmes nogenlunde sikkert i modsætning til den helt enestående sølvkæddel fra Gundestrup. Allerede sidst blev den løbende diskussion om dette pragtstykke refereret, og i de sidste fire år er fremkommet nye indlæg

(138, 159, 190, jfr. 92), uden at man egentlig er kommet spørgsmålet afgørende nærmere. Det er dog vist den almindelige opfattelse nu, at man har at gøre med et gallisk arbejde fra sidste århundrede f.Kr.

Et vigtigt enkeltfund er en svær og ejendommelig fynsk guldring, der blev fundet for flere år siden, men først nu bestemt som et lokalt, nordisk arbejde fra periodens slutning (10).

Romersk jernalder

H. C. Brøholms store bog om kulturforbindelser mellem Danmark og det klassiske Syden (56) henter hovedsagelig sit stof fra ældre og yngre romersk jernalder. Her fortælles om kontakten mellem middelhavslandenes bykulturer og det barbariske Norden. Bogen kan anbefales de af Fortid og Nutids læsere, som gerne vil have en bred, almindelig orientering om emnet, så meget mere som billedmaterialet er righoldigt og fint gengivet; at den så ikke bringer forskningen noget nyt (s. 280 omtales dog et hidtil upubliceret fund af romersk sigillatakeramik fra Endrupskov i Sønderjylland; derimod er en datering af Bråkedlen til 5. årh. f.Kr. vel blot en trykfejl) er en anden sag, men dette har muligt heller ikke været tilsigtet.

Nyhederne er ellers ikke store fra disse fire første århundreder af vor tidsregning, men materialet er jo så overvældende rigt, at der som sædvanligt bliver en del ting at registrere. Esbjerg-museets gravninger (235) har bragt en hel serie af smukt brolagte stalde frem; ikke blot er de enkelte båse markeret, men i flere tilfælde har man en fint sat grebning i midten. Et af husene havde en kælder ved siden, denne gang en virkelig forråds-kælder, hvor fire store krukker lå knust på gulvet. De stenlagte stalde synes at være en lokal ejendommelighed for et lille område omkring Esbjerg og på de store vesterhavsøer.

Af andre bopladser er – bortset fra Nr. Fjand-landsbyen, som allerede er nævnt – kun publiceret en ældre gravning fra Mariesminde ved Vestervig i Thy (98), hvor korte huse og sædvanlige langhuse lå side om side, samt en ny forekomst fra Dalshøj på Bornholm (128). I hvert fald eet af husene her var så velbevaret, at det kunde bestemmes som et langhus af den jyske type. Når dette kan vise sig på Bornholm, skal man vist som allerede nævnt være varsom med den mening, at der var stor forskel på byggeskik i Jylland og på øerne; snarere har vi ikke rigtigt fået fat i de større tomter her endnu. Det bornholmske hus var brændt og indeholdt foruden de »sædvanlige« fund et par smykker, der giver en nærmere datering til midten af 1. årh. e.Kr. samt en hel del brændt korn, som Hans Helbæk har fået en masse ud af (128, jfr. 101).

Vigtige kilder til romersk jernalder er de mange mosefund af både krigerisk og fredelig art. Man vil huske, at de foregående år bragte et

nyt, stort våbenfund (Illerup), og nu er der eet til, denne gang ved Ejsbøl tæt uden for Haderslev. De foreløbige beretninger om den endnu ikke afsluttede gravning (268, jfr. 181) siger, at det bliver et af de største og vigtigste fund, som er gjort af den art. Blandt de nu mere end 2000 fundstykker er meget fine våben og stykker til hesteudstyr. – Mere gådefuldt er det fund, som Harald Andersen har beskæftiget sig med ved Vædebro, ikke så langt fra Illerup. Her er både skeletter af mennesker – flere dræbt i kamp – og en hel række af de lerkar, som ellers hører hjemme i nedlæggelser, som har at gøre med frugtbarhedsofre; også her må vi nøjes med foreløbige antydninger (20).

Mens vi taler om de store mosefund, bør det nævnes, at der er kommet en indgående behandling af en række stykker fra det gamle Thorsbjergfund (K. Raddatz, *Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck. Offa-Bücher* 13, 1957). Som nu almindeligt antaget tegner der sig her en række forskellige nedlæggelser; metalsagerne fra ældre romertid viser overvejende former fra landsdelen selv eller de nedre Elb-egne, hvorimod der for yngre romertid er en hel række stykker, som synes at pege på langt østligere, germansk oprindelse, d.v.s. Weichselmundingen og østpå. Det må være lokale småkampe, der afspejles i dette fundstof, og en tilknytning til de få, historisk kendte begivenheder er ikke særlig nærliggende. Undersøgelsen viser, at der kan komme vigtige resultater ud af en samlet behandling af de nordiske våbenfund efter lignende principper.

Så er der gravfundene. Mere eller mindre summarisk er rækker af nye eller tidligere kendte fund blevet omtalt fra snart sagt hele landet. Der er ældre romertids anlæg fra Jylland (67, 72, 73, 111, 254, 261, 262), ældre og yngre romerske fra Fyn (4, 12, 14), hvor de genoptagne undersøgelser på den meget store plads »Møllegårdsmarken« ved Broholm er vigtige, men især en lang række fund fra Bornholm (128, 129, 134, 140). Her lægger man navnlig mærke til foreløbige beretninger om en stor og vigtig plads ved Slusegård, bl.a. med et par usædvanlig rigt udstyrede 3. årh.'s grave. I tilknytning til gravene må nævnes et højst ejendommeligt anlæg ved Kastrup i Haderslev amt (176), hvor det selv efter en omhyggelig gravning ikke er helt klart, om man står over for en gravlægning, et offer eller begge dele.

Det er allerede nævnt, at de importerede, romerske sager har fået en sammenfattende omtale; desuden bør de læsere, som er interesseret i enkeltheder, gøres opmærksom på Gunnar Ekholms to oversigter over importen af glas til hele Norden (82, 83, jfr. 85) samt Norling-Christensens behandling af de sønderjyske fund (189). To enkeltfund er gemt lidt af vejen (178, 186), og tilmed har flere af de nye gravfund indeholdt enten bronzer eller glas (eks. 129, 134, 140).

Germansk jernalder

De fire århundreder fra ca. 400 til ca. 800 e.Kr. plejer at indtage en beskeden rolle i vore oversigter. Anderledes både sidste og denne gang; nu må først og fremmest Ole Klindt-Jensens bog om Bornholm i folkevandringstiden (d.v.s. ældre germansk tid) nævnes med sin sammenfatning af såvel ældre som helt nyt materiale (128). Bogen er præsenteret for tidsskriftets læsere (Fort Nut XX, 92), men da flere af de vigtigere resultater har vakt kraftig diskussion, vil det være rigtigt også at henvise til udførlige anmeldelser i *Prähist. Zeitschrift* 1960, s. 142-51 (J. Werner), *Fornvännen* 1958, s. 142-47 (Becker) og *Årb Oldk Hist* (187, jfr. 188).

Der er flere bopladser. Vi har omsider fået en udførlig beskrivelse af det meget vigtige fund fra Oksbøl i Vestjylland (96, 99) med et vældigt langhus fra 6. årh. Derimod må vi foreløbig nøjes med mindre meddelelser om dels et lille hus af »Trelleborg-type« fra Trælborg i Verst sogn (258) og dels nogle omfattende og vigtige gravninger på Bejsebakken (269) oven for Ålborg, hvor der synes at have været en større bosættelse, måske et lille bysamfund i yngre germansk tid – en slags forløber for det et par århundreder senere Ålborg.

I forbindelse med en ny gravplads fra 5. årh. ved Haraldsted i Midtsjælland (185) giver Norling-Christensen en stærkt tiltrængt oversigt over gravfund-materialet – med katalog og rigelige illustrationer – fra den tid, der i afhandlingen kaldes ældre germansk jernalder, men som i virkeligheden blot er første del af dette afsnit; det bør man være klar over, når man forgæves leder efter det ikke helt ubetydelige stof fra 6. årh. Iøvrigt må det nævnes, at en stor del af det nu behandlede fundstof ved tidligere behandlinger har været holdt sammen med yngre romertid, således at det tilsyneladende rige materiale fra ældste del af germansk jernalder til dels fremkommer ved en omgruppering. Overgangen mellem yngre romertid og ældre germanertid er så jævn og umærkelig, at det nu, bagefter, har vist sig, at det ikke var noget heldigt sted at lægge et skel mellem to af jernalderens hovedafsnit; men det kunne vore forgængere for henved 70 år siden jo dårligt vide.

De øvrige bidrag til studiet af germansk jernalder er små. Der omtales eller afbildes nogle mindre gravfund (88, 162, 174, 263) og enkelte guld-fund (162, 253), hvoraf kun en ny brakteat er særlig bemærkelsesværdig (171). Det nye stykke, fra Lindkær ved Randers, har nemlig det meste af det ældre runealfabet i kreds uden om et mere almindeligt midterbillede. Dette sidste viser, at brakteaten må stamme fra samme mester eller værksted som en tidligere kendt (fra Over Hornbæk), ligeledes med en alfabetindskrift. Ved sammenligning mellem de to runealfabeter får Moltke gode argumenter for sin tidligere fremsatte påstand, at brakteat-

mestrene ikke var skriftkyndige, og at runeindskrifterne her er fulde af fejl og upålidelige – det var blot magi.

Vikingetid

Meget af vikingetids-forskningen drejer sig efterhånden om nogle få monument-grupper eller fund. Sådant kan også de seneste bidrag bedst placeres ud fra en række stikord.

Ladby: Her er arbejdet endt med Knud Thorvildsens store og smukke publikation (237, jfr. 238). Fundet selv er vist så velkendt, at nærmere omtale her er overflødig; forøvrigt er det heller ikke længere den eneste bådgrav fra Danmark, idet et nyt fund skal omtales næste gang (Skalk 1961).

Lejre: De fortsatte gravninger gør det mere og mere klart, at stedet var et centrum i vikingetid, medens folkevandringstidens sagnomspundne Lejre gravis fortøner sig. De foreløbige rapporter og vejledninger (24, 25) omtaler en hustomt af »Trelleborg-type«, en stor gravplads foruden de store skibssætninger (se også 86). En af højene, Grydehøj, er udgravet (23) og viste sig at være fra yngre jernalder, selv om det desværre ikke lykkedes at få en nøjere datering på brandgraven og det fuldstændig sønderbrændte udstyr. Iøvrigt har det vist sig, at en sølvskål fra et mere end 100 år gammelt skattefund her ved Lejre er et irsk-britisk arbejde fra 8. årh. (264), d.v.s. ca. 200 år ældre end de vikingetids-sager, det var nedlagt sammen med.

Lindholm: De foreløbige meddelelser tegner nu – efter gravningernes afslutning – billedet af et helt jernaldersamfund og dets historie gennem et halvt årtusinde. Det begyndte med den store gravplads, der med sine ca. 700 begravelser er udtryk for bosættelsens omfang og betydning, og som med sin brogede mangfoldighed af skibssætninger, runde og ovale stenlægninger, brand- og skeletgrave giver et overvældende rigt forskningsmateriale. Bebyggelsen har været rigest i de århundreder, da Limfjorden vides at have spillet særlig rolle som handelsvej (7.-8. årh. og igen omkring år 1000), og det er rimeligt, at man taler om en by snarere end om en landsby; man boede lige nord for banken med de dødes plads, men omfattende forstyrrelser i moderne tid har umuliggjort sammenhængende udgravninger (heldigt måske, da man ellers ikke var blevet færdig i denne generation). Først omkring år 1000, da sandflugten har dækket hele gravpladsen, kryber selve bebyggelsen også op her. Fra den tid stammer det enestående fund af en tilsandet mark med smalle højryggede agre. (Oversigter: 70, 163, 204, 207, 208, om agrene 203).

Jelling: Efter Ejnar Dyggves sammenfatning 1955 er der ikke væsentligt nyt. En ny oversigt bør dog nævnes (104); iøvrigt er diskussionen

fortsat, men kun omkring enkeltheder, der tidligere har været under debat (1, 2, 79, 80, 173, 202).

Trelleborg: Videre debat kan kun noteres omkring selve navnet (158, 222) og husenes konstruktion. Her er imidlertid et vigtigt bidrag (146), hvor sagkundskab inden for tømmer og trækonstruktion kommer diskussionen til gode ved nogle væsentlige rettelser til ældre opfattelser. Det gælder især forbruget af egetømmer, hvor man med rationel udnyttelse skulle kunne klare sig med ca. 650 stammer til såvel huse som palisader etc. Den oprindelige beregning kom til et langt større tal. Også for den endnu ikke afsluttede strid om husenes udseende er dette indlæg af stor vigtighed, forøvrigt også for problemer omkring ældre jernalders huse.

Fyrkat: For første gang får vi en kort oversigt over en af de jyske ringborge af type som Trelleborg (193, 194). C. G. Schultz nåede ikke at give den før sin død, men gravningen var ført så vidt, at de fleste træk nu står klart. Anlægget var som Trelleborgs indre, en svær, træ-forstærket jordvold, der omsluttede 4×4 af de store langhuse. Borgen er sikrest dateret blandt alle de hidtil kendte, til tiden kort før eller omkring år 1000.

Skibe: Hvor vi hidtil har måttet nøjes med Ladby-gravens aftryk, har vi nu mulighed for anderledes godt kendskab gennem de syv (eller flere) skibe, der blev sænket som spærring i Roskilde fjord (77, 195, 196). De foreløbige beretninger lover godt for den egentlige undersøgelse, som er planlagt til 1962, selv om man til det særlige brug anvendte gamle, ud-tjente fartøjer. Antagelig fra samme tid er et stort sideror fra den jyske kyst (76).

Skibssætninger fik man ny viden om på Lindholm, hvor det i tidlig vikingetid var skik at omgive graven med en skibsformet stensætning, så også almindelige folk havde råd til at komme sejlene ind i den næste tilværelse. Store anlæg har man haft i Lejre og Glavendrup, hvor den kendte runesten indgik som et led i et monument af den art. Man var bare ikke helt sikker på, om der sidstnævnte sted var tale om et sådant anlæg, men fornyede gravninger har vist, at det var rigtigt nok (7). Nok så vigtigt: en række sten, der stod ved den jyske runesten nær Bække, viste sig ved gravning at være dele af en ganske tilsvarende skibssætning, der blot var beskadiget for mange år siden (257).

Hedeby hører strengt taget ikke med til vort område, hvis vi ser på moderne, politiske grænser – hvad der rent praktisk er nødvendigt i en oversigt som den foreliggende –, men i vikingetidens Danmark var byen både den største og vigtigste. Det må da nævnes, at der foreligger en værdifuld behandling af keramik-fundene fra de store førkrigs-gravninger (W. Hübener, Die Keramik von Haithabu. Neumünster 1959). Tiden tillader ikke et referat af dette vigtige specialarbejde, men der skal dog lige nævnes et mærkeligt resultat, nemlig at den politiske historie med

skiftende herredømme over byen praktisk talt ikke afspejles i lerkarrene; de er de samme, hvad enten danske, svenske eller tyske fyrster beherskede Hedeby. Det giver noget at tænke på.

Det føles lidt mærkeligt at skulle omtale småfund og enkelt-gravninger fra vikingetiden efter alt det store. Et par gravfund må dog nævnes (210), især en rigt udstyret krigergrav fra 10. årh. (151); så har vi en meget kort, foreløbig beretning om en række vejanlæg (144), som den fugtige jord i lavningen ved Sjellebro nær Randers havde bevaret rester af; her er fire forskellige veje over hinanden, hvoraf en eller to må være fra vikingetid og høre sammen med en stor bautasten, der er prydet med indhugget maske eller troldehoved. Enkeltfundene er få: en sølvring (16) er ganske ordinær; så meget mærkeligere er engelske bogheslag, der er ført til Norden med vikingetogene og her lavet om til spænder og halskæde-pynt (206). Jo, så er der endelig nogle mærkelige, rigt ornamenterede klæberstens-plader, der skulle beskytte smedens blæsebælg mod ild og varme (89); det er i hvert fald ganske nye former fra vor oldtid.

Vi er ikke færdige endnu; tre større arbejder behandler dansk vikingetid i større sammenhæng, først Johs. Brøndsteds bog »Vikingerne« (64), der allerede er anmeldt her i Fort Nut (XXI, s. 282), H. Jankuhns ovenfor nævnte skildring af denne tid i værket »Geschichte Schleswig-Holsteins« (109) samt Hans Christianssons disputats om stilproblemer (74). Sidstnævnte bog er yderst speciel, og det vil vist være tilstrækkeligt at sige her, at der i den findes en meget nyttig oversigt over hele den ældre litteratur om emnet, og at de nye ideer, som vedrører dansk vikingekunst, allerede er antydet i samme forfatters foreløbige artikel i Kuml 1953.

De arkæologiske litteraturoversigter her plejer ikke at gå ind på, hvad der skrives om fagets folk. Der vil dog være grund til at gøre opmærksom på Elin Nordmans erindringsbog »Vandring i usynligt Rum« (København 1960), hvor der gives et meget fint skildret billede af barndomshjemmet og dets kultur-prægede, borgerlige milieu fra århundredskiftet. Hjemmet var Nationalmuseets direktørbolig i Prinsens Palæ, og naturligt indtager skildringen af faderen en central plads. For de mange af Fortid og Nutids læsere, som kun kender Sophus Müller gennem yngre medarbejders og fagfællers ofte uretfærdige og ensidige karakteristik, vil datterens selvfølgerligt også subjektive skildring nok komme som en overraskelse. Fagets og dansk museums væsens historie er blevet beriget med et værdifuldt dokument.

LITTERATURLISTE

1. Aastrup, Olaf: Den lille Jellingesten's oprindelige plads. Årb Vejle 1959, 15-36.
2. – Sydhøjen. Kuml 1959, 84-102.
3. – Senglaciale Bopladsler i Vejle-egnen. Årb. Vejle 1960, 99-122.
4. Albrechtsen, Erling: Bukkelurner. Fy Mi 1957, 19-24.
5. – Bopladsen ved Ørslev, Vestfyn. Fy Mi 1957, 3-10.
6. – Fra Vestfyns Bronzealder. Fy Mi 1957, 11-18.
7. – Runemonumentet ved Glavendrup. Fy Mi 1958, 83-96.
8. – Dalum sogn i oldtiden. I Dalum sogns historie ved Jacob Hansen og Knud Mortensen I,1 (1959), 26-36.
9. – Flintflækker og frømand. Fy Mi 1959, 147-51.
10. – Guldringen fra Lavindsgårde. Fy Mi 1959, 152-57.
11. – Nye gravfund fra den førromerske jernalder. Fy Mi 1959, 158-68.
12. – Gravpladsen på Møllegårdsmarken. Fy Mi 1959, 169-78.
13. – To nye votivfund fra den yngre bronzealder. Fy Mi 1960, 8-20.
14. – De fortsatte gravninger på Møllegårdsmarken. Fy Mi 1960, 21-30.
15. – Guldringen fra Bolbro. Fy Mi 1960, 31-35.
16. – En sølvring fra Vikingetiden. Fy Mi 1960, 36-39.
17. – Fynske guldfund. Fynske Studier III. Odense 1960, 102 s.
18. Almgren, Bertil: Utvecklingsprincipen i arkeologin. I Udviklingsproblemer, red. af V. Valpola. Nordisk Sommeruniversitet 1958. Kbhv. 1959, 110-24.
19. -- Hällristningar och bronsåldersdräkt. TOR (Uppsala) 1960, 19-50.
20. A(ndersen), H(arald): Vædebrofundet. Skalk 1957, nr. 3, 8-9. Ibid. 1959, nr. 1, 8-9.
21. – Istidsmandens redskaber? Skalk 1957, nr. 2, 14-6 med efterskrift 1957, nr. 3, 28.
22. – Jagtlykke [Boplads, Bromme-kultur]. Skalk 1958, nr. 3, 30.
23. – Grydehøj. Skalk 1958, nr. 4, 15-18.
24. – Lejre. Skalk 1958, nr. 2, 19-30.
25. Andersen, Harald: Hovedstaden i riget [Lejre]. NatMus Arb 1960, 13-35.
26. Andersen, Hellmuth: Køkkenmøddingen ved Mejlgård. Kuml 1960, 26-35.
27. Arbman, Holger: The Skabersjö Brooch and some Danish Mounts. Medd Lund Hist Mus 1956, 93-112.
28. Axel, Kai: Kystkultur-bopladsen på Argus-grunden. Årb Loll-Falst 1957, 351-60.
29. Baudou, Evert: Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis. Stockholm 1960. 338 s.
30. Becker, C. J.: Die früh-neolitischen Bernsteinfunde Dänemarks. Ein Bei-

- trag zur Handelsgeschichte des Bernsteins. Festschrift Abramić, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LVI-LIX, 1954/57, 9-14.
31. – The Date of the Neolithic Settlement at Trelleborg. *Acta Arch XXVII*, 91-108.
  32. – Arrow or Spear Heads? Observations on some tanged flint points belonging to the Pitted-Ware Culture in Scandinavia. *Acta Arch XXVII*, 137-48.
  33. – A Neolithic Antler Weapon from Rye Aa, North Jutland. *Acta Arch XXVII*, 148-53.
  34. – De stortandede flint-spyd og deres alder. *Årb Oldk Hist 1956*, 205-20.
  35. – Nogle keramikfund, fra det jyske enkeltgravsomraade. *Studia neolithica in honorem Aarne Äyräpää*. Finska fornminnesföreningens tidskrift 58 (1957), 4-22.
  36. – Litteratur om Danmarks forhistorie 1953-1956. *Fort Nut XX* (1958), 155-83.
  37. – Førromersk jernaldergrav fra Try skole i Vendsyssel. *Kuml 1957*, 49-67.
  38. – 4000-aarig minedrift i Thy. *NatMus Arb 1958*, 73-82.
  39. – The second flint arrow-head from Snejstrup, North Jutland. *Acta Arch XXVIII*, 201-03.
  40. – Den tyknakkede flintøkse. Studier over tragtbægerkulturens svære retøkser i mellem-neolitisk tid. *Årb Oldk Hist 1957*, 1-37.
  41. – To stenalder-pile fra Snejstrup mose i Thy. *Arb Thist 1958*, 378-88.
  42. – Einige dänische Fibelformen der jüngsten Bronzezeit. *Gandert-Festschrift. Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 2* (1959), 12-18.
  43. – Flint Mining in Neolithic Denmark. *Antiquity (Cambridge) XXXIII*, 1959, 87-92.
  44. – An Arctic-Type Arrow Head from North Jutland. *Acta Arch XXIX*, 157-61.
  45. – Lergrøder med indvendige ører eller »svalerede«-hanke fra Danmarks jernalder. *Kuml 1959*, 28-52.
  46. – Stendyngegrave fra mellem-neolitisk tid. *Årb Oldk Hist 1959*, 1-90.
  47. – Bueskytten fra Havnbjerg skov. Et stenalderproblem. *Jens Raben 1880-1960*, et mindeskrift. Sønderborg 1960, 29-37.
  48. Behrens, H.: Die Rössener Kultur und die frühneolitische südschandinavische Trichterbecherkultur. Ein Diskussionsbeitrag. *Acta Arch XXX*, 167-84.
  49. Bendixen, H. C.: Om forsvundne storstensgrave – dysser og jættestuer – i Tørrild herred. *Årb Vejle 1960*, 81-98.
  50. Berg, Hakon: Langdolmen bei Pæregård, Langeland. *Acta Arch XXVII*, 1956, 108-27.
  51. – En stenhob på marken [jættestue]. *Skalk 1958*, nr. 2, 9-13.
  52. Bibby, Geoffrey: Spadens vidnesbyrd. Med arkæologen i marken. *Kbhv. 1957*. 362 s. (Oversat fra »The Testimony of the Spade«. New York 1956).
  53. Bortolotti, Giovanna: Popoli cacciatori e pescatori nella preistoria della Danimarca. *L'Universo, Rivista bimestrale dell'Instituto Geografico Militare. XXXVIII*, nr. 6 (1958), 865-74.
  54. Brix, Hans: Fra Danmarks gry. Den litterære stormand Ravnunge-Tuvi et tusindaarsminde. *Årb Vejle 1960*, 70-80.
  55. Broholm, H. C.: Bronzelurerne i Nationalmuseet. *Kbhv. 1958*. 123 s.
  56. – Kulturforbindelser mellem Danmark og Syden i ældre Jernalder. *Kbhv. 1960*. 309 s.
  57. Bronner, Hedin: The Nydam Ship: Odyssey of an exhumed Queen. *The American-Scandinavian Review*, 46, 1958, 357-62.

58. Bruun, Karl: Oldtidens Danmark [2. udgave af Danmark i Stenalderen; til skolebrug]. Kbhv. 1957, 72 s.
59. Brøndsted, Johannes: Nationalmuseets 150-Aars Jubilæum. Årb Oldk Hist 1956, 1-13.
60. – Oldtidsminderne i Kunsten. NatMus Arb 1958, 5-16.
61. – Danmarks Oldtid I. Stenalderen. Kbhv. 1957, 408 s.
62. – Danmarks Oldtid II. Bronzealderen. Kbhv. 1958, 316 s.
63. – Danmarks Oldtid III. Jernalderen. Kbhv. 1960, 459 s.
64. – Vikingerne. Kbhv. 1960, 294 s. Engelsk udgave, The Vikings. London 1960 (Penguin Books).
65. – Landets vigtigste arkæologiske museer. Turistforeningen for Danmark. Årbog 1960, 126-28.
66. – En rigsantikvars betragtninger. NatMus Arb 1960, 5-12.
67. Castberg, Karen: Randers Museum. Forhistorisk tid. Årb Rand 1960, 95-96.
68. Christensen, B. Brorson: Konservering af mosetræ ved hjælp af Tertiær butylalkohol. Årb Oldk Hist 1956, 249-54.
69. Christensen, Johs. T.: Folket og dets jord. Årb Sorø 46, 1959, 7-72.
70. Christensen, P.: Lindholm Høje. Årb Vends 1958, 81-97.
71. – Oldtidsfund. Årb Vends 1958, 296-97.
72. – Fra Muscernes Arbejdsmark. Årb Vends 1959, 117-33.
73. – Fra Muscernes Arbejdsmark, Årb Vends 1960, 281-300.
74. Christiansson, Hans: Sydskandinavisk stil. Studier i ornamentiken på de senvikingatida runstenarna. Uppsala 1959, 282 s. ill.
75. la Cour, Vilh. og Stiesdal, Hans: Danske voldsteder fra oldtid og middelalder. Tisted amt. Kbhv. 1957, 349 s.
76. Crumlin Pedersen, Ole: Sideroret fra Vorså. Kuml 1960, 106-16.
77. – Vikingskibe i Roskilde Fjord. Søens Verden I, 1960, 53-63.
– – se Olsen, Olaf.
78. Degerbøl, Magnus: Har der levet mennesker i interglaciertid i Danmark? Naturhistorisk Tidende 20, 1956, 74-76.
79. Dyggve, Ejnar: Om vore ældste kongsgårde og deres forudsætninger. Septentrionalia et Orientalia. Studia B. Karlgren dedicata. Kungl Vitt Hist Ant Akad Handl 91 (1959), 107-12.
80. – Three Sanctuaries of Jelling Type. Scripta Minora Reg Soc Hum Litt Lund 1959/60. Lund 1960, 28 s.
81. Ekholm, Gunnar: Skelettgravarna i Nordens äldre järnålder. Fornv 1957, 273-93.
82. – Orientalische Gläser in Skandinavien während der Kaiser- und frühen Merowingerzeit. Acta Arch XXVII, 35-59.
83. – Westeuropäische Gläser in Skandinavien während der späten Kaiser- und der frühen Merowingerzeit. Acta Arch XXIX, 21-50.
84. – Kragchulplatten. Ett obeaktet rundokument. Ark Nord Fil 74:1-2 (1959), 112-14.
85. – Die hohen Fussbecher mit Fadenbelegung in Skandinavien. Analecta Archaeologica. Festschrift Fritz Fremersdorf. Köln 1960, 15-17.
86. Fang, Arthur: Historisk Samfund for Københavns Amt 1910-60. Årb Kbh 1960, 67-93.
87. Friis, Holger: Der er plovspor under gravhøjen. Skalk 1958, nr. 2, 16-17.
88. Glob, P. V.: Svenskegravene [høje, germ. jernalder]. Skalk 1959, nr. 3, 4-7.
89. – Avlsten. Nye typer fra Danmarks jernalder. Kuml 1959, 69-83.
90. Grandjean, Louis E.: Helleristningsbåden som symbolsk fartøj. Hand SøMus Årb 1959, 85-100.

91. Hachmann, Rolf: Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südeuropäischen Beziehungen. 6. Beiheft zum Atlas der Urgeschichte. Hamburg 1957. 258 s.
92. Halbert, Louise: Une figurine celtique en bronze trouvée en Scanie. Medd Lund Hist Mus 1957, 105-22.
93. Hald, Margrethe: Bemærkninger om de danske Mosefund. Et Svar og en Kommentar. Årb Oldk Hist 1959, 223-37. Svar af Kaj Birket-Smith sammesteds 238-39, gensvar sammesteds 239-40.
94. Hansen, Hans-Ole: Lerhusene i Lejre. Kbhv. 1959. 81 s.
95. Hatt, Gudmund: Nørre Fjand. An Early Iron Age Village Site in West Jutland. Arkæol Kunsthist Skr Dan Vid Selsk 2,2 1957, tekst (382 s.) og tavler (21 pl.).
96. – A Dwelling Site of Early Migration Period at Oxbøl, Southwest Jutland. Acta Arch XXIX, 1958, 142-54.
97. – Iron Age Cellars at Bækmoien, North Jutland. Acta Arch XXX, 201-16.
98. – The Roman Iron Age dwelling site at Mariesminde, Vestervig. Acta Arch XXXI, 63-83.
99. Helbæk, Hans: The Oxbøl Grain. Acta Arch XXIX, 155-57.
100. – Grauballemandens sidste Måltid. Kuml 1958, 83-116.
101. – Korndyrkningens Udvikling paa Bornholm. Årb Bornh. Bd. 36, 117-29.
102. – På Markvandring gennem Oldtidens Agre. NatMus Arb 1959, 69-82.
103. – Træk af Hørvæls Historie. Kuml 1959, 120-29.
104. Heltoft, J.: Kongesædet i Jelling. Kbhv. 1957. 48 s.
105. Hermansen, Victor: Tredelingen og Odense. Fynske Studier IV. Odense 1960. 80 s.
106. – Jesper Friis til Ørbæklande og hans Kunstkammer. Folkeliv og Kulturlevn. Studier tilegnet Kai Uldall 14.9.1960. Kbhv. 1960, 277-94.
107. Højrup, Ole: Mjød – gudernes drik. NatMus Arb 1957, 53-62.
108. Israelsen, N. J.: En undersøgelse af nogle storstensgraves bevaringstilstand omkring Kalø Vig. ØJy Hjemst 25, 5-15.
109. Jankuhn, Herbert: Die Frühgeschichte. Vom Ausgang der Völkerwanderungszeit bis zum Ende der Wikingerzeit. Geschichte Schleswig-Holsteins, bind 3. Neumünster 1955-57. 254 s.
110. – Denkmåler der Vorzeit zwischen Nord- und Ostsee. Kulturströmungen und Völkerbewegungen im alten Norden. Slesvig 1957. 57 s., 102 pl.
111. Jespersen, E.: Hardiske Jernaldergrave. Årb Hards 53, 1959, 5-9.
112. Jonassen, H.: Natur og mennesker i Vestjylland. Årb Ribe 1958, 480-517. Også trykt i Årb Hards 1958, 5 ff.
113. Jørn, Asger: Guldhorn og lykkehjul. Kbhv. 1957, ca. 78 s.
114. Kaac, Alfred: Jættestue nr. 2 i Thorsted. Årb Hards 51, 1957, 102-05.
115. – Jættestue med bikammer. Årb Hards 53, 1959, 28-33.
116. Kaelas, Lili: Dolmen und Ganggräber in Schweden. Offa (Neumünster) 15, 1956 (1958), 5-24.
117. – Ny typ av fotskålar från Danmark. Kuml 1958, 72-82.
118. Kapel, Holger: Nive Mølle og Jellebro. To bopladses fra Ertebølletid ved Nivå. Årb Frdb 1956, 3-20.
119. – Nye fund fra ældre stenalder i Sønderjylland. SJy Årb 1958, 223-33.
120. – Nogle gådefulde oldsager fra Fredensborg. Årb Frdb 1958, 3-11.
121. – Bag-å O »Marienlyst«. Årb Bornh. Bd. 36, 1958, 131-43.
122. – En uforstyrret stenalderboplads ved Draved. SJy MSkr 35, 1959, 161-65.
123. Kjærum, P.: Storstensgrave ved Tustrup. Kuml 1957, 9-23.
124. – Et stenalder gravtempel. Naturens Verden 1957, nr. 1, 25-31.

125. – Fortiden til revision. Berlingske leksikon bibliotek nr.7. Kbhv. 1959. 144 s.
126. – Stensatte jernalder-kældre i Vendsyssel. Kuml 1960, 62-89.
127. Klindt-Jensen, Ole: Denmark. Ancient Peoples and Places. London 1957, 212 s. Fransk udgave 1959, italiensk udgave 1960.
128. – Bornholm i folkevandringstiden og forudsætningerne i ældre jernalder. NatMus Skr St Beretn II, 1957. 323 s.
129. – To importfund fra yngre romertid. Nogle synspunkter om absolut datering. Årb Oldk Hist 1957, 105-28.
130. – Oldtiden. I Bogen om Bornholm, red. R. Nielsen og Th. Sørensen, Aabenraa 1957, 89-139.
131. – A Scandinavian community in peace and war. Archaeology (New York), vol. 11,2 (1958), 81-86.
132. – Oldforskere, fortidsminder og rokkesten på Bornholm. NatMus Arb 1958, 107-24.
133. – Udgravninger på Bornholm 1816-24. Årb Bornh. Bd. 36, 1958, 145-70.
134. – To krigergrave fra Bornholms jernalder. NatMus Arb 1959, 90-100.
135. – Nomadeneinfluss in der späteren europäischen Eisenzeit (150-600 n. Chr.). Folk, Dansk Etnografisk Tidsskrift I, 1959, 51-58.
136. – Det tiende nordiske arkæologmøde i Danmark d. 1.-6. september 1959. Årb Oldk Hist 1959, 214-16.
137. – To detaljer fra udgravningen af Sorte Muld. Årb Oldk Hist 1959, 222.
138. – The Gundestrup Bowl: A Reassessment. Antiquity (Cambridge) XXXIII, 1959, 161-69.
139. – Le chaudron de Gundestrup. Relations entre la Gaule et l'Italie du Nord. Analecta Romana Instituti Danici I, 1960, 45-66.
140. – Rejsen til dødsriget [gravfund ved Slusegård]. Skalk 1960, nr. 1, 6-10.
- 141 Klitgaard, C.: Skålstene fra Oldtiden. Årb Vends 1958, 145-51.
142. Kristensen, H. K.: Nørre Nebel og Lydum sogne. Nr. Nebel 1958 (afsnit oldtiden), 10-19.
143. – En mærkelig oldsag fra Vorbasse. [Als-gemme]. Årb Ribe 1960, 118-21.
144. K(unwald), G.: Tiden er kommet, men manden er ikke kommet [vejanlæg ved Sjellebro]. Skalk 1957, nr. 4, 5-9.
145. Kunwald, G.: gravhøj – luk dig op [bronzealders langhøj]. Skalk 1958, nr. 3, 16-18 og nr. 4, 8-9.
146. Larsen, Johan: Rekonstruktion af Trælleborg. Årb Oldk Hist 1957, 56-103.
147. Larsen, Knud A.: Stenalderhuse på Knardrup Galgebakke. Kuml 1957, 24-43.
148. – En jægerboplads ved Borup Sø. Årsskrift udgivet af Historisk Forening for Værløse Kommune 1958, 13-19.
149. Lauring, Palle: Land of the Tollund Man. New York 1958. 160 s. (Oversættelse af »De byggede riget« (1956), med enkelte tilføjelser).
150. Laursen, Jytte: Om Motivfund fra Bronzealderens Slutning. Kuml 1958, 63-71.
151. – Brandstrup. En ryttergrav fra 10. århundrede. Kuml 1960, 90-105.
152. Lexow, Jan Hendrich: Trehodete guder og djevler i Norden. Stavanger Museum. Årbok 1957, 55-101.
153. Lisse, Christian: Sporebjerg. Kæmpen Torkils gravhøj ved Torkilstrup. Årb Loll-Falst 1959, 149-57.
154. Lomborg, Ebbe: En højgruppe ved Ballermosen, Jægerspris. Gravfund, hustomt og højryggede agre fra ældre bronzealder. Årb Oldk Hist 1956, 144-203.

155. – Donauländische Kulturbeziehungen und die relative Chronologie der frühen nordischen Bronzezeit. *Acta Arch* XXX, 51-146.
156. – Fladehuggede flintredskaber i gravfund fra ældre bronzealder. *Årb Oldk Hist* 1959, 146-83.
157. Lundman, Bertil: Stridsyxor och backtimjan. *Ymer* (Stockholm) 1957, 223-29.
158. Lunn, Nils: Træl – Tralle – Trælleborg. *Kuml* 1957, 81-85.
159. Maaløe, Ch.: The runic bracteate from Skodborg. *Acta Phil Scan* 24, 1957.
160. Madsen, Erik: Danske fund [af »Heidelberg-redskaber«]. *Naturens Verden* 1959, h. 3, 95-96.
161. – Upåagtede redskabstyper af »bjergart« på de danske stenalderbopladsler. *Medd Dan Geol Foren* 14,2 (1959), 172-76.
162. Marseen, Oscar: Oldtiden. I Bogen om Himmerland, red. R. Huhle. *Aabenraa* 1958, 85-147.
163. – Lindholm Høje. *Kuml* 1959, 53-68.
164. – Ferslev-Huset. En kultbygning fra jættestuetid. *Kuml* 1960, 36-55.
165. Mathiassen, Therkel: Oldtidsminderne og fredningsloven. *NatMus Arb* 1957, 5-14.
166. – Endnu et Krumsværd. *Årb Oldk Hist* 1957, 38-55.
167. – Nordvestsjælland Oldtidsbebyggelse. *NatMus Skr Ark Hist Rk VII*. Kbhv. 1959, 163 s.
168. – Stenalderens Fund og Mindesmærker. *Turistforeningen for Danmark. Årbog* 1959, 33-132.
169. – Bronzealderens Mindesmærker i Landets forskellige Egne. *Turistforeningen for Danmark. Årbog* 1960, 91-125.
170. – Ravsmykker fra Ældre Stenalder. *Årb Oldk Hist* 1959, 184-200.
171. Moltke, Erik: Lindkær-brakteaten. En dansk C-brakteat med alfabetruner. *Årb Oldk Hist* 1957, 129-35.
172. – Jon Skonvig og de andre runetegnere. I *Billeder og kildetext. II Skildring og kommentar. Bibliotheca Arnarnagnæana, Supplementum vol. I-II*. Kbhv. 1956 og 1958. 240 og 299 s.
173. – Den store Jellingsten. *Kirkens Verden* 1 (1958), 2-4.
174. Munksgaard, Elisabeth: Soveskind – eller sort magi [gravfund germ. jernalder]. *Skalk* 1959, nr. 3, 18.
175. – Danmarks jernalder. *Turistforeningen for Danmark. Årbog* 1961, 21-139.
176. Neumann, Hans: Kastrup, en hedensk offerplads. *SJy Årb* 1957, 237-51.
177. – Langdyssen ved Avnevig. *Haderslev Amts Museum* 6, 1957, 12-20.
178. – Romersk broncekeddel fra Ejsbøl mose. *Haderslev Amts Museum* 6, 1957, 20-22.
179. – Stenalderens agerbrug ved Vojensgård. *Haderslev Amts Museum* 7, 1958, 20-23.
180. – Vejspor under bronzealderhøj. *Haderslev Amts Museum* 7, 1958, 24-29.
181. – Romersk sølv mønt fra Ejsbøl. *Haderslev Amts Museum* 7, 1958, 30-32.
182. – Omkring den nye museumslov. *Haderslev Amts Museum* 8, 1960, 6-8.
183. – Oldtidens bebyggelse i Tyrstrup herred. *Jens Raben 1880-1960, et minde-skrift*. Sønderborg 1960, 111-19.
184. Nielsen, Karl K.: Hvorfor samler man på potteskår? *Årsskrift udgivet af Historisk Forening for Værløse Kommune* 1958, 9-12.
185. Norling-Christensen, Hans: Haraldstedgravpladsen og Ældre Germansk Jernalder i Danmark. *Årb Oldk Hist* 1956, 14-143.
186. – En romersk Bronzekasserolle fra Søborg Mose. *Årb Gill* 1957, 81-84.
187. – Bidrag til Belysning af Kulturforholdene på Bornholm i Ældre Germansk

- Jærnalder. Årb Oldk Hist 1958, 109-123. Svar af Klindt-Jensen sammesteds s. 124-128.
188. – Nye Bidrag til Belysning af Kulturforholdene på Bornholm i Ældre Germansk Jærnalder. Årb Oldk Hist 1959, 217-21. Svar af Klindt-Jensen, sammesteds s. 222.
189. – Romerske Industriprodukter i Sønderjylland. Jens Raben 1880-1960, et mindeskrift. Sønderborg 1960, 129-48.
190. – Beitrag zur Frage der Datierung und Provenienz des grossen Silberkessels von Gundestrup. *Analecta Archaeologica*. Festschrift Fritz Fremersdorf. Köln 1960, 247-54.
191. Novrup, Leo: Fund af et sjældent stenalderlerkar i Gesten sogn. Årb Ribe 1958, 518-22.
192. – Undersøgte, overpløjede gravhøje i Ribe amt. Fund i Holsted og Læborg. Årb Ribe 1960, 108-17.
193. Olsen, Olaf: Fyrkat. Nationalmuseets Blå Bøger. Kbhv. 1959. 16 s.
194. – Fyrkat, a viking camp in Jutland. *American Scandinavian Review* 48, 1960, 47-52.
195. – og Crumlin Pedersen, Ole: The Skuldelev Ships. A preliminary report on an underwater excavation in Roskilde Fjord, Zealand. *Acta Arch XXIX*, 161-75.
196. – og O. Crumlin-Pedersen: Arkæologi under vandet. Vikingskibene ved Skuldelev i Roskilde fjord. *NatMus Arb* 1959, 5-20.
197. Pielenz, Otto Karl: Die Esbjergkultur. *Forschungen und Fortschritte* (Berlin) 33, h. 6 (1959), 173-78.
198. – Das Altpaläolithikum in Dänemark. *Forschungen und Fortschritte* (Berlin) 34, h. 2 (1960), 49-53.
199. Raben, Jens: Oldtidsminderne i sognet. Minder fra Tandslet sogn. Årb Als Sundev XXXV, 1956, 5-9.
200. – Museet gennem et halv hundrede år. Årb Als Sundev XXXVII, 1958, 19-27.
201. – Oldtidsminder i Asserballe sogn. Årb Als Sundev 1959, 5-14.
202. Ramskou, Thorkild: Stavgård og bautavi. *Kuml* 1957, 86-90.
203. – Et landbrug fra 1000-årene på Lindholm Høje. *NatMus Arb* 1957, 97-100.
204. – Lindholm Høje. Third Preliminary Report for the Years 1956-1957 on the Excavations of a Late Iron Age Cemetery and an Early Mediaeval Settlement. *Acta Arch XXVIII*, 1957, 193-201.
205. – Husbygning i vikingetidens Danmark. Third Viking Congress. *Árbók hins íslenska fornleifafélags fylgirit* 1958, 134-37.
206. – Beslag til bogbind fra vikingetiden. *Bogvennen* 1959, 9-23.
207. – The viking town of Lindholm Høje. *American Scandinavian Review* 48, 1960, 369-77.
208. – Lindholm Høje. Nationalmuseets Blå Bøger. Kbhv. 1960. 39 s.
209. Riis, P. J.: The Danish Bronze Vessels of Greek, Early Campanian and Etruscan Manufactures. *Acta Arch XXX*, 1-50.
210. Riismøller, Peter: Aalborg historiske museum. Årb Himm Kj 1959, 115-23.
211. Roussell, Aage (red.): Danmarks Nationalmuseum. Kbhv. 1957. 327 s.
212. Rust, A.: Om den tidligste menneskelige bosættelse i Nordeuropa. *Naturrens Verden* 1959, h. 3, 88-95.
213. Schmidt, August F.: Fra Koldingegnen I. *Brabrand* 1956 (eget forlag). 141 s.
214. Schwantes, Gustav: Die Urgeschichte I. *Geschichte Schleswig-Holsteins*, Bd. I. Neumünster 1958, 115-376.

215. – Kulthäuser der jüngeren Steinzeit aus dem nordischen Kreis. *Analecta Archaeologica*. Festschrift Fritz Fremersdorf. Köln 1960, 209-15.
216. Schütte, Gudmund: Jyske Retningslinier for Bosættelsen. *Årb Oldk Hist* 1956, 241-48.
217. – Fornminder – Eskjær Oldsager og Stednavne. *Skivebogen* 1957, 82-96.
218. Simonsen, Marie: Farsø – Runestenen. *Årb Himm Kj* 1958, 246-56.
219. Skjølsvold, Arne: Gudenaakulturen og dens betydning for synet på forholdet mellem fangst- og bondesamfundet i nordisk steinalder. *Stavanger Museum. Årbok* 1958, 7-27.
220. Snedker, Kjeld H.: Nagelsti bondesamfund gennem 4000 år. *Årb Loll-Falst* 1959, 166-206.
221. Steensberg, Axel: Some Recent Danish Experiments in Neolithic Agriculture. *The Agricultural History Review* V, 1957 (London-Oxford), 66-73.
222. – Tralværk – Trelleborg. En kulturhistorisk skitse. *Budstikken* 1958, 43-64.
223. Stiesdal, Hans: Arkæologi fra Luften. *NatMus Arb* 1959, 21-33.
– se la Cour og Stiesdal.
224. Stjernqvist, Berta: Ornementation métallique sur vases d'argile. *Medd Lund Hist Mus* 1958, 107-69.
225. Sylvest, Bent: En brandgrav fra ældre bronzealder. *Horsens Museums Årsberetning* 1957/58, 10-13.
226. – En sværdskele fra ældre bronzealder. *Kuml* 1957, 44-48.
227. – og Sylvest, Inger: Årupgårdfundet. En øskenkrukke indeholdende kobbersmykker og ravperler. *Kuml* 1960, 9-25.
228. Tauber, Henrik: Copenhagen natural radiocarbon measurements II. *Science*, Vol. 124, 1956, 879-81.
229. – Difficulties in the application of C-14 results in archaeology. *Archaeologia Austriaca* (Wien) 24, 1958, 59-69.
230. – Danske kulstof-14 dateringer af arkæologiske prøver I. *Årb Oldk Hist* 1959, 243-59.
231. – Copenhagen natural radiocarbon measurements III, corrections to radiocarbon dates made with the solid carbon technique. *American Journal of Science Radiocarbon Supplement*, Vol. 2, 1960, 5-11.
232. – Copenhagen radiocarbon dates IV. *American Journal of Science Radiocarbon Supplement*, Vol. 2, 1960, 12-25.
233. Terslin, H. C.: Ludshøj. *Årb Gill XXVI-XXVII*, 1958/59, 26-37.
234. Thomsen, Niels: Gaver fra havet [mesolitiske ravsmykker]. *Skalk* 1957, nr. 4, 10.
235. – Hus og kælder i romersk jernalder. *Kuml* 1959, 13-27.
236. Thorvildsen, Elise: Bronzealderen. *Turistforeningen for Danmark. Årbog* 1960, 7-90.
237. Thorvildsen, Knud: Ladby-skibet. Med bidrag af Magnus Degerbøl. *Nord Fortidsm VI,1*, 1957. 121 s.
238. – Vikingskibet ved Ladby. *Nationalmuseets Blå Bøger*. Kbhv. 1959, 40 s.
239. Thrane, Henrik: En sten med skåltegn fra en middelalderborg. *Årb Sorø* 1956, 70-78.
240. – Ein Depotfund der jüngeren Bronzezeit von Mandemark auf Møn. *Acta Arch XXIX*, 1958, 111-30.
241. – Et yngre bronzealders markfund fra Jernhyt. *Haderslev Amts Museum*. 8, 1960, 9-26.
242. – Drei dänische Hortfunde der jüngeren Bronzezeit mit einheimischen und fremden Formen. *Acta Arch XXXI*, 1-62.
243. – En bronzeskål fra Ålborg-egnen. *Kuml* 1960, 56-61.

244. Troels-Smith, J.: Maglemosetidens Jægere og Fiskere. NatMus Arb 1957, 101-33.
245. – Muldbjerg-bopladsen, som den så ud for 4500 år siden. Naturens Verden 1957, nr. 7, 1-32.
- 245a. – The Muldbjerg Dwelling Place: An Early Neolithic Archaeological Site in the Aamosen Bog, West-Zealand, Denmark. Annual Report of the Smithsonian Institution (Washington), 1959, 577-601.
246. – Fortidens Danmark. Turistforeningen for Danmark. Årbog 1959, 7-32.
247. – En Elmetræs-Bue fra Aamosen og andre Træsager fra tidlig-neolitisk Tid. En foreløbig Meddelelse. Årb Oldk Hist 1959, 91-145.
248. – Ertebølle-tidens Fangstfolk og Bønder. NatMus Arb 1960, 95-119.
249. – Jernalderens Naturforhold. Turistforeningen for Danmark. Årbog 1961, 7-20.
250. Vebæk, C. L.: Et usædvanligt Gravfund på Djursland. NatMus Arb 1957, 75-82.
251. Vestergaard Nielsen, S.: Vesthimmerlands Museum 1956-57. Årb Himm Kj 1957, 129-33.
252. – 5 jættestuer. Skalk 1957, nr. 2, 9-10.
253. – Halspynt for gudinder. [Guldring, germ. jernalder]. Skalk 1958, nr. 1, s. 18.
254. – Vesthimmerlands Museum 1957-58. Årb Himm Kj 1958, 279-83.
255. – Vesthimmerlands Museum. Årb Himm Kj 1959, 124-27.
256. – Vesthimmerlands Museum 1959-60. Årb Himm Kj 1960, 308-11.
257. Voss, Olfert: Bækkemonumentet – en skibssætning fra vikingetid. Årb Ribe 1959, 660-70.
258. V(oss), O.: Trælborg. Skalk 1957, nr. 4, 14-16.
259. – Når man ser det fra oven. [ældre jernald. boplads]. Skalk 1960, nr. 2, 4-6.
260. – En nål til Langdosmanden [bronzælders langhøj]. Skalk 1960, nr. 3, 6-9.
261. Warthoe Hansen, Ole: Fra museer og arkiver. Randers Museum. Forhist. tid. Årb Rand 1957, 95-97.
262. – Fra museer og arkiver. Randers Museum 1958. Forhist. tid. Årb Rand 1958, 86-89.
263. – Fra museer og arkiver. Randers Museum. Forhist. tid. Årb Rand 1959, 79-84.
264. Wilson, David: Irsk-britisk import i Lejre. NatMus Arb 1960, 36-37.
265. Ørsnes, Mogens: Om en jættestues konstruktion og brug. Årb Oldk Hist 1956, 221-34.
266. – 1000 års gravkult i een høj. Skalk 1957, nr. 3, 3-6.
267. – Borbjerg-fundet. Hjemligt og fremmed i et jysk depotfund fra bronzealderens fjerde periode. Årb Oldk Hist 1958, 1-107.
268. – Ny viden om jernalderens våbenofre. NatMus Arb 1959, 101-108.
269. Ø(rsnes, M.): Det ældste Aalborg. Skalk 1959, nr. 1, 4-5.

Litteratur om dansk materiel folkekultur 1954-61

Af *Holger Rasmussen*

Følgende oversigt forsøger en vurdering af den litteratur, der først og fremmest knytter sig til eller har interesse for arbejdet i de kulturhistoriske museer. Den slutter sig for så vidt til den litteraturgennemgang, som dr. Boberg udgav i nærværende skrift i 1954, selv om hendes sigte først og fremmest var folkeminder. Det meget rummelige begreb »almuekultur« tillod hende dog at tage mange arbejder med, der med hendes egne ord »vel nok så meget hører under andre afsnit, kulturhistorie og håndværk«. Den rene folkemindelitteratur vil ikke blive medtaget her og lokalhistoriske arbejder (sognehistorier o.l.) kun i det omfang, hvor de giver væsentlige bidrag til genstandsforskningen. Nogen fuldstændighed er ikke tilstræbt. Den, der har behov herfor, kan fra 1955 henvises til den bibliografi over dansk folkekultur, som udsendes af foreningen »Danmarks Folkeminder«.

1954 er et mærkeår for studiet af den materielle folkekultur her i landet, idet det da lykkedes at få oprettet et lektorat i kulturhistorie ved Københavns universitet. I 1959 erstattedes det med et professorat i »Materiel folkekultur med særlig henblik på Norden«, som betegnelsen er. Emnet er derved blevet klarere afgrænset end i 1954 og nærmet til de øvrige nordiske lande, selv om man har undveget det oprindelige forslag om et professorat i »nordisk og sammenlignende etnologi«.

Diskussionen forud for oprettelsen såvel som studiet i sin helhed viser en tilbageholdenhed i teoretiske og metodiske overvejelser, der må karakteriseres som et savn. Indehaveren af professoratet har vel ved forskellige lejligheder anstillet betragtninger over fagets afgrænsninger og indhold,¹⁻³ men om teori og metodik for faget selv er der kun sjældent tale. Det er vel i så henseende karakteristisk for indehaveren af det nye professorat, at han fastslår, at »enhver ny undersøgelse kræver til en vis grad individuel behandling, og man bør tilpasse sine metoder til de foreliggende opgaver. Savnet af et metodisk skoling giver på een gang den enkelte forsker større frihed og større ansvar. Ingen kan i længden skjule sin uformuenhed ved hjælp af spidsfindige abstraktioner, uforståelige sproglomster eller andre pseudovidenskabelige falbelader«.

Savnet af metodisk skoling har vi vel alle følt først og fremmest overfor

svenske kolleger. Hvor det herhjemme kommer til metodiske betragtninger er det da også som oftest i relation til nordisk etnologisk litteratur⁴⁻⁶ eller ved drøftelser med nordiske kolleger på de regelmæssige folkelivs- og folkemindeforsker møder.⁷⁻⁸

Helt uden metode har man dog ikke arbejdet. Så tidligt som i 1940 udarbejdedes ved Dansk Folkemuseum en saglig registrant for danske kulturhistoriske museer, hvor det funktionelle synspunkt lå til grund for inddelingen. Nogen umiddelbar tilslutning fik registranten dengang ikke udenfor Folkemuseet (se således Fortid og Nutid XIV, 116-117), men efterhånden er den blevet taget i brug ved flere og flere museer. 1954 udsendtes den i trykt, revideret udgave,⁹ der gennemførte synspunktet på alle sider af tilværelsen, mens det første (dupliserede) registrantforslag ret kraftigt har præg af at være udarbejdet med primær hensyntagen til bondekulturen. Registrantens hovedsynspunkt: at samlingerne ordnes i grupper efter deres funktion, har bibragt de museumsfolk, der har arbejdet med registranten, en metodisk forståelse, der også viser sig i deres litterære arbejder.

Studiet af dansk materiel folkekultur har altså ikke ført til fikserede skoler eller retninger, men behovet for metode har som i udarbejdelsen af den nævnte registrant affødt praktiske hjælpemidler, hvor de teoretiske overvejelser er trådt i baggrunden. Et af de betydningsfulde bidrag er her håndbogen for danske lokalhistorikere,¹⁰ bestående af en indledning med redegørelse for lokalhistoriens områder, arbejdsformer, materiale og metode samt en leksikon del med bidrag af vekslende, men i mange tilfælde dog primær værdi. Rigtigt benyttet er det nævnte værk af afgørende betydning og til uvurderlig hjælp for indsamling og tilrettelægning af kulturhistoriske publikationer. I denne forbindelse bør nævnes det fællesnordiske foretagende til udsendelsen af *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. Af dette værk er der udkommet 6 bind med væsentlige bidrag til studiet af materiel kultur.

Af andre hjælpemidler skal nævnes den bibliografi over dansk landbrugslitteratur (i videste forstand), som er udsendt af Landhusholdningsselskabet, foreløbig med et bind op til år 1814.¹¹ En overskuelig opdeling og fortræffelige registre gør det let at finde frem til ønskede emner eller forfattere. Desuden må der henvises til den allerede nævnte bibliografi over dansk folkekultur, hvor systematisk inddeling og registre ligeledes gør en orientering let.¹² Blandt hjælpemidlerne må også anføres en heraldisk nøgle til Nyt dansk adelsleksikon, hvorved det er muligt at bestemme et adelsvåben, man støder på uden at have personen eller slægten knyttet til.¹³

Enkelte værker, der belyser studiets historie og derigennem også giver bidrag til gældende synspunkter og metoder, er fremkommet i de senere år. Det gælder i alle tilfælde museumshistorie, idet der dog skal peges på

Dansk historisk Fællesforenings 50-års jubilæum (Fortid og Nutid XX, 361-380). Karakteristisk nok påpeger Hvidtfeldt her danske historikers ringe system med metodiske og teoretiske problemer i modsætning til deres nordiske kolleger, altså et paralleltilfælde til det i indledningen bemærkede.

Ved sit 150-års jubilæum udsendte Nationalmuseet en stor, fornem bog,¹⁴ hvor der blev givet en kort præsentation af dets enkelte afdelinger med deres respektive historie og virkeområde. Hovedparten af bogen optages af udvalgte genstande fra museets samlinger. Om Dansk Folkemuseum og interiørprincippet er der udsendt et lille skrift i 1960 i anledning af museets 75-års dag.¹⁵ Den særlige udformning, som Bernhard Olsen gav sit museum med hovedvægten lagt på beboelsesrum, der troværdigt skulle gengive forrige tiders hjemindretning, var hans bærende idé og et nybrud indenfor museumsverdenen. Men Bernhard Olsen var en frodig museumsmand, hvis indsats fortjener at blive belyst så fyldigt som muligt. En anden side af hans virke bliver behandlet ved Uldalls redegørelse for Frilandsmuseet,¹⁶ der fra en beskedne begyndelse har udviklet sig til et meget omfattende areal med bygninger, der afspejler landets bygningsgeografiske provinser og – delvis – dets sociale grupper. Gennem sin redegørelse for den klassiske tredeling af danske oldsager og dens tilknytning til den begyndende oldsagssamling i Odense får nu afdøde Victor Hermansen kastet lys over såvel tidspunktet for denne danske indsats indenfor arkæologiens metodik som over forhistorien for det blomstrende museumsliv i den fynske stiftstad.¹⁷ Den betydelige museumsmand og folklorist H. P. Hansen nåede kort før sin død at få udsendt en selvbiografi,¹⁸ hvor der gives værdifulde suppleringer til hans tidligere arbejder om grundlæggeren af Herning Museum, Trøstrup fra Torsted (1930) og om selve museet (1942). En anden markant skikkelse indenfor dansk museumsverden, Søren Knudsen, grundlæggeren af museet i Glud, har fået sin skæbne og sit virke kort belyst i en artikel i Vejle amts årbog.¹⁹ Som afslutning på denne oversigt over den metodiske side af emnet bør nævnes de betragtninger, Steensberg har anstillet over Dansk Folkemuseums opgaver, når det i Brede kunne få plads til at røre sig,²⁰ betragtninger som den nye leder af museet har fuldt op i kortere form.²¹

I skriftrækken »Danmarks Folkeminder« udsendtes tidligere en række egnsbeskrivelser, bygget overvejende på traditionsmateriale ofte på en enkelt meddellers optegnelser (f.eks. Karen Thuborg, Karoline Graves); af lidt anden karakter er Grüner Nielsens bog om Læsø, hvor nutidigt traditionsmateriale er samarbejdet med arkivmateriale og ældre topografiske beskrivelser til en alsidig belysning af folkelivet. I Sverige er denne art etnologiske egnsbeskrivelser hyppige, hvor traditionsmaterialet udgør den væsentlige del, mens danske topografiske beskrivelser (omfattende en landsby, et sogn, et landskab) enten slet ikke eller kun i forsvin-

dende grad inddrager traditionsmateriale i sin behandling. For blot at tage et par stikprøver, så gælder det for Fejøbogen (1961), hvor en tilstandsbeskrivelse af dette lille samfund ville have sat de iøvrigt for-tjenstfuldt fremdragne enkeltheder fra arkivalier og ældre beskrivelser ind i en mere forståelig sammenhæng. Fejøs beskrivelse standser imidlertid omkring midten af forrige århundrede, og det gælder ligeledes G. Linds beskrivelse af bøndernes livsvilkår i det gamle Tyrstrup herred, hvor ellers den lokkende overtitel: »Om smadderkatte, jernkøer og lang-ovrede træsko« får en etnolog til at spidse øren. Hermed er intet sagt om de lokalhistoriske egnsbeskrivelseres kvalitet iøvrigt. Jeg har blot ment det rimeligt at påpege værdien af at medtage og udnytte den mundtlige tradition i sådanne værker.

Fra den her behandlede periode foreligger et par værker, der nærmest har karakter som de nævnte fra »Danmarks Folkeminder«, hvor en enkelt meddelers erindringer danner tidsbilledet. De to af dem beskriver bondelivet fra henh. Nordsjælland²² og Nordvestfyn²³ og dækker begge perioden omkring midten af forrige århundrede. Ingen af beskrivelserne er foretaget med udgivelse for øje, men blot beregnet for den nærmeste familie. Værdien ved dem ligger i at de »– trods det springende i fremstillingen – dog giver et sammenhængende billede af livet i det gamle bondesamfund, et billede, hvor enkelthederne står i korrekt forhold til helheden, hvor de enkelte ting og handlinger indgår i helheden med den værdi, de har for den, der virkelig lever i det beskrevne milieu«. Samme synspunkt kan anlægges på en erindringsbog fra Herning, hvor tilstandene på Herning fattiggård er det centrale i beskrivelsen.²⁴

Beskrivelsen af fattiggårdslivet giver indblik i en særlig befolkningsgruppes problemer. I bogen findes også forf.s erindringer fra sin hyrde-drengetid, der tilsyneladende har været lempeligere end så mange andres. En virkelig udtømmende beskrivelse over hyrdernes tilværelse får man gennem den aftrykte besvarelse af spørgeliste om husdyrenes pasning, som findes i Budstikken 1956.²⁵ Her er også oplysninger om drengenes sammenhold og sociale organisation.

En særlig samfundsgruppe finder sin beskrivelse gennem den bog om de omrejsende jernbane- og jordarbejderes liv og arbejde, som er udsendt gennem »Danmarks Folkeminder« i 1955.²⁶ Den er et dansk side-stykke til de publikationer, der er udsendt af Nordiska Museet i serien »Svenskt liv och arbete«. Bogen giver illustrationsmateriale og korrek-tivet til de historiske fremstillinger som f.eks. Georg Nørregaards be-handling af »Arbejdsforhold indenfor dansk håndværk og industri 1857-1899«. Af tilsvarende karakter er den erindringsbog fra Slagtergården på Christianshavn, som er udsendt af Nationalmuseets industri-, håndværker- og arbejderundersøgelser i 1954.²⁷

Indenfor bygningskulturen er der i den forløbne periode kommet en

række arbejder. En samlet oversigt gives i 2-bindsværket »Danmarks Bygningskultur«,²⁸ hvor Harald Langberg trækker linien op fra oldtid til nutid med en afsluttende oversigt over bygningskulturens midler og mål. Indledningsvis gør han opmærksom på, at et værk, der spænder så vidt, måske burde være skrevet af flere med specialviden på de forskellige områder. For mig at se er det imidlertid vigtigt, at en bog af denne karakter er præget af en bestemt opfattelse, når den da ikke er for snæver eller for ensidig. Fra samme forf.s hånd foreligger en monografi over et af de mere betydningsfulde danske bygværker, herregården Clausholm.²⁹ Undersøgelsen bygger på såvel foretagne udgravninger, undersøgelser af det stående bygværk som grundige arkivundersøgelser.

Om købstadshuse foreligger en behandling i den redegørelse for genopbygningen af København, der fandt sted i årene efter branden i 1795.³⁰ Her gives dog kun i forsvindende grad oplysning om hustype og boligdisponering. Der må afventes resultaterne af de bygningsundersøgelser, der foregår ved de igangværende saneringer og ved undersøgelser af enkeltmonumenter. En prøve på hvad de førstnævnte kan give foreligger i en bog af H. H. Engqvist om et virkeligt fremragende hus i Adelgade samt i redegørelsen for »Den gyldne løve« i Admiralgade.³¹⁻³² Begge disse huse er fra hovedstaden. Fra Odense har nedbrydningen af Overgade 9 bragt vigtige oplysninger om et af byens renaissancehuse.³³

Et interessant emne, der kaster lys over vor sparsomme viden om middelalderens træbygningskunst, er fremlagt i et lille arbejde om tømrede klokkehuse.³⁴ Disse bygningværker er i dag landets eneste bevarede, rene træbygninger fra middelalderen og er derfor uhyre vigtige for hele studiet af bygningskulturen.

Et centralt emne indenfor studiet af dansk byggeskik er bondegårdsforskningen. I samleværket *Nordisk Kultur* har Steensberg behandlet byggekonstruktioner i Danmark³⁵ og boligskik på landet i Danmarks middelalder.³⁶ En lang og indtrængende recension af hovedpunkterne i sidstnævnte afhandling er foretaget af Svend Jespersen i nærværende skrift 1955. Hans omfattende kendskab til først og fremmest ældre belæg og hans opfattelse af problematikken i bondegårdsforskningen finder her kraftigt udtryk. Ved drøftelsen af samme emne, koncentreret om den firlængede gård, på det 13. nordiske folkelivs- og folkemindeforsker-møde i Lund 1957³⁷ forfægtede han med kraft og konsekvens sine synspunkter. Det er da tragisk at måtte konstatere, at der af alt dette blot er blevet et posthumt udgivet værk,³⁸ hvori vel hans intentioner kan spores, men ikke er blevet udført. En opsummering af problemstillingen findes af Steensberg i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (artikel: *gård*), men iøvrigt findes kun kortere behandlinger af enkelte monumenter,³⁹⁻⁴⁰ grupper af sådanne⁴¹⁻⁴² eller enkeltheder ved bygningerne som trælåse⁴³ eller tangtage.⁴⁴

En særlig gruppe bygningsværker udgøres af møllerne. Den tekniske side af dem studeres kraftigt i disse år i forbindelse med et forsøg på at redde de mest typiske af dem for eftertiden. Den drivende kraft i dette arbejde er Anders Jespersen, der har udsendt et par rigt illustrerede rapporter over henh. vand- og vindmøller.⁴⁵⁻⁴⁶ De herhjemme forlængst forsvundne skvatmøller beskrives i en redegørelse for en arkæologisk undersøgelse i Vestjylland.⁴⁷

Om boligens indretning er der kun fremkommet få arbejder. Betydeligst er den redegørelse, som er givet for Christian IXs palæ på Amalienborg 1750-1906, resultatet af Nationalmuseets inventarisering i 1948.⁴⁸ Selv om der også er gjort rede for palæets bygningshistorie, er selve rumindretningen og møbleringen hovedemnet, ligesom det også er et langt mindre opdyrket felt. Om den pågående undersøgelse over Fredensborg slots indretning har Tove Clemmensen givet en kort beretning i Nationalmuseets Arbejdsmark 1961,⁴⁹ mens Jan Steenberg sstds. fremlægger oplysninger om det ældste Fredensborgs interiører.⁵⁰ Ligeledes om møbelindretningen på kgl. slotte handler Niels Jessens redegørelse for sølv-møbler fra Christian 6.s tid fra de kgl. audiensgemakker.⁵¹

Et andet lidet opdyrket felt er borddækningen og spisevanernes historie. I perioden er kommet flere interessante bidrag, hvoraf hovedparten er korte. Det pompøseste af dem er Erik Lassens om ske, kniv og gaffel,⁵² der præsenterer en udsøgt samling af de nævnte genstande fra middelalderens slutning til 1800-tallet. Som indledning gives et kort rids af spisevanernes historie. Gennem sin behandling af en nyerhvervet sølvgenstand til Dansk Folkemuseum, karakteristisk ved tre skålformede fordybninger, kommer Steensberg ind på anvendelsen af smør og krydderier og redskaber hertil.⁵³ De nye drikke, kaffe, the og chokolade, krævede nyt udstyr og nye måltidsvaner. Herom fortælles af Waagepetersen og Inge Mejer Antonsen i to fyldige redegørelser.⁵⁴⁻⁵⁵ Hans Lassen præsenterer et spisestel af ostindisk porcelæn uden at gå nærmere ind på dets funktion,⁵⁶ og Riismøller fortæller om en særlig form for punchedrikning, hvor der ikke anvendes glas, men et fælles krus.⁵⁷ I denne forbindelse vil det være naturligt at nævne Uldalls afhandling i »Kultur minder« 1960, hvor der foruden om drik og drikkevaner forhandles om en mængde andre ting som St. Kongensgade-fajancer, mærkelige selskaber og bindebrev.⁵⁸ Et bidrag til serveringens historie med et ejendommeligt udgangspunkt er Johan Langes redegørelse for planten *tallerkensmækker*, hvis navn skal skyldes ligheden mellem plantens blad og en serveringsbakke,⁵⁹ et forhold der foreligger klart belyst efter en supplerende redegørelse fra Waagepetersens hånd.⁶⁰

Fra selve husholdningens område er der ikke mange behandlinger at hente. H. P. Hansen har i »Danmarks Folkeminder« udsendt en bog om primitiv brødbagning.⁶¹ Han har hertil i vid udstrækning benyttet tradi-

tionsmateriale, også Nationalmuseets systematisk indsamlede, hvoraf der i »Budstikken« 1960 bringes en prøve fra Falster. Der er ingen tvivl om, at en systematisk behandling af hele materialet vil kunne supplere og uddybe H. P. Hansens skildring og bringe nye sider frem. Det er vist af Stoklund i en afhandling om de gavebrød, som tildeltes gårdens faste tyende ved juletid eller efter høst.⁶²

Indenfor det tekstile område er den betydeligste arbejdspræstation Ellen Andersens bog om de danske bønders klædedragt.⁶³ Et så bredt anlagt værk kan ikke forventes at have gjort op med alle problemer, vel ikke engang at have taget alle op, men der er skabt en oversigt og et udgangspunkt, som forhåbentlig vil ægge andre til fortsat arbejde. I »Nationalmuseets Arbejdsmark« har Yde-Andersen således skrevet om kvindedragten på Fanø,⁶⁴ og Ellen Andersen har behandlet den særlige dragtskik under sørgetiden, der bestod i at man gik med skørtet på hovedet.⁶⁵ Om ligdragt og kisteudsmykning fra den sydvestligste del af landet har Ester Andersen givet en redegørelse.⁶⁶ Og endelig har Holger Rasmussen i »Fynske Minder« givet bidrag til hovedbeklædningens historie gennem mindre redegørelser for langlandske stråhatte og malede fynske solhatte.⁶⁷

Den tekstile husflid er relativt godt repræsenteret i perioden. Petra Julie Holm har givet en fyldig, rigt illustreret behandling af navneklude og læreklude.⁶⁸ Forf. har begrænset sig til den betydelige samling, der findes i »Den gamle By«, som hun finder repræsentativ for Danmarks vedkommende. I »Budstikken« for 1959 findes et par afhandlinger om vævede eller broderede puder brugt som hynder på bænkes eller stoles hårde træsæder. Funktion og teknik beskrives udførligt i den ene,⁶⁹ mens den anden,⁷⁰ der behandler Dansk Folkemuseums ejendommeligste pude med et haneryttermotiv nok så meget er en social studie i ægteskabelige forhold i Østsjælland. Nævnte årgang af »Budstikken« indeholder endnu flere bidrag til den kvindelige husflids historie. En besvarelse om uldens tilberedning i en gård ved Karup å er aftrykt som prøve på de optegnelser, der indgår i Nationalmuseets etnologiske undersøgelser. Og så må det hilses med glæde, at studiet af de danske kniplinger påny er taget op.

Historisk Samfund for Sønderjylland har bragt væsentlige dele af kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog i sin skriftrække.⁷¹ Der fortælles i de gengivne uddrag om meget andet end kniplingsindustri og kniplingshandel og ikke alt om hans virke indenfor kniplingserhvervet, så det vil stadig være nødvendigt at søge til originalmaterialet i Tønder og Åbenrå for specialstudier. Kniplingernes historie kan dog også angribes udfra tingene selv, og det er det der demonstreres i et par afhandlinger af Bodil Tornehave om specielle sider af kniplingernes historie.⁷²⁻⁷³ En påbegyndt omfattende registrering af det danske kniplingsmateriale har indtil nu

affødt en lille redegørelse om en »storkerede«, det første lille knipleskrin, som småpigerne i knipleegnen fik at øve sig på.⁷⁴

Indenfor den kvindelige husflid må også nævnes et emne, som nu først for alvor er taget op til studium herhjemme, og det først og fremmest ved en enkelt forskers indsats. Det er hårarbejder, først og fremmest anvendt til smykker og til mindekranse. I »Arv og Eje« 1959 har Karen Andersen beskrevet de forskellige former for hårarbejder, deres fremstillere og den anvendte teknik,⁷⁵ og i samme årbog 1960 en prøvebog for en hårarbejderske fra Middelfart.⁷⁶ En ejendommelig mindebuket af hår med tegnet forlæg fra 1857 er blevet publiceret i »Fynske Minder« 1960.⁷⁷

Mange af genstandene fra de nævnte arbejder ville ved deres udsmykning finde plads i et værk om folkekunst. Selvstændige værker om dette lidt vanskeligt definerbare emne foreligger fra perioden. Sigurd Schoubye har udsendt en lille, nydelig bog om folkekunsten på Tønderegnen⁷⁸ med gode eksempler på især malinger og skæringer og med givende betragtninger over folkekunstens væsen. Om folkekunsten i Koldinghus-museets samlinger foreligger et lille hæfte af museumslederen.⁷⁹

En del af folkekunsten forekommer på papir enten klippet, tegnet med eller uden farvelægning eller trykt. Nogle arbejder herom foreligger ligeledes, hvoraf følgende skal nævnes. Af bindebrev, som første gang blev udførligere behandlet i 1933 af Johs. E. Tang Kristensen, kan hidtil ukendte stadig findes frem. Holger Rasmussen har behandlet, hvad man på daværende tidspunkt kendte af fynske, ialt 40, der i tid rækker fra o. 1630 til o. 1900.⁸⁰ Beskrivelsen dækker ikke blot deres form og indhold, men også deres funktion som socialt medium. Hovedparten af brevene er udført som papirklip. Om de trykte kistebilleder, som Johs. E. Tang Kristensen ligeledes som den første har behandlet (1941 og 1948) udførligere, foreligger flere arbejder, hvoriblandt en stor og smuk illustreret bog med udførligt katalog over de kendte danske træsnit.⁸¹ Nye fund og supplerende oplysninger vil kunne nuancere billedet, men bogen vil være uundværlig for alle, der skal beskæftige sig med folkelige tryk. Et af de sjældnere tryk indgår i en behandling af de gengivelser af Christian 4.s syn, hvis ældste eksemplar er et oliemaleri på Rosenborg med kongens egenhændige forklaring vedføjet. Hovedparten af de senere gengivelser er folkelige stykker med en ret stor udbredelse i Norge.⁸² Til denne gruppe må også regnes nogle »billedhåndskrifter«, som de benævnes i mangelen af en bedre betegnelse. De er især behandlet af Peter Michelsen,⁸³⁻⁸⁵ der forklarer dem som privat erotisk skæmt med en satiriserende bitone, mens Johs. E. Tang Kristensen⁸⁶ vil forklare dem som danske valentinbreve.

Som bidrag til folkekunstens historie må også betragtes et par afhand-

linger af Steensberg om malede og udskårne møbler.⁸⁷⁻⁸⁸ Især den sidste af dem er vigtig ved sin drøftelse af forholdet mellem kunde og producent. I denne gruppe må ligeledes nævnes Michelsens redegørelse for danske stråmosaikarbejder⁸⁹ og hans fremdragning af en gruppe særprægede småskrin fra Vendsyssel.⁹⁰ Om et klassisk motivs anvendelse i folkekunsten har Steensberg skrevet i sin omfattende oversigt over *Caritas Romana*.⁹¹

Indenfor håndværkets kulturhistorie er der sket en ret væsentlig tilgang i den behandlede periode. Om håndværkerlavenes historie og betydning i almindelighed har Helge Søgaard redegjort dels i en oversigt over de danske middelalderlige håndværkerlav⁹² dels i et diskussionsoplæg om håndværket som kulturformidler mellem Norden og Europa, som blev drøftet ved mødet i Lund 1957 af nordiske folkelivsforskere.⁹³

Behandlingerne iøvrigt i denne gruppe samler sig om enkelte håndværk, og her dominerer emnerne indenfor sølv og guld, keramik og glas. Erik Lassens allerede nævnte bog om spiseredskaberne hører med lige så megen ret hjemme her, hvor den fornemste publikation iøvrigt er den bog han og Gudmund Boesen i forening har udsendt om de danske dronningers guldtoilette.⁹⁴ Ikke alene er bogen eksklusivt trykt, men emnet er udførligt og kyndigt behandlet og betydningsfuldt som bidrag til den personlige renligheds historie, der ikke er for intenst dyrket herhjemme. I denne forbindelse skal opmærksomheden henledes på Boesens lille afhandling om kam og børste fra 1956.⁹⁵

Den bog, som Albert Fabritius under medvirken af Boesen og Erik Lassen har udsendt om Fabritius sølv og guld,⁹⁶ giver den udvidede baggrund for guldtoiletet, som blot er en del af de mange arbejder, der udgik fra den københavnske guldsmedefamilies værksted. Ikke alene får man besked om guldsmedene selv, men om deres svende og drenge, deres faglige viden (gennem en receptbog påbegyndt i 1662) og deres virksomhed. Emnemæssigt nær til de nævnte arbejder slutter sig det katalog, der udarbejdedes til udstillingen *Smykket i dansk eje* på Kunstindustrimuseet i foråret 1960.⁹⁷ Udover selve katalogdelen findes redegørelser for bl.a. smykket og miniaturen, almuesmykker og smykker i ornamentskik. Ved hele sit oplæg minder kataloget om det, som Nordiska Museet udsendte i tilsvarende anledning 1949. Det var blot at ønske, at der kunne komme et tilsvarende resultat ud af anstrengelserne som i Sverige, hvor der tre år efter kunne udsendes en – foreløbig – sammenfatning i form af en lille, men meget nyttig bog om de forskellige smykkeformer.

Vender vi os fra dette overvejende hovedstadsmiljø, skal vi til den anden ende af landet for at træffe på arbejder om sølv. Fra Tønder museum er udgået en række studier over Tønderegnens sølvsmede og deres arbejder, foreløbigt afsluttet med Sigurd Schoubyes disputats, der giver et samlet overblik over emnet indenfor tiden 1550-1900.⁹⁸ Det betydningsfuldste

ved dette arbejde er ved siden af den øgede erkendelse indenfor emnet demonstrationen af, hvilket væsentligt forskningsarbejde der kan udføres ved et museum af mindre størrelsesorden. Det viser i fuldt mål berettigelsen af det gunstigere klima, som den nye lov om museerne har skabt. Lokalmuseumsloven af 1959 er mærkepæl nr. 2 i den her behandlede periode som oprettelsen af professoratet var nr. 1.

Forud for disputatsen havde Schoubye flere mindre arbejder om Tønder sølvet. I Tønder-museets skriftserie udsendtes 1954 i samarbejde med Sven Fritz et lille hæfte om gammelt Tønder sølvtøj,⁹⁹ og i 1958 en mærkebog over guldsmede fra Tønder og Tønderregnen med det formål at vise, »hvordan man ved omfattende arkivundersøgelser og iagttagelser indenfor de respektive guldsmedes virkefelt kan supplere det danske standardværk på dette område, Chr. A. Bøjes »Danske guld- og sølvsmedeværker før 1870«.¹⁰⁰ Et par andre mindre arbejder har ligeledes hentet materialet fra denne del af landet. Det gælder beskrivelsen af en privatsamling med arbejder fra guldsmede i Åbenrå,¹⁰¹ og en lille oversigt over lødighedsstempling i sønderjysk sølv.¹⁰²

Hovedbegivenheden indenfor den keramiske forskning i de senere år er Kai Uldalls bog om gammel dansk fajance,¹⁰³ hvor fabrikerne indenfor helstaten behandles. Bogen, der er rigt og storartet illustreret, koncentrerer sig især om selve produkterne, mindre om fabrikernes historie, medmindre den tjener til at give oplysning om produktionens baggrund og art. Forf. har kunnet drage nytte af den øgede indsigt i de danske fajancers historie, som er fremkommet siden den sidste store håndbog i emnet udsendtes. Han har selv været virksom på dette felt med primære undersøgelser, og fra den behandlede periode skal anføres et arbejde over daterede Kellinghusenfajancer fra 1959.¹⁰⁴ Mindre primært arbejde, men en interessant lille ting er hans bog om keramik i Frilandsmuseets samlinger.¹⁰⁵

Et af de bedste midler til at erkende et keramisk værksteds produktion er udgravninger på stedet, hvor det har ligget. Det har museet i Ålborg gjort for Ølandsfabrikens vedkommende, og resultatet heraf er fremlagt af Oscar Marseen i 1957.¹⁰⁶ Mens de danske fajancer således kan siges at være fyldigt behandlet, er der sket mindre i studiet af det hjemlige lertøj. Her er dog kommet en virkelig nyttig bog, Helge Søgaards om nørrejysk lertøj.¹⁰⁷ Bogen er rigt illustreret og fyldt med oplysninger, men har begrænset sit materiale til det, der fandtes i nørrejyske museer. Et oplæg til en betragtning af det hjemlige pottemageri i europæisk sammenhæng er givet af Steensberg i festskriftet til Kai Uldall.¹⁰⁸

Indenfor dansk glas' historie er det betydningsfuldeste i perioden indgrænsningen og beskrivelsen af den nordjyske glasproduktion fra værkerne: Conradsminde og Aalborg glasværk.¹⁰⁹ Gudmund Boesen, der i samme periode har udsendt en bog om de venetianske glas på Rosenborg,

har i »Kulturminster« redegjort for glaskræmmere og glassnidere i Danmark før år 1760.¹¹⁰ Og endelig har Peter Michelsen givet en oversigt over olielamper af glas med kugleformet beholder.¹¹¹ I det sidste tilfælde er det mere form og funktion end tilvirkningssted, der interesserer, og det samme gælder Holger Jørgensens behandling af rakkerglasset,¹¹² hvor forf. forsøger at komme bag benævnelsen og finde ud af, hvad den dækker over.

I anledning af sit jubilæum udsendte Københavns Snedkerlaug i 1954 et jubilæumsskrift, hvori lavets historie fra 1554-1954 behandlede af henh. Helge Søgaard og Georg Nørregaard. Som sidste del af værket fandtes en oversigt på små halvandethundrede sider over signerede arbejder af københavnske snedkere, hvor Tove Clemmensen fik lejlighed til at fremlægge en væsentlig del af sit materiale om signerede møbler.¹¹³

Ligeledes som jubilæumsskrift er udsendt en bog om bogbindere i Odense.¹¹⁴ Behandlingen slutter før 1694, hvor Odense-bogbinderne danner lav, og forsøger gennem arkivalisk materiale at tegne billedet af bogbindernes sociale position og faglige kunnen.

Som den tredje jubilæumsbog skal nævnes Hans Lassens om sadler, draperier og polstermøbler.¹¹⁵ Som det fremgår af titlen, er det ikke fagets historie, men derimod dets produkter, der interesserer. Fremstillingen ledsages af et interessant billedstof.

300-året for den store krig med svenskerne har sat sig spor inden for den våbenhistoriske forskning. Finn Askgaard har udfra bevarede våben i danske museer, samtidige illustrationer og arkivalisk materiale redegjort for bevæbning og udrustning hos fodfolk og ryttere.¹¹⁶⁻¹¹⁷ Periodens betydligste værk indenfor våbenhistorien er den fremlæggelse i to pompøse bind af de kgl. våben i Rosenborg-samlingen, som Hoff, Schepelern og Boesen er ansvarlig for.¹¹⁸

Der er langt imellem kulturhistoriske behandlinger af retshistorien her i landet, og dog er der mange interessante ting at hente frem fra arkiverne herom. Det er da glædeligt, at der kan peges på enkelte værker fra den her behandlede periode. Således har Gunnar Olsen taget fat på tugtelsesretten over bønder og forsøgt at klarlægge, hvilke former den tog sig og hvilke tugtelsesredskaber den betjente sig af.¹¹⁹ Den sagnomspundne træhest er naturligt nok en af hovedpersonerne i handlingen. Et par interessante småafhandlinger af Svend Larsen behandler dels kagen i Odense¹²⁰ dels skikken at kaste nøgler på graven for at fragå arv og gæld.¹²¹ Til denne gruppe vil jeg også henregne et par afhandlinger om danske kyskhedsbælter og hvad der vides om deres brug.¹²²⁻¹²³

Mens den almindelige landbrugshistorie forbigås, skal her nævnes nogle behandlinger af redskaber og metoder. Det bevarede danske materiale af hjulpløve er blevet fremlagt i form af en billedkatalog af Peter Michelsen,¹²⁴ der også har gjort rede for det sjællandske jordbehandlings-

redskab, krogen.¹²⁵ Om den særlige jorddyrkningsform, der består i en afbrænding af vegetationen forud for bearbejdning og såning, har Steensberg redegjort i 1955.¹²⁶ Udredningen er meget bred i rum og tid, således at kun en mindre del deraf omhandler danske forhold. En mindre studie, der vedrører transporten til lands, skal nævnes i denne forbindelse, nemlig en herskabskusks beretning om sit arbejde.¹²⁷

Indenfor fiskerilitteraturen skal nævnes den oversigt over ålegårde og andre faste fangstindretninger til fisk, som Kristen Møller med sagligt-sprogligt sigte har udsendt i 1953.¹²⁸ Et vigtigt bidrag til fiskeriets historie er Stoklunds redegørelse for bundgarns- og vådselskaberne på Læsø, hovedsageligt bygget på mundtlig tradition.¹²⁹ Samme forf. har bidraget til løsning af problemet om fiskerbefolkningens historie ved en afhandling om bonde og fisker i det middelalderlige sildefiskeri.¹³⁰

Litteraturen om den danske jagt er sparsom. Kun een afhandling skal her nævnes, nemlig Ole Højrup om en fuglesnare fra Nordvestjylland.¹³¹

Nationalmuseets etnologiske undersøgelser udsendte for nogle år siden en spørgeliste til sine medarbejdere om vandforsyningen på landet. Som et foreløbigt resultat heraf er kommet et par behandlinger af Peter Michelsen, nemlig dels en længere redegørelse for de forskellige former for brønde,¹³² dels en kortere om et af de skræmmevæsener, der tænktes at befolke brøndene.¹³³

I mange egne af landet var der tidligere så ringe tilgang på brændsel, at man måtte anvende kreaturgødningen hertil. Stoklund har behandlet de forskellige former for gødningsbrændsel og de behandlingsmåder, der fulgte hermed.¹³⁴ Helge Søgaard har gjort rede for varme og lys i det gamle Århus og på Århuseggen i Århus Stifts årbøger,¹³⁵ og sstds. findes en beskrivelse af gadebelysningen i Århus i årene fra ca. 1750-1900.¹³⁶ Endnu et bidrag til belysningens historie skyldes Johan Hedemann Baagøe, der skriver om de forskellige typer tranlamper hovedsageligt ud fra sin egen store samling.¹³⁷

De her anførte arbejder viser en ikke ringe bredde indenfor studiet af den materielle kultur. På en række væsentlige områder savnes vel endnu dybtgående undersøgelser, men der er en glædelig vækst i antallet af kortere afhandlinger, som har fået bedre placeringsmuligheder ved de museumstidsskrifter, som nu må betragtes som fast indarbejdede.

1. *Axel Steensberg*: Kulturhistorie som universitetsfag (Fortid og Nutid XIX, 143-158).
2. – Undervisningen i materiel folkekultur og museerne (Fortid og Nutid XX, 395-404).
3. – Universitetsundervisningen i folkelivsforskning i København (Folk-Liv 1959, 63-65).
4. *Svend Jespersen*: Et nordisk gårdproblem (anm. af Nordisk Kultur XVII. Bygningskultur). (Fortid og Nutid XIX, 342-356).
5. *Ole Højrup*: Atlas över svensk folkkultur (anm.). (Fortid og Nutid XX, 233-239).
6. *Bjarne Stoklund*: Kirkelig folkelivsforskning og etnologisk metodik. (anm. af Berndt Gustafsson: Manligt-kvinnligt-kyrkligt i 1800-talets svenska folkliv). (Fortid og Nutid XX, 41-45).
7. *Axel Steensberg*: De sidste århundreders ændringer i den danske bondekultur. Årsager og forløb (diskussionsindledning). (Den gamle bondekulturens opløsning. Fjortonde nordiska folklivs- og folkminnesforskmötet i Åbo 1959, Åbo 1961, 56-66).
8. – Opløsningsproblematikken i etnologien (diskussionsindlæg). (Den gamle bondekulturens opløsning. Fjortonde nordiska folklivs- og folkminnesforskmötet i Åbo 1959, Åbo 1961, 184).
9. *Svend Jespersen*: Saglig registrant for danske kulturhistoriske museer; revideret af Peter Michelsen, Holger Rasmussen og Bjarne Stoklund. Nationalmuseet 1954. (Ny, uændret udg. 1961 v. Statens Lokalmuseums-tilsyn).
10. *Johan Hvidtfeldt* (red.): Håndbog for danske lokalhistorikere. Udg. af Dansk historisk Fællesforening 1952-1956.
11. *Ole Karup Pedersen*: Dansk Landbrugsbibliografi. I (indtil 1814). Kbh. 1958.
12. *L. Bødker, B. Holbek og H. Rasmussen*: Bibliografi over dansk folkekultur 1955-1959. Kbh. 1957-61.
13. *Knud Prange*: Heraldisk nøgle til Nyt Dansk Adelslexikon. Udg. af Samf. f. dansk Genealogi og Personalhistorie og Dansk historisk Fællesforening 1959.
14. *Aage Roussell* (red.): Danmarks Nationalmuseum. Kbh. 1957.
15. *Holger Rasmussen*: Dansk Folkemuseum og interiørprincippet. Udsendt i anledning af Dansk Folkemuseums 75-årsdag den 8. august 1960. Kbh. 1960.
16. *Kai Uldall*: Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Museets historie og fremtidsplaner. (Lyngby-Bogen 1959, 1-28).
17. *Victor Hermansen*: Tredelingen og Odense. Fynske Studier IV. Odense 1960.
18. *H. P. Hansen*: Fra hyrde til æresdoktor. Kbh. 1960.

19. *Karl Fausing*: Det første landsbymuseum og dets skaber. (Vejle Amts årbog 1957, 47-58).
20. *Axel Steensberg*: Brede (Nationalmuseets Arbejdsmark 1959, 34-50).
21. *Holger Rasmussen*: Dansk Folkemuseum i Brede klædefabrik (Budstikken 1960, 5-12).
22. *Bodil Høyer*: Dagligt Liv paa en nordsjællandsk Bondegaard i Midten af forrige Aarhundrede. (Fra Frederiksborg Amt. Årbog 1954).
23. *Jens Christensen*: Træk af nordfynsk landsbyliv; opt. udg. af Poul Andersen. (Udv. f. Folkemåls publikationer, serie B nr. 4). Kbh. 1958.
24. *Anker Ankerstrøm*: Hvor livet begyndte. Barndomserindringer fra Herningegnen. Kbh. 1959.
25. *Carl Raaschou*: I maaen. Hyrdedreng i Helberskov. (Budstikken 1956, 113-122).
26. *Charles Haugbøll*: Børster. De omrejsende jernbane- og jordarbejderes liv og arbejde belyst gennem breve og samtaler. (Danmarks Folkeminder nr. 65). Kbh. 1955.
27. *H. I. Koblauch*: Fra den gamle slagtergaard. Nationalmuseet 1954.
28. *Harald Langberg*: Danmarks bygningskultur I-II. Kbh. 1955.
29. – Clausholms bygningshistorie. Kbh. 1958.
30. *Kirsten-Elizabeth Jessen*: Genopbygningen af København efter branden i 1795. (Medd. fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring. 8. rk. nr. 2). Kbh. 1958.
31. *Hans H. Engqvist*: En gård i Adelgaden. Kbh. 1958.
32. *Poul Strømstad*: Den gyldne Løve. (Nationalmuseets Arbejdsmark 1958, 39-52).
33. *Eigil Hansen og Svend Larsen*: Nedbrydningen af Overgade 9. (Fynske Minder 1957, 25-52).
34. *Elna Møller*: Tømrede Klokkehuse. (Meddelelser fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring 8. rk. nr. 3). Kbh. 1960.
35. *Axel Steensberg*: Byggekonstruktioner i Danmark. (Nordisk Kultur XIV, 84-90). Kbh. 1953.
36. – Boligskik paa landet i Danmarks middelalder. (Nordisk Kultur XVII, 371-395). Kbh. 1953.
37. *Svend Jespersen*: Den firsidiga gården (diskussionsindlæg). (Norden och kontinenten. Trettonde nordiska folklivs- och folkminnesforskaarmötet i Lund 1957, Lund 1958, 53-69).
38. – Studier i Danmarks bønderbygninger (udg. af Ester Andersen og Peter Michelsen). Kbh. 1961.
39. *Bjarne Stoklund*: Kalvehavehuset. Et sydsjællandsk landhåndværkerhus på Frilandsmuseet. (Budstikken 1960, 67-90).
40. – Truegården (Faglig Læsning, Ny serie nr. 32). Kbh. 1959.
41. – Kirkestalde (Budstikken 1957, 9-30).
42. *Eigil Hansen*: Jens Langes udflyttergårde (Fynske Minder 1960, 87-119).
43. *Ole Højrup*: Låse af træ (Folkeliv og Kulturlevn. Studier tilegnet Kai Uldall 14. septbr. 1960, 110-124).
44. *Peter Michelsen*: Det sidste tangtag på Endelave (Folkeliv og Kulturlevn. Studier tilegnet Kai Uldall 14. septbr. 1960, 125-133).
45. *Anders Jespersen*: Report on Watermills. Volume 3. Scale Drawing. Virum 1957.
46. – Rapport over vindmøller. Bind 4. Vindmøller paa Bornholm. Virum 1958.
47. *Axel Steensberg*: En skvatmølle i Ljørring (Kuml 1959, 130-145).
48. *Tove Clemmensen og Mogens B. Mackeprang*: Christian IX's palæ på Ama-

- lienborg 1750-1906. Bygningshistorie, interiører, inventar, beboere. Kbh. 1956.
49. *Tove Clemmensen*: Møbelundersøgelser på Fredensborg slot (Nationalmuseets Arbejdsmark 1961, 67-84).
  50. *Jan Steenberg*: Fredensborg interiører (Nationalmuseets Arbejdsmark 1961, 59-66).
  51. *Niels Jessen*: Sølv møbler fra Christian VI's tid (Arv og Eje 1960, 65-84).
  52. *Erik Lassen*: Ske, kniv og gaffel. Kbh. 1960.
  53. *Axel Steensberg*: Krydderitallerken, saltkar og smørbrikke, et bidrag til borddækningens kulturhistorie (Budstikken 1954-55, 5-27).
  54. *Chr. Waagepetersen*: Lidt om kaffe- og tøj i det 18. århundrede (Købstadmuseet Den gamle By, årbog 1954, 50-81).
  55. *Inger Mejer Antonsen*: Omkring en chokoladekande (Budstikken 1960, 99-123).
  56. *Hans Lassen*: Supercargo Ludvigsens stel af ostindisk porcelæn (Budstikken 1960, 124-138).
  57. *Peter Riismøller*: Det vandrende punchekrus (Arv og Eje 1961, 99-106).
  58. *Kai Uldall*: Om St. Kongensgade-fabrikens biskopboller, biskop og lignende drikke, Paveselskabet og om et mærkeligt bindebrev. Et quodlibet (Kultur minder 1960, 69-113).
  59. *Johan Lange*: Tallerkensmækker (Arv og Eje 1960, 16-23).
  60. *Chr. Waagepetersen*: Et spørgsmål om høflighed (Arv og Eje 1961, 5-13).
  61. *H. P. Hansen*: Bondens brød. Primitiv brødbagning (Danmarks Folkeminder nr. 64). Kbh. 1954.
  62. *Bjarne Stoklund*: Høstkage og julerente (Budstikken 1956, 13-24).
  63. *Ellen Andersen*: Danske bønders klædedragt. Kbh. 1960.
  64. *D. Yde-Andersen*: Danmarks sidste folkeklæde. Lidt om Fanniker og Sønderhoning og deres dragt (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1956, 83-92).
  65. *Ellen Andersen*: Da man gik med skørtet på hovedet (Budstikken 1957, 93-102).
  66. *Ester Andersen*: Ru og skru. Ligkisteudsmykning i Sønderjylland (Budstikken 1959, 60-70).
  67. *Holger Rasmussen*: Langelandske stråhatte og Solhattene fra Flemløse (Fynske Minder 1959, 179-194 og 195-198).
  68. *Petra Julie Holm*: Navne- og andre læreklude i »Den gamle By«. Særtryk af Købstadmuseet Den gamle Bys årbog 1957 og 58.
  69. *Hanne Frøsig*: Agehynder og bænkedynner (Budstikken 1959, 71-101).
  70. *Ole Højrup*: Hanepuden eller en sørgelig historie om et ulige ægteskab (Budstikken 1959, 102-120).
  71. *Peter Kr. Iversen*: Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog (Skrifter udg. af Historisk Samf. f. Sønderjylland, nr. 15). 1955.
  72. *Bodil Tornehave*: Danske almuekniplinger (Budstikken 1959, 121-142).
  73. – *Leonora Christinas* »Kniappelstocke«. Lidt om knytning og knipling (Budstikken 1961, 105-124).
  74. *Ebba Busch*: En »storkerede« fra Vesteregnet (Nationalmuseets Arbejdsmark 1961, 101-107).
  75. *Karen Andersen*: Lidt om hårarbejder i Danmark (Arv og Eje 1959, 26-53).
  76. – Den fynske prøvebog (Arv og Eje 1960, 31-58).
  77. *Niels Oxenvad*: Mindets blomst (Fynske Minder 1960, 61-66).
  78. *Sigurd Schoubye*: Folkekunsten på Tønderregnet. Tønder museum 1955.
  79. *Sigvard Skov*: Folkekunst på Koldinghus. Koldingmuseet 1959.
  80. *Holger Rasmussen*: Fynske Bindebreve (Fynske Studier II). Odense 1960.

81. *V. E. Clausen*: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650-1870 (Danmarks Folkeminder nr. 71). Kbh. 1961.
82. *Holger Rasmussen*: Christian 4.s syn (Fynske Minder 1957, 60-75).
83. *Peter Michelsen*: En hanrejsatire (Budstikken 1954-55, 61-74).
84. – Et billedhåndskrift fra 1780erne (Arv og Eje 1956, 7-17).
85. – Den bedste tidsfordriv. Endnu et billedhåndskrift fra 1780erne (Budstikken 1960, 91-98).
86. *Johs. E. Tang Kristensen*: Danske Valentinbreve (Arv og Eje 1957, 96-104).
87. *Axel Steensberg*: Et malet pragtskab fra Åbenrå (Budstikken 1956, 5-12).
88. – En gruppe malede bondemøbler fra Mors og Salling (Budstikken 1960, 139-176).
89. *Peter Michelsen*: Stråmosaik (Budstikken 1956, 34-99).
90. – En gruppe småskrin fra Vendsyssel (Arv og Eje 1958).
91. *Axel Steensberg*: Caritas Romana eller sagnet om den fængslede Cimon og hans opofrende datter (Budstikken 1957, 53-82).
92. *Helge Søgaard*: Danmarks middelalderlige håndværkerlav (Folk-Liv 1955-56, 85-106).
93. – Hantverket som kulturförmedlare mellan Norden och Europa (Norden och kontinenten. Trettonde nordiska folkelivs- och folkminnesforskar-mötet i Lund 1957, Lund 1958, 133-148).
94. *Gudmund Boesen* og *Erik Lassen*: De danske dronningers guldtoilette. Kbh. 1955.
95. *Gudmund Boesen*: Kam og børste. Lidt om nogle bevarede toiletredskaber fra 17. århundrede (Arv og Eje 1956, 104-111).
96. *Albert Fabritius*: Fabritius sølv og guld. Mestret og svende. Recepter og arbejder. Kbh. 1958.
97. Smykket i dansk eje (katalog). Det danske Kunstindustrimuseum 1960.
98. *Sigurd Schoubye*: Guldsmede-håndværket i Tønder og på Tøndereggen (Skrifter udg. af Hist. Samf. f. Sønderjylland nr. 24). Århus 1961.
99. *Sven Fritz* og *Sigurd Schoubye*: Gammelt Tønder sølv. Tønder museum 1954.
100. *Sigurd Schoubye*: Guld- og sølvmedlemærker fra Tønder og Tøndereggen. Tønder museum 1958.
101. – Mads Michelsens sølvsamling. Bidrag til en karakteristik af Åbenrås guldsmedekunst (Sønderjyske Årbøger 1960, 1-39).
102. – Om lødighed og stempling i sønderjysk sølv (Arv og Eje 1958, 79-97).
103. *Kai Uldall*: Gammel dansk fajence fra fabrikker i kongeriget og hertugdømmerne. Kbh. 1961.
104. – Daterede Kellinghusenfajencer (Arv og Eje 1959, 54-88).
105. – Keramik fra Frilandsmuseets samlinger. Kbh. 1959.
106. *Oscar Marseen*: Et keramisk værksted på Øland (Arv og Eje 1957, 48-69).
107. *Helge Søgaard*: Lertøj fra norrøjske museer. Bidrag til jysk keramikshistorie. Århus 1958.
108. *Axel Steensberg*: Primitivt pottemageri i Europa (Folkeliv og Kulturlevn. Studier tilegnet Kai Uldall 14. septbr. 1960, 53-66).
109. *Peter Riismøller*: Nordjyske glas I-II (Arv og Eje 1956, 49-92 og 1957, 5-47).
110. *Gudmund Boesen*: Glaskræmmere og glassnidere. Noget om glas og glas-handel i Danmark før 1760 (Kulturminder 1961, 113-143).
111. *Peter Michelsen*: Olielamper af glas med kugleformet beholder (Arv og Eje 1956, 34-48).
112. *Holger Jørgensen*: Rakker glas (Arv og Eje 1961, 54-69).

113. *Tove Clemmensen*: Signerede arbejder af københavnske snedkere (Københavns Snedkerlaug gennem fire Hundrede År, Kbh. 1954, 195-335).
114. *Holger Rasmussen*: Bøger og bogbindere i Odense før 1694. Med en efterskrift af Ib Højklint om Carl Nielsens Bogbinderi og Protokolfabrik A/S i anledning af firmaets 75-års beståen. Odense 1959.
115. *Hans Lassen*: Sadler og draperier – og polstermøblets historie. Udsendt i anledning af Sadelmager- & Tapetsererlaugets 500 års jubilæum. Kbh. 1960.
116. *Finn Askgaard*: Om bevæbning og udrustning under Karl Gustav-krigene 1657-60 (Vaabenhistoriske Aarbøger X, 50-101).
117. – Fodfolks- og rytter-udrustning på Karl Gustav-krigenes tid 1657-60 (Arv og Eje 1960, 85-109).
118. *Arne Hoff, H. D. Schepelern & Gudmund Boesen*: Royal Arms at Rosenborg, I-II. Copenhagen 1956.
119. *Gunnar Olsen*: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe. Kbh. 1960.
120. *Svend Larsen*: Den lugtendes Lilje (Fynske Minder 1956, 220-227).
121. – Kaste nøglerne på graven (Fynske Minder 1955, 145-148).
122. *J. Dalgaard-Knudsen*: Kyskhedsbæltet på Ringkjøbing Museum (Arv og Eje 1960, 59-64).
123. *Georg Galster*: En italiensk fruentimmerlås (Kulturminder 1961, 55-81).
124. *Peter Michelsen*: Danish Wheel Ploughs. An Illustrated Catalogue (Publications from the International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements, National Museum, Copenhagen No. 2). Copenhagen 1959.
125. – Den sjællandske krog (Budstikken 1958, 117-148).
126. *Axel Steensberg*: Med bragende flammer. Brændingskulturens metoder i fortid og nutid (Kuml 1955, 65-130).
127. *Erik Kjersgaard*: Kristian Kusk på Gunderslevholm (Budstikken 1961, 89-104).
128. *Kristen Møller*: Danske ålegårde og andre fiskegårde (Udv. f. Folkemaals publ. Serie B, nr. 3). Kbh. 1953.
129. *Bjarne Stoklund*: Bundgarns- og vådselskaberne på Læsø (Budstikken 1958, 71-116).
130. – Bonde og fisker. Lidt om det middelalderlige sildefiskeri og dets udøvere (Handels- og Søfartsmuseets Årbog 1959, 101-122).
131. *Ole Højrup*: Mågerammen. En snare fra nordvestjysk fiskekultur (Budstikken 1961, 125-138).
132. *Peter Michelsen*: Vandhul og brønd. Om vandforsyning på landet i mands minde (Budstikken 1960, 191-245).
133. – Den sorte mand i brønden (Budstikken 1958, 65-70).
134. *Bjarne Stoklund*: »Klappinger«, »kassen« og »fåretørv« (Budstikken 1954-55, 38-53).
135. *Helge Søgaard*: Varme og lys i det gamle Århus og på Århusegnen (Århus Stifts Aarbøger 1954, 22-51).
136. *Norman V. Steenstrup*: Gadebelysning i Århus fra ca. 1750-1900 (Århus Stifts Aarbøger 1955, 181-204).
137. *Johan Hedemann Baagø*: Tranlampen (Arv og Eje 1961, 25-47).

H. P. Hansen Herning

1879—1961

Det tynder ud mellem de kulturhistorikere, der er født i det gamle bondesamfund og kender det indefra. Nu er også H. P. Hansen gået over i erindringen.

Der er så mange, der hedder H. P. Hansen. Et navnetillæg var fornødent, og manden fik sin bys navn, han kendes over hele Norden som H. P. Hansen Herning og hans by gjorde ham til æresborger. Med fuld ret, for ingen anden borger har i samme grad gjort navnet Herning erindret mellem kultiverede mennesker.

H. P. Hansen var helt præget af sin fødsel og opvækst i en fattig egn, hvor folket måtte tage alle evner i brug for at hæle livet. En stor del af hans rige litterære produktion – og den bedste del – handler om armodens økonomi. »Hedebønder i tre Slægtled« er hans mest læste bog, og den er egentlig en nok så vigtig erindringsbog som den mere private »Fra Hyrde til Æresdoktor«, der lider under forfatterens ringe interesse for sin egen person.

I samvær var han umiddelbar som få, ivrig efter at udveksle tanker og erfaringer, meddelende og modtagende. Drøje debatter kunne sjældent flytte hans overbevisning, men måske nok røkke modpartens lidt. Mellem ham og mig stod en årelang diskussion om genstande uden litterær eller traditionsbestemt funktion. Arkæolog var han ikke af natur, hans fornemmelse for tingene var erfaringsbestemt og rakte derfor ikke længere

bagud end forbindelsen til hans egen kulturkreds kunne holde – egentlig var han fantasiløs og iagttog derfor menneskenes adfærd og kår ganske uden skolastik, hvilket gav ham en vældig styrke i bevisførelsen. Ja sin egen form for bevisførelse brugte han ved at give navn og data for enhver person, der havde givet ham stof og meddelelser, hvor andre må nøjes med fodnoter og henvisninger til skrifter. At iagttagelsen ofte var gjort af ham selv eller hans slægtninge, gjorde jo bare sagen sikrere. Metoden tog han op efter Evald Tang Kristensen og H. F. Feilberg – hvem griber hans pen og fører den videre? Metoden er sværere end den ser ud til.

Naturligvis måtte også H. P. Hansen anfægtes af forskellen imellem sin barndoms lukkede og traditionsbestemte samfund og det moderne åbne samfund, han levede i som voksen. Dialogen mellem de to opfattelser kan læses af kejthåndsarbejder som bogen om syner og varsler, der er refereret af en betinget troende og derfor fattes både overbevisningens kraft og tvivlens indtrængen. Hans avisartikler, samlet i tre bind »De gamle fortalte«, er derimod at sammenligne med Evald Tang Kristensens »Gamle Kildevæld«, de er en kvittering givet i hengivenhed til de gamle fortællere – ingen har forstået den som han, der var af samme rod og samme sind. H. P. Hansen var en renhjertet reaktionær, han *vidste* såre vel, at livet for vort slægtled er lettere, rigere, åbnere mod Verden – men *troede* det ikke. Hvem der hørte ham gøre sin levetids erfaringer op ved årsmødet i Herning i 1955, vil mindes hans afvejning af fortid mod nutid og huske dialogen i hans sind og ord.

Den første bog af H. P. Hansen, der faldt mig i hænde, var ungdomsværket »Natmændsfolk og Kæltringer«. Det var i studenterårene, da kildekritik skulle læres, og her var sandelig lærebogen. I denne bog tager han livet af en småborgerlig ønskedrøm ved at tage antropologisk og juridisk kildestof ind og ved at opspore natmændenes sidste ætlinge og blive deres ven. Her kom hans evner som udspørger ham til nytte – og hans mål. Han talte selv midtjysk i en arkæologisk ren form, som var ham fuldt bevidst, så han var i stand til at skrive den lydskrift, han selv bidrog til at forme, med fuld tydelighed for udenforstående. Det ser så let ud – det gør mesterskabet ofte set fra tilskuerpladsen – men hvem kan derfra slutte sig til de mange timers øvelse? H. P. Hansen delte med sine forfædre den arbejdsform altid at være i virksomhed. Sin første ferie holdt han i 1959, 80 år gammel – på sygehuset.

Hovedværkerne er dem, der tager reelle problemer op til meddelelse og kritik, med angivelse af kilder og meddelere: »Kloge Folk«, »Bondens Brød«, »Løb og Løbbinding«. Da »Spind og Bind« udkom, fik jeg opgaven at anmelde den i »Fortid og Nutid«. Allerede da skrev jeg, at her forelå fuld begrundelse for den udnævnelse til æresdoktor, der i 1959 blev virkelighed.

De mange film, H. P. Hansen optog af hjemmesysler som bagning, løb-

binding, træskomageri og mange andre, blev til i sidste kvarter, men desværre inden belysningsproblemerne for fotografering indendørs var løst. Filmene er første-rangs kildestof, men underbelyste. Nu kan de ikke gøres om – når det regner med vælling, har den fattige ingen ske.

Og Herning Museum er hans værk. Ja vist er det grundlagt af Trøstrup, hvilket efterfølgeren fuldt har vedgået, men dets egen form har H. P. Hansen givet det som institut for udforskning af armodens livsform og økonomi. Trods H. P. Hansens eminente flid er der endnu løvnet stof til mange afhandlinger som »Hyrdelig på Heden«, for bare at nævne en af de bøger, hvortil han har hentet billedstoffet i museets samling.

Disse mindeord skal ikke være nogen bibliografi, så fornøden en sådan end kunne være. Men endnu må nævnes, at tidsskrifterne »Folkeminder« og »Sprog og Kultur« kom til verden med H. P. Hansen som fødselshjælper og indeholder noget af hans mest koncise stof. Hans hurtighed og sikkerhed i skrift hører sammen med et bestemt træk i hans karakter, hans umiddelbarhed. Han lod ikke sproglige konstruktioner sinke sig, for han havde i sindet samlet et fond af rammende gloser og brugte dem i en form, der lå talesproget nær.

Denne umiddelbarhed, dette helt umistænksomme forhold til mennesker og sprog, er ikke til at glemme. H. P. Hansen var naiv i ordets fineste betydning, han kendte ikke til forstillelse. Enhver anerkendelse gjorde ham glad, for han tog den til sig efter ordlyden; han var åben, munter og usårlig, for hans egen person lå ham så lidt på sinde. Det bliver sært at komme til årsmøde nu, da H. P. Hansen er forhindret for stedsse.

Peter Riismøller.

Anmeldelser

Videnskabernes Selskab

Det kongelige danske Videnskabernes Selskab 1742-1942, Samlinger til Selskabets Historie udarbejdet af *Asger Lomholt*. Bd. I 1942, 647 s., II 1950, 599 s., III 1960, 584 s. og IV 1961, 199 s., udg. på bekostning af Carlsbergfondet. I kommission hos Ejnar Munksgaards forlag. Pris henholdsvis 40, 50, 70 og 30 kr.

Det kgl. danske Videnskabernes Selskab er for de fleste mennesker blot et navn. Det har altid været eksklusivt og rummer selv efter den i 1962 vedtagne udvidelse kun omkring 120 medlemmer, hvoraf 40 i den historisk-filosofiske klasse. Det kan i omfang langt fra måle sig med tilsvarende lærde selskaber i vore nordiske nabolande. Og det har ikke fået offentlighedens interesse på samme måde som de litterære »akademier«. Og dog har Videnskabernes Selskab spillet en betydelig rolle gennem de to hundrede år fra 1742 indtil 1942, da udgivelsen af det jubilæumsskrift, der her skal omtales, blev påbegyndt.

I det første hundredår lå hovedvægten på, at selskabet var »kongeligt«. Dets præsidenter var i reglen ikke videnskabsmænd, men taltes blandt landets fornemste og ypperste repræsentanter: statsminister J. L. Holstein, Otto Thott, Henrik Hielmstjerne, Bolle Luxdorph, A. P. Bernstorff, E. H. Schimmelmann, A. W. Hauch og selveste kong Christian VIII. Fra begyndelsen skulle man have en vis position i samfundet for at blive ordentligt medlem, og da historikeren Gram tiltænkte sin »famulus« Jacob Langebek en lavere stilling som adjunctus og håndlanger ved selskabet, stiftede denne i harme herover sit eget selskab for fædrelandets historie og sprog, der i 1747 også fik prædikatet »kongelig«. Det nye selskab blev i førstningen kaldt »det lille societet«, men der opstod ikke nogen rivalisering mellem de to selskabers ledelse. I de første hundrede år pålagde statsmagten Videnskabernes Selskab en mængde opgaver, delvis af praktisk-videnskabelig karakter, hvorved de kunne administreres uden ekstra udgifter for den høje arbejdsgiver.

I det følgende hundredår flyttedes tyngdepunktet i selskabets virksomhed til rent videnskabelige opgaver. Og da brygger J. C. Jacobsen i 1876 oprettede Carlsbergfondet, bestemtes det i statutterne, at dette fond skulle bestyres af en direktion bestående af fem medlemmer, valgt af Videnskabernes Selskab ud af dets egen midte. Fra 1899 har selskabet vederlagsfrit haft lokaler i Carlsbergfondets bygning overfor Glyptoteket. Bestemmelsen om, at Carlsbergfondets direktion vælges af selskabet blandt dets egne medlemmer giver det danske Videnskabernes Selskab en særlig position. Carlsbergfondet ejer Carlsbergbryggerierne og virker som en slags bestyrelse for disse – og den udnævner de tre direktører i Ny Carlsbergfondet. De to fonds uddelte tilsammen i regnskabsåret 1959/60 godt 7½ mill. kr. til videnskab og kunst.

Efter 1848 er præsidenterne for Videnskabernes Selskab altid blevet valgt blandt landets ypperste videnskabsmænd: A. S. Ørsted, J. N. Madvig, Julius Thomsen, Vilh. Thomsen, N. E. Nørlund, A. B. Drachmann, Holger Pedersen, S. P. L. Sørensen og Niels Bohr, sidstnævnte har været præsident siden 1939.

Jubilæumsskriftets første bind handler om selskabets oprettelse, dets organisation, medaljer, medlemmer, præsidenter, sekretærer og legater, og der gives en kort oversigt over Carlsbergfondets oprettelse og betydning for selskabet. Optagelse af nye medlemmer skete oprindeligt på den måde, at kandidater først måtte bringes i forslag i et møde og derefter kunne indvælges i det næstfølgende ved simpel balloting, men der krævedes og kræves endnu $\frac{2}{3}$ af samtlige afgivne stemmer for at blive valgt. Der var ingen grænser for antallet af medlemmer. I 1792 blev medlemmerne inddelt i klasser, 7 i den historiske, 5 i den matematiske og 15 i den fysiske, hvortil i 1796 kom en klasse for »den speculative Philosophie«. I 1866 blev de fire klasser sammensluttet til to, som eksisterer endnu: Den historisk-philosophiske og den naturvidenskabelig-matematiske, hver med sin klasseformand. Forholdet mellem antallet af medlemmer i de to klasser ansattes i 1909 til henholdsvis 30 og 40, men ved lovændringen i 1953 til 40 og 60 – afspejlende naturvidenskabernes voksende betydning, der rimeligvis vil blive endnu mere udpræget i kommende år.

Selskabets medlemmer indvælges nu efter mundtligt forslag, derpå følger en skriftlig motivering og endelig en valgforhandling og afstemning i hver klasse; til slut bliver klassevalg godkendt af plenum ved den endelige afstemning. Det er klart, at der må ligge en betydelig videnskabelig produktion til grund for at blive optaget med $\frac{2}{3}$ majoritet af de afgivne stemmer i en så forholdsvis begrænset forsamling. Fortegnelsen over samtlige medlemmer i de første 200 år omfatter kun 402 navne. Blandt disse mærkes historikerne Werlauff, Molbech, Velschow, Paludan-Müller, Wegener, Allen, Schiern, Holm, Rørdam, Steenstrup, A. D. Jørgensen, Erslev, Fridericia, Troels-Lund, Rubin, Aage Friis, Poul Nørlund, Arup og Fabricius nævnt i den orden, hvori de er blevet indvalgt i tiden frem til 1942.

Sekretærhvervet er bestandig blevet besat med forskere fra den naturvidenskabelig-matematiske klasse, blandt andre H. C. Ørsted, Forchhammer, Japetus Steenstrup og matematikeren Zeuthen. Derimod har redaktøren af selskabets skrifter i de sidste 100 år altid hørt til den historisk-filosofiske klasse, som det fremgår af bd. II. Dette bind omhandler iøvrigt selskabets publikationer, deltagelse i det internationale samarbejde, prisopgaver og understøttelser, pengevæsen, arkivet, møderne, lokalerne og inventaret. Pengevæsenet har hele tiden været forestået af en kasserer, der var medlem af selskabet; i de sidste 100 år har det været tradition at vælge et medlem af den naturvidenskabelig-matematiske klasse til denne post. Som et slags finansudvalg har siden 1780 siddet en kassekommission, den ældste af selskabets endnu bestående kommissioner. Denne kommission har fra begyndelsen fået forelagt alle økonomiske problemer og udgifter til sædvanlige og særlige foretagender samt den årlige decision af regnskaberne. Oprindeligt var præsidenten selvskreven formand for denne vigtige kommission, men fra 1839 fik den sin egen formand, og dens betænkning skulle indhentes, førend selskabet besluttede nogen pengeudgift. Også forelæggelsen af regnskabet og budgettet overtog

kommissionens formand fra nu af. Helt gnidningsløst var samarbejdet mellem kommissionen og kassereren fra første færd ikke, men forhandlingsprotokollerne viser ifølge Asger Lomholt, at kommissionens indflydelse har været i stadig vækst; og dens formand er nu medlem af ethvert udvalg, der behandler sager af økonomisk betydning for selskabet. Der er tradition for, at kassekommissionen består af lige mange medlemmer fra hver af de to klasser, for tiden to fra hver.

Selskabets forhandlinger har for det meste krævet medlemmernes diskretion overfor omverdenen for at hindre offentliggørelse af valg og prisskrifters bedømmelse, så længe forhandlingerne stod på; og diskretionskravet er ligefrem opført i vedtægterne. Det vindue mod offentligheden, der er blevet mest bemærket, er vistnok den årlige publikation »Oversigt over Selskabets Virksomhed«, der indeholder medlemsfortegnelse og beretning om, hvad der er blevet forhandlet ved møderne med et kort resumé af »meddelelserne«. I så godt som ethvert møde holdes to sådanne foredrag, og i det ene behandles næsten altid et humanistisk emne. Oversigten rummer desuden nekrologer (med billeder) over afdøde medlemmer, uddrag af regnskab, budget samt beretninger og betænkninger fra sekretariatet og de forskellige kommissioner, internationale videnskabelige unioner, og legater der er knyttet til selskabet. Til slut findes en fortegnelse over publikationer udgivet i årets løb, nu i reglen en snes stykker eller mere. Anden del af Oversigten indeholder beretning fra Carlsbergfondene, hvori interesserede kan se, hvilke bevillinger der er givet til videnskabelige og kunstneriske formål i årets løb. Årsoversigten er en ikke uvæsentlig historisk kilde, også af interesse for lokalhistorikere.

Bind III bringer en nærmere redegørelse for de mange og store arbejder selskabet har stået i spidsen for i løbet af de første 200 år – bortset fra et enkelt, landmålingen og kortfremstillingen, der er gemt til bd. IV. – Selskabet fungerede som mønt- og medaljekommission ved midten af 1700-årene. Afsnittet er illustreret med en række smukke plancher af medailler og jetons, små mindepenge til forherligelse af historiske begivenheder. Arbejdet med udgivelsen af en rigt illustreret skildring af Christian VI's rejse i Norge 1733 resulterede i fremstillingen af 36 kobberer; men værket blev aldrig fuldført, idet kongen døde forinden, og Frederik V ikke ville bekoste udgivelsen. Større videnskabelig interesse fik kaptajn F. L. Nordens beretning om sin rejse til Ægypten og Nubien på kongens befaling i 1737-38. Norden var blevet optaget i Royal Society i London, og han offentliggjorde i samme anledning et kort uddrag af sin rejsedagbog, men døde allerede i 1742. Hans efterladte materiale, tekster og tegninger, blev overdraget til Videnskabernes selskab til publicering ved professor Bernhard Møllmann, og udgivelsen fandt sted i 1750-55. I jubilæumsbogen findes et udvalg af Nordens skitsetegninger rentegnet af den nürnbergske kobberstikker Carl Marcus Tuscher, kaptajn Nordens nære ven. Værket udkom på fransk, men en engelsk udgave så lyset kort efter i 1757. Det blev optrykt i 1785, og en tysk udgave udkom i 1779. Senere er der publiceret adskillige nye udgaver på fremmede sprog, på dansk udkom Nordens arbejder først i 1775. Værket optog en stor del af Videnskabernes Selskabs forhandlinger i den årrække, udgivelsen blev forberedt.

Arkivar Lomholt behandler derefter Niels Horrebows, Eggert Olafsens og Bjarne Povelsens rejser gennem Island 1749-57, udgivelsen af Dansk

historisk almanak 1760-82, arbejdet med fremstilling af et søur, der kunne tåle alle temperatur- og klimaforandringer og et skibs bevægelser uden misvisning. Derefter findes afsnit om meteorologiske og jordmagnetiske iagttagelser, om rudestokken og tabeller for fustagers indhold, om et dansk etymologicum og som to vigtige afsnit udarbejdelsen af selskabets Danske ordbog i otte bind, udgivet i årene 1793-1905, og Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ 1855-1907. Der findes et par naturvidenskabelige afsnit om den artesiske brøndboring på Nyholm og den videnskabelige ekspedition med korvetten »Galathea« 1845-47. Endelig sluttet bindet med et par afsnit om selskabets kommissioner til undersøgelse af historiske kilder i udlandet og i dansk privateje og en fortegnelse over de af selskabet stillede prisopgaver i 1768-1942 og deres besvarelser.

Det fjerde bind er mindre end de foregående, men af betydelig interesse for dansk kartografis historie. Trods katastrofer som Københavns brand i 1795 og englændernes bombardement af byen i 1807 og trods mange besværligheder af både politisk og finansiel karakter lykkedes det at gennemføre den landmåling og kortlægning af Danmark, som betroedes selskabet af kongen i 1761 efter Peder Koefoeds uventet tidlige død, og som først blev tilendebragt med udgivelsen af det 24de kobberstukne kortblad i 1841 og overdragelsen af kommissionens materiale til Generalstaben i 1843.

Selve den geografiske opmåling af kongeriget var afsluttet i 1805 og i hertugdømmet Slesvig i 1809. Det arbejde, der udførtes i tiden før 1800, var ifølge C. Molbech i det store hele af en lignende kvalitet som de bedste samtidige franske og tyske kortværker. Men det sinkede, at alle enkeltheder skulle behandles af selskabets plenarforsamling og i kassekommissionen. Og da Th. Bugge i 1801 blev selskabets sekretær, efter i 20 år alene at have bestyret landmålingsarbejdet, magtede han ikke mere at holde landmålerne til ilden, dels fordi han fik pålagt for mange administrative opgaver, dels fordi hans helbred efterhånden svigtede. Hans trigonometriske opmålinger og den anvendte opmålingsmetode blev senere stærkt kritiseret af C. C. G. Andræ, der fra 1853 ledede gradmålingen. Desværre var de af Bugge udførte basismålinger ikke blevet udført med en så pinlig nøjagtighed, som metoden fordrer; f.eks. havde han anvendt målebord til afstandsberregning af baserne i stedet for at måle med stang og landmålerkæde. Resultatet blev, at unøjagtighederne i bestemmelserne af trianglernes sider var så store, at triangulationen ikke kunne bruges som grundlag for fremtidige kort over Danmark.

Man mindes uvilkårligt Christen Sørensen Thestrups hårde kritik af arbejdet med den store matrikel 1688 i sin »Danmarks og Norges Krigs-Armatur« (1756), en kritik der til en vis grad blev imødegået af Niels Morville i hans Jordskiftningslære, udsendt af Videnskabernes Selskab i 1791, og af Chr. Rothe i 1844. Man kan med en ringe omskrivning vurdere Bugges og Videnskabernes Selskabs indsats i 1761-1843 med Rotheres ord om den store matrikel: Den geniale ånd og det mod, der for 150 år tilbage i tiden hørte til at fatte ideen om kortlægningen og gennemføre den fortjener den største anerkendelse af eftertiden.

I bd. IV gengiver Asger Lomholt 11 af de kobberstukne kortblade i litografi nedsat til lidt over $\frac{1}{3}$ målestok. Denne nedsættelse er mere end kortene ret vel har kunnet tåle. Nogle af dem er blevet vanskelige at læse selv med lup. Man har indtil for få år siden kunnet købe kortene trykt

med de originale kobberplader i Geodætisk institut, men for et par år siden blev hele serien udgivet af institutet som overtryk i atlasform bestående af 17 blade i målestok 1:120.000, et specialkort over Københavns amt i 1:80.000, Sjælland i 1:320.000, Bornholm i 1:60.000, Sjælland, Møn og Slesvig i 1:240.000, Anholt i 1:40.000, Jylland i 1:360.000 og hele Kongeriget og Slesvig i to blade i 1:480.000. Priserne er på enkelte blade 10 kr. pr. stk (Anholt dog kun 5 kr) og samlet i mappe 200 kr. Men medlemmer af de historiske samfund vil kunne opnå en vis rabat ved henvendelse til Geodætisk Instituts kortsalg, Rigsdagsgården 7, Kbh. K.

Det kgl. Videnskabernes Selskabs historie i dets første to hundrede år er et pragtfuldt illustreret værk; men det er tillige et værk, der tjener sin forfatter i høj grad til ære. Det bringer vigtige bidrag til vor lærdoms historie i den omhandlede periode. Mange af de livlige, til tider heftige diskussioner og modsætninger, som har fundet sted i selskabet, giver i kun ringe grad genlyd på værkets sider; og hvor de anes fremtræder de lutrede gennem Asger Lomholts kloge omdømme og besindige temperament. De samme ord har gerne forskellige valører i forskellige menneskers mund, og har det end undertiden været nødvendigt at sætte modsætninger hårdt op for at få meningerne tilstrækkeligt prøvet og begrundede, fremtræder referaterne heraf vistnok i reglen yderst kortfattede. Herom kan naturligvis kun den domme, der som arkivar Lomholt har gennempløjet hele det store arkiv fra ende til anden. Men der vil nok også i kommende tider være stof at hente på dette sted for forskere, der beskæftiger sig med lærdomshistorien.

Axel Steensberg.

Geologiens historie

Axel Garboe: Geologiens historie i Danmark. I. Fra myte til videnskab. Fra de ældste tider til 1835 (med Norge til 1814). 1959. 283 s. II. Forskere og resultater. Fra 1835 til nutiden. 1961. 522 s. C. A. Reitzels forlag. 50 + 65 kr.

Med dette omfattende værk har geologien fået sin historiske oversigt, svarende til at zoologien tidligere er blevet behandlet af C. C. A. Gosch i »Udsigt over Danmarks zoologiske Literatur«, I-III (1870-78), og botanikken af Carl Christensen i »Den danske Botaniks Historie«, I-II (1924-26). Begge disse værker er i modsætning til Garboes forsynet med en egentlig bibliografi. De to nævnte videnskabers historie er i øvrigt behandlet i letlæselig form hos Svend Dahl »Den danske Plante- og Dyreverdens Udforskning« (1941). Garboes to bind om geologien er blevet et lærdomshistorisk hovedværk, som forener imponerende kundskabsfylde med letflydende fremstilling. Det gør læsningen til en fornøjelse, også for den der kun i beskedent omfang har kendskab til geologisk terminologi og tankesæt.

Der er fra kulturhistorisk hold meget at hente i dette værk. Først og fremmest bliver studiet af geologien – taget i vid forstand medregnende palæontologi, mineralogi etc. – stadig placeret i tidssammenhænge, så læseren får en klar fornemmelse af baggrunden for det geologiske arbejde både med hensyn til de enkelte perioders almindelige kultur og de forskellige stadier i videnskabens historie. Til baggrunden hører bl.a.

den drivkraft, som forestillinger om geologiens anvendelighed til praktiske formål har betydet. Her skal blot mindes om den rolle, mineraler har spillet i middelalderens og den ældre nytids farmakologi og lægevidenskab. Ønsket om mineraludvinding har vel været den vigtigste igangsætter for geologisk forskning, og der fortælles i bogen adskilligt herom, lige fra Kongsberg-sølvgrubernes anlæggelse under Christian den 4., over talrige tilløb til minedrift andetsteds i landet, f.eks. kulbrydning på Bornholm, til den moderne tekniske geologi, der ikke blot muliggør udnyttelse af dybt underjordiske saltlag, men også har betydning for teknisk indsats på en række andre områder.

For de fleste i den lange række af forskere, hvis virke bliver skildret, har erkendelsens udvidelse dog været tilstrækkeligt mål. Klart og anskueligt træder forskerpersonlighederne frem, kaldt til live af Garboes indgående og forstående redegørelser for hver enkelts forudsætninger. Det gælder ikke blot 1600-årenes store og mangesidige lærde, Thomas og Erasmus Bartholin og Niels Stensen f.eks., blot eet af de adskillige områder, hvor det foreliggende værk kan bygge videre på tidligere omfattende specialundersøgelser af forfatteren selv. Man får også et levende indtryk af de talrige lærde som Pontoppidan, Gunnerus o.a., der i 1700-årene beskæftigede sig med geologiske emner uden dog nær at kunne måle sig med den forudgående tids største. Videre følger man generationer af geologer op gennem 1800-årene, Forchhammer og de mange, der gennem en ikke lille del af århundredet arbejdede under hans førerskab og i hans skygge. Ejendommelige skæbner og skarptskårne karakterer passerer, P. W. Lund, den verdensberømte huleforsker, hvis ensomme liv i Lagoa Santa skildres gribende; Japetus Steenstrup, den dominerende personlighed inden for zoologien, hvis spændte forhold til mange fagfæller gav dønninger langt ind i andre naturvidenskaber; Magnus Jespersen, bornholmer-geologen, der i skuffelse over manglende videnskabelig anerkendelse forlod sin fødeø for bestandig.

Det er ikke blot forskningens og forskernes historie, der fortælles; en livfuld og ofte ligefrem spændende skildring af mange flittige mænds møjsomme føjen træk til træk, før – forbavsende sent – det billede af landets tilblivelse tegnede sig, som nu hører til almenviden. Det er af en vis lokalhistorisk interesse at konstatere, hvorledes studiet af bestemte egne atter og atter gennem forskningens historie har bidraget til belysning af særlige problemkomplekser. Bestandig vender forskerne tilbage f.eks. til Vendsyssel, til Stevns og Møn, til Bornholm, og ikke mindst egnen lige rundt om København er blevet flittigt studeret. Der er i ældre topografisk litteratur adskillige geologiske bidrag, der undertiden kan være velegnede til at demonstrere stadier på naturvidenskabens vej.

Til redegørelsen for forskningens baggrund hører spørgsmålet om de vilkår, der er arbejdet under, de muligheder de forskellige tidsaldre har givet for organisation af videnskaben. Værket byder på mange træk af lærde selskabers og Københavns Universitets historie, og det indeholder ikke mindst en hel del museumshistorie. Man får oplysninger om det geologiske materiale i Museum Wormianum og i Det Kongelige Kunstkammer. Der gøres rede for de forskellige kongelige naturhistoriske samlinger på Rosenborg, på Østergade, prins Christian Frederiks mineraliekabinet, Det Kongelige Naturhistoriske Museum i Stormgade og forskellige private samlinger. Men først og fremmest følges udviklingen

på universitetsmuseet i Kommunitetsbygningen i Nørregade, det der nu er Mineralogisk Museum på Østervold. Samlingernes vækst, ordning og udnyttelse skildres. Af stor interesse er udredningen af, hvordan i tidens løb forskellige særundersøgelser er blevet organiseret, f.eks. de første moseundersøgelser og de velkendte skaldyngundersøgelser – for at nævne nogle områder, der kom til at få den allerstørste betydning for arkæologien. Nævnes må også redegørelsen for tilblivelsen af Danmarks Geologiske Undersøgelser og for den betydning, udforskningen af Grønlands geologi har haft for udviklingen af denne videnskab i Danmark. På disse som på de øvrige områder føres fremstillingen tæt op mod vor egen tid.

Peter Michelsen.

Holstensk jernalder

Johanna Brandt: Das Urnengräberfeld von Preetz in Holstein. Karl Wachholtz Verlag. Neumünster 1960. Offa-Bücher, Band 16. 111 s., 37 Tafeln. Kartenanhang. DM 36.00.

I neppe noget område i Nordeuropa er der afdækket så mange gravpladser fra den ældre jernalder som i Nordvesttyskland. I Mecklenburg, i lavningerne om Nedreelben og videre vestover mod Weserfloden ligger pladserne tæt. Gennem den sidste menneskealder har nordvesttysk arkæologisk forskning ivrigt arbejdet med publikation og klassificering af det mægtige fundstof. En grundtanke har herunder været den ledende, at gravpladserne må være spor efter de nordgermanske folkestammer nævnt hos Tacitus og andre romerske forfattere o. tidsregningens begyndelse.

Stort set har disse forsøg på ad arkæologisk vej at nå til etniske resultater ikke ført sikker og fuldt bærekraftig gevinst med sig. Men én ting er opnået. Hele området kan nu opdeles i en række klart afgrænsede kulturprovinser, som danner et vigtigt sammenligningsgrundlag også for dansk og nordisk jernalderforskning. Gravpladserne publiceres nu fuldstændigt og ud fra moderne synspunkter. Således har Albert Genrich udsendt et vigtigt arbejde: *Formenkreise u. Stammesgruppen in Schleswig-Holstein des 3.-6. Jahrhunderts*, og E. Schuldt har fremlagt fundene fra den store gravplads ved Pritzler i Mecklenburg. Hertil kommer Fritz Tischlers arbejder.

Til disse vægtige og nøgterne fremstillinger slutter sig nu igen en, udsendt 1960 af dr. Johanna Brandt, Bremen. Forfatterinden udgravede i 1952 en anelig nekropol i den lille holstenske by Preetz, og i alt blev godt 200 urnegrave afdækket fra tiden 175-375 e.Kr. Resultaterne er fremlagte i serien af *Offabøger*, som udsendes af Gottorpmuseet i fællesskab med det forhistoriske institut ved Kiels universitet.

Det er en i alle henseender vel gennemført behandling af fundene. De enkelte grave bestod af urner med brændte ben, som i en del tilfælde indeholdt metalsager af bronze og jern, vigtigst blandt dem en række daterede fibulaer. Både metalsager og keramikformer behandles i enkeltheder. Alle fundene er smukt afbildede i streg og fotografi på 37 plancher. Netop denne fuldstændige afbildning af materialet er af stor værdi, idet oversigten herved lettes meget.

I en kort omtale som denne er det umuligt at fordybe sig i enkeltheder. Nævnes bør dog et interessant forsøg, forfatterinden gør på at datere de

forskellige oldsaggrupper ved deres beliggenhed inden for seks adskilte mindre zoner på gravpladsen. Det ser ud til, at man er begyndt at gravlægge på pladsens nordlige del og efterhånden har udvidet området mod syd, idet oldsagerne er ældst i nord, yngre i den sydlige del. At man dog bør være sig mod at drage for rigoristiske slutninger af sådanne planografiske undersøgelser, viser sig, hvor forfatterinden søger at datere en vis karakteristisk gruppe af »retvægede« kar til en tidlig del af yngre romersk jernalder, i det 3. årh. e. Kr. Herved kommer hun i modsætning til A. Genrich, der tidligere med god grund har dateret gruppen til det 4. årh. ud fra dens optræden med sene fibeltyper. Sandsynligvis er i Preetz i det 4. århundrede de nævnte retvægede kar med deri fundne sene fibulaer, som Genrichs, tilfældigt nedgravede i pladsens ældre del. Det bringer uorden i forfatterindens kronologi og viser, hvor forsigtigt man bør gå til værks, når man prøver skematisk at datere fundene efter deres beliggenhed på gravpladserne.

En fuldstændig fundliste og oversigter i skemaform grupperer bogens materiale på klar og overskuelig måde. Johanna Brandts bog er som helhed et sobert og metodisk vel gennemført arbejde, som man ikke vil kunne undvære ved sammenlignende studier heller herhjemme.

Erling Albrechtsen.

Rådsaristokratiet i Flensborg

Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: Personalhistoriske oplysninger om borgmestre, rådmænd, byfogeder og byskrivere i Flensborg 1550-1848. Skrifter udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 22, 1961, 86 s.

Takket være O. H. Mollers store samlinger foreligger der et rigt materiale til supplerung af det gængse arkivstof vedr. rådsaristokratiet i Flensborg. Billedet bliver fyldigere og mere nuanceret end i de fleste kongerigske byer, og dette er så meget mere vigtigt som Flensborg indtog en betydningsfuld plads som formidler af indvandringen fra Tyskland, navnlig Westphalen, til Danmark. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt har i »Flensborg Bys Historie«, I-II, 1953-55, behandlet de væsentlige problemer vedr. rådsaristokratiets sociale placering og forholdet mellem indfødte og tilflyttere. Deres resultater hvilede på omfattende personalhistoriske undersøgelser, som de nu har publiceret. Materialet er delt i de fire hovedgrupper, som titlen angiver, og indenfor hver gruppe er de biograferede personer opført kronologisk efter deres funktionstid. Oplysningerne dækker hovedpersonen og hans ægtefæller, hans forældre og svigerforældre samt hans efterslægt, for så vidt den fik tilknytning til bystyret i Flensborg. Man får altså mulighed for at se, hvilket socialt milieu de enkelte har tilhørt, og hvorledes forholdet har været mellem indfødte og tilflyttere. Derimod har man afstået fra at konstatere forbindelsen med andre sociale grupper i eller udenfor Flensborg, som den blev etableret gennem svogerskaber. I modsætning til, hvad der normalt er tilfældet, når man opstiller fortegnelser over bystyrets medlemmer, er der her fyldige kildehenvisninger og et godt personregister. For købstad- og personalhistorikere er bogen et nyttigt hjælpemiddel.

Svend Larsen.

Institutionernes virksomhed i 1961

Nationalmuseets 1. afdeling.

Fredningsarbejdet. En bevilling fra Arbejdsministeriet har muliggjort, at der atter kan sættes fredningssten på de fredede mindesmærker; de første 105 fredningssten er sat på høje i Ringkøbing amt samt 14 på Bornholm. Som led i tilsynet med de fredede mindesmærker har afdelingen foretaget 260 besigtigelser i marken.

Vedligeholdelse og restaurering. Under ledelse af konservator K. Thorvildsen er restaureret 41 høje i Hjørring amt. Konservator B. Brorson Christensen har restaureret jættestuen »Hjælmhøjen« på Møn. Konservatorassistent Dorthe Hansen har restaureret en langdysse i Nielstrup, Præstø amt, samt foretaget mindre restaureringsarbejder ved den dobbelte jættestue i Iglø, Viborg amt, og den trekamrede jættestue »Hvissehøj« i Alsbjerg, Hjørring amt. C. L. Vebæk har restaureret en langhøj i Hvidovre, Københavns amt, samt høje i Kvorning, Viborg amt.

Undersøgelser i marken. Større undersøgelser. Stenalder. Udgravning af gangen og vestkammeret i den tokamrede langdysse ved Voldstedlund, Randers amt (Dorthe Hansen). Udgravning af senneolitisk hellekiste med 2 skeletter samt skeletrester af mindst 3 individer på Skedebjerggård i Himmelev, Københavns amt (B. G. Stürup). Udgravning af gravhøj i Stensbjerg, Thisted amt, med grave fra sten- og bronzealder (B. G. Stürup); undersøgelsen fortsætter. Stor boplads fra mellem-neolitisk tid og affaldsgruber fra yngre bronzealder i Slots-Bjergby, Sorø amt (E. Lomborg); undersøgelsen fortsætter. *Bronzealder.* Udgravning af boplads i Fragtrup, Ålborg amt. Der er konstateret 6 huse på pladsen, hvoraf de tre samt en brønd er udgravet (K. Thorvildsen); undersøgelsen fortsætter. *Jernalder.* Udgravning af stor boplads i Vestervig, Thisted amt, med 4 hustomter fra yngre romersk jernalder (C. L. Vebæk); undersøgelsen fortsætter. Fortsat udgravning af våbenofferfund fra yngre romersk og ældre germansk jernalder i Ejsbøl mose, Haderslev amt (M. Ørsnes i samarbejde med Haderslev Amts Museum); undersøgelsen fortsætter. Fortsat udgravning på gravpladsen Slusegård, Bornholm; omkring 700 grave fra keltisk og romersk jernalder er udgravet (O. Klindt-Jensen); undersøgelsen fortsætter. Udgravning af rigt udstyret skeletgrav med en 4 m lang og 1,60 m bred plankekiste fra ældre romersk jernalder i Bredal, Vejle amt (Dorthe Hansen). Udgravning af stenlagt vej fra ældre jernalder i Broskov, Præstø amt (G. Kunwald); udgravningen er afsluttet, og vejanlægget, der er offentlig tilgængeligt, er nu overdraget Turistforeningen for Præstø og Omegn. Fortsat udgravning af landsby fra keltisk jernalder i Grøntoft, Ringkøbing amt; 7 store og 2 mindre huse omgivet af et hegn er konstateret på pladsen (C. J. Becker); undersøgelsen fortsætter i 1963. Udgravning af boplads med hustomt og jernudsmeltninggruber fra ældre germansk jernalder i Drengsted, Tønder amt (O. Voss); undersøgelsen fortsætter. Udgravning af boplads med hustomter fra keltisk og ældre romersk jernalder i Torsmark, Hjørring amt (C. L. Vebæk); undersøgelsen fortsætter.

Mindre undersøgelser. Stenalder. Ølshøj, Frederiksborg amt: Høj med hellekiste (B. Brorson Christensen). Jyllinge Nordmark, Københavns amt: Neolitisk ildsted (B. G. Stürup). Steneng, Tønder amt: 2 langdysser (O. Voss). Haraldskær, Vejle amt: Gudenå-boplads (Th. Mathiassen). Lejrhøje, Thisted amt: Hellekiste i overpløjet høj (C. L. Vebæk). Draved, Tønder amt: Mesolitiske bopladser (C. L. Vebæk). Ø. Jølby, Thisted amt: Enkeltgravshøj (C. L. Vebæk). Vibjerg, Ølsted, Frederiksborg amt: Anlæg med 3 neolitiske grave (E. Thorvildsen). *Bronzealder.* Gryderup, Ålborg amt: Højrest (B. G. Stürup). Havnelev, Præstø amt: Smykkefund (E. Lomborg). Hallenslev mose, Holbæk amt: Eftergravning på findested for lur (H. Thrane). Gadbjerg, Vejle amt: Overpløjet høj (H. Thrane). Næsbjerg, Ribe amt: Højrest (C. L. Vebæk). Hvidovre, Københavns amt: Langhøj (C. L. Vebæk). Kloster Hedegård: Overpløjet høj (C. L. Vebæk). Lundtoftesletten, Københavns amt: Ødelagt høj med hellekiste (C. L. Vebæk). Stavns, Samsø: Skaldyng (B. G. Stürup). *Jernalder.* Brårup, Ålborg amt: Prøvegravning på gravplads (M. Ørsnes). Barup, Præstø amt: Skeletgrave i grusgrav (O. Voss, H. Thrane og B. G. Stürup). Lejrhøje, Thisted amt: Overpløjet høj med grav fra germansk jernalder (P. Boe). Sengeløse, Københavns amt: Jordfæstegrav, yngre romersk jernalder (H. Thrane). Aulum, Ringkøbing amt: Fladmarksgrav fra ældre romersk jernalder (C. L. Vebæk). Vibjerg, Ølsted, Frederiksborg amt: Bopladslag med ildsteder fra ældre jernalder (E. Thorvildsen). *Uvis tid.* Fjelsted, Randers amt: Hustomt og bautasten (M. Ørsnes). Vojens, Haderslev amt: Grav i høj (M. Ørsnes). Tveje Merløse, Holbæk amt: Udateret skeletgrav (M. Ørsnes). Spijellerup, Præstø amt: Gravanlæg under flad mark (C. L. Vebæk).

Arbejde på afdelingen. Der er med henblik på centralkartoteket registreret fund på følgende lokalmuseer: Horsens, Ålborg, Hjørring og Nykøbing Mors. Ordningen af afdelingens magasinrum fortsætter; der er til dette brug erhvervet 30 standardkabe med 200 bakker. Afdelingen har endvidere modtaget afdøde professor Gudmund Hatts fotografiske materiale fra de store bopladsudgravninger i Nørre Fjand, Mariesminde, Østerbølle, Skørbæk, Malle og Holmsland m.fl.

Erhvervelser. Af afdelingens nyerhvervelser i 1961 skal nævnes fragmenter af en lur fundet igennem årene 1954-58 i Hallenslev mose, Holbæk amt. Som danefæ er indgået en guldarmring fra yngre bronzealder fundet i Toftekær, Havnelev, Præstø amt, samt et ældre bronzealders gravfund fra Tobøl, Ribe amt, indeholdende bl.a. et smukt ornamenteret miniaturevognhjul af bronze.

Nationalmuseets 2. afdeling.

I 1961 har afdelingen foretaget istandsættelser og sikringsarbejder ved adskillige historiske ruiner. Særligt omfattende har arbejdet været ved Trøjborg ruin.

På Egholm voldsted i Horns herred er ved en omfattende udgravning fundet adskillige rester af den middelalderlige borg, deriblandt en velbevaret overhvelvet munkestensbygning fra senromansk tid. Ved Æbelholt er fremgravet rester af økonomibygninger fra klosterets tid. Ved Sct. Ibs kirke i Roskilde er det i 1816 nedbrudte kors tomt undersøgt; under dette er fundet spor af mindst to ældre bygninger af træ, formentlig kirker, samt adskillige begravelser fra trækirkenes tid. Ved de fortsatte udgravninger på klosterområdet i Sorø er møllerenden påvist og møllestedet lokaliseret. I Sct. Jørgens kirke i Svendborg er fundet spor af en ældre kirke af træ samt adskillige skeletter af spedalske. På Søbygård voldsted på Ærø, der stammer fra den tidlige middelalder, er

udført en mindre orienterende gravning. På Fyrkat voldsted er et borghus udgravet. En prøvegravning er foretaget på slotsbanken i Tønder. I Løgumkloster er påvist rester af det middelalderlige varmeanlæg i østre klosterfløj.

Bygningsarkæologiske undersøgelser er foretaget i adskillige kirker i forbindelse med restaureringsarbejder.

Den systematiske gennemgang af Danmarks middelalderlige voldsteder er fortsat i samarbejde med dr. Vilh. la Cour, der også har foretaget en udgravning på Rugtved voldsted.

Ved herregårdsundersøgelserne er Lustrupholm og Ulstrup opmålt, og de bygningsarkæologiske undersøgelser på Krabbesholm fortsat.

Istandsættelsen af middelalderlige kalkmalerier er foretaget i adskillige kirker over hele landet. Af størst interesse er fundet af værdifulde kalkmalerier i Kongsted, Jungshoved, Ouc og Hornslet kirker. Blandt de talrige istandsættelser af historisk værdifuldt kirkeinventar kan fremhæves Hornslet kirke, hvor arbejdet nu er afsluttet, stenepitafierne i Aarhus domkirke samt inventar og gravminder i Sønderborg kirke.

Nationalmuseets 3. afdeling. Dansk Folkemuseum.

Arbejdet i bygningerne i Brede har i 1961 hovedsagelig omfattet fortsat udflytning af genstande fra 3. afdelings magasiner. Desuden er den i december 1960 påbegyndte udflytning af Konserveringsanstalten for recente sager blevet afsluttet i januar måned.

Der har i årets løb været afholdt en mindre særudstilling om murerhåndværk. I samarbejde med Guldsmedefagets Fællesråd, Guld- og Sølvarbejderforbundet og Københavns Guldsmedelaug arrangeredes i oktober måned udstillingen »Guldsmeden eller lærling bliver mester« i anledning af Guldsmedehøjskolens 10 års jubilæum.

De mest omfattende nyerhvervelser til samlingerne i årets løb har været indenfor gruppen håndværk. Begge de nævnte udstillinger foranledigede værdifulde erhvervelser, og desuden har man bl.a. modtaget et komplet billedskærer-værksted fra København og et træskovværksted fra Skåne. Også samlingen af hele butikker er forøget betydeligt. Inventaret fra C. W. Obels tobaksudsalg, Nygade 6, København, der er tegnet af Jungendstilarkitekten Anton Rosen og indrettet i 1912, blev ved en ombygning skænket museet, og inventaret fra Kong Salomons Apotek, Østergade 58, København, blev ved apotekets ophør ligeledes skænket museet.

Af fornemmere enkeltgenstande er bl.a. erhvervet et bakkebord med fajanceplade fra Eckernfördefabrikken, signeret Otte 1768 og Jahn Eckernförde og tre prismesykkeler fra ca. 1800.

Undersøgelsen af saneringsbygninger i København har i 1961 omfattet ejendomme i Møntergade-Pilestræde kvarteret, Sct. Annægade og Silkegade. Desuden er der foretaget en række besigtigelser i Varde, Odense, Kerteminde, Nyborg, Nibe og Ålborg. Mere omfattende undersøgelser har fundet sted i Randers, hvor hele Østergrave kvarteret er blevet gennemgået grundigt i samarbejde med Randers kommune og Randers tekniske skole.

Der er videre foretaget undersøgelser af almuebroderier fra Hedeboegnen med udgangspunkt i det materiale, der fremkom på udstillingen af hedeboeroderier i Roskilde i 1960. Med støtte fra forskellige fonds er der foretaget en undersøgelse på de tidligere dansk-vestindiske øer af møbler fra den danske tid.

Udgravningerne i Borup Ris er fortsat med forskellige detailundersøgelser; man forbereder afslutningen af denne undersøgelse.

Konserveringsanstalten for recente sager er som nævnt flyttet til Brede. Indretningen af lokalerne er ganske interimistisk, men trods de primitive arbejdsvilkår er der udført et betydeligt konserveringsarbejde af museumsgenstande for såvel Folkemuseet som andre af Nationalmuseets afdelinger.

Iøvrigt henvises til den mere udførlige beretning i Folkemuseets årsskrift "Budstikken« 1962.

Den kongelige Mønt- og Medaillesamling.

I året 1961 er bearbejdet 39 fund med ialt 456 mønter. Som i tidligere år har kirkeundersøgelser foretaget af Nationalmuseets 2. afdeling leveret hovedparten af dette materiale, nemlig 316 mønter fra 15 kirker. Af disse fund kan fremhæves: Vig kirke, Holbæk amt (40 mønter, hvoraf 35 danske fra Valdemar Sejr til Christian IX); Vor Frue kirke, Århus (21 mønter, hvoraf 14 danske fra Erik Glipping til Christian X); Hornslet kirke, Randers amt (23 mønter, hvoraf 21 danske fra Svend Grathe til Frederik IX); St. Ibs kirke, Roskilde (12 mønter, hvoraf 10 danske fra Valdemar den Store til Christian X); Stenstrup kirke, Svendborg amt (67 mønter, hvor 56 danske fra Valdemar Sejr til Christian IX); Rejsby kirke, Tønder amt (14 mønter, hvoraf 6 danske fra Valdemar Sejr til Christian V); Brejninge kirke, Ringkøbing amt (52 mønter, hvoraf 35 danske fra Erik Menved til Christian X); Herlev kirke, Københavns amt (31 mønter, hvoraf 20 danske fra Christiern I til Christian IX).

Endvidere er bestemt mønter fra Lolland-Falsters Stiftsmuseums udgravninger i Moseby, Falster (29 stk., alle borgerkrigsmønter fra perioden 1300-1340) og Skimminge kirke ved Maribo (5 stk.). Fra kulsvier Karl Nielsens undersøgelser af en middelalderlig vandmølle i Kirke Værløse, Københavns amt, er modtaget 38 borgerkrigsmønter, ligeledes fra tidsrummet 1300-1340.

Der er indkommet to mindre fund. Det første bestående af 8 mønter fra Valdemar Sejr hidrørende fra Kirke Værløse, Københavns amt; det andet omfatter 18 borgerkrigsmønter fra Christopher II og stammer fra Benløse, Sorø amt.

Af de enkeltfundne mønter er kun grund til at fremhæve en kobbermønt fra den romerske kejser Claudius II Gothicus (268-270 c.c.) fra Barrit, Vejle amt.

Udstillingen har i årets løb været set af 18.251 besøgende.

Iøvrigt kan henvises til Samlingens mere udførlige årsberetning, som vil fremkomme i Nordisk Numismatisk Årsskrift 1962.

Frilandsmuseet, Nationalmuseets 7. afdeling.

I løbet af kalenderåret 1961 er der arbejdet med genopførelsen af den fynske vandmølle Nymølle, som har ligget tæt ved herregården Lykkesholm. Inden udgangen af året var stuehuset under tag og korskoret ud i haven delvis rejst. Af mølleriet, som vil genopstå i forlængelse af stuehuset, var de betydelige fundamenter udført.

Nørre Hedegård ved Vemb i det nordlige Vestjylland, som i 1930 blev åbnet som hjemstavnsmuseum, ejet af Nationalmuseet, blev i foråret opmålt, nedrevet og hjemført til Frilandsmuseet. Her var ved udgangen af året den ene af de 2 parallelle længer kommet under tag på et sted i den nordlige, nyerhvervede del af museets terræn.

Tæt neden for dette sted, på skrænten mod Mølleådalene, blev sidst på året fundamentet støbt til det største af de færøske huse, som vil komme til at udgøre museets kommende færøske bygd. Den kopi af et færøsk hus, som i mange år har været på museet, vil blive afløst af en række småhuse, der i sommeren 1961 blev hjemført fra Færøerne. Det drejer sig om et hus med bolig og stald fra

Múla på Borðoy, et korntørringshus fra samme sted, et kødtørringshus fra Viðareiði på Viðoy samt en lille vandmølle fra Sand på Sandoy.

I årets løb er opmålt og hjemført et kådnerhus fra Dyndved på Als, et bindingsværkshus fra 1700-årene præget af en ombygning omkring år 1800. Dette hus vil til sin tid indgå i den alsiske bebyggelse i tilknytning til museets østjyske landsby.

Frilandsmuseet har i kalenderåret 1961 været besøgt af 111.071 gæster.

Der henvises iøvrigt til den mere udførlige årsberetning i Budstikken 1962.

Nationalmuseets 8. afdeling, Naturvidenskabelig Afdeling.

I 1961 afsluttedes overflytningen af Nationalmuseets Naturvidenskabelige Afdeling fra bagbygningen i Ny Vestergade 11 til de nye lokaler i forhuset og i den tidligere restauration. Samtidig blev genopbygningen af kulstof-14 laboratoriets tæller fuldført, og dateringerne af prøver er i gang, således at hele afdelingen nu er nogenlunde samlet.

Udgravningsarbejdet har været koncentreret om den vestsjællandske Aamose og den lille ø Hjortholm i Stavnsfjord på Samsø. I Aamosen blev udgravningen af Ertebølle-bopladsen Mulbjerg (Mul. I) og undersøgelsen af det fredede areal ved Øgaarde fortsat. I den nærliggende mose Mørke Enge, hvor der i tidens løb er fundet et betydeligt antal fintandede harpuner, fortsattes eftersøgningen efter den samtidige boplads. De store uddybnings- og dræningsarbejder i Aamosen har bevirket en strøm af enkeltfund, der i vid udstrækning er blevet geologisk sikrede. På Hjortholm blev udgravningen af en Ertebølle-køkkenmødding og arealet bag den fortsat.

Derudover er foretaget forskellige mindre undersøgelser, bl.a. er ydet assistance ved udgravningen af jernalders-offerfundet i Ejsbøl, ved undersøgelserne af de middelalderlige klostre i Sorø og Æbelholt samt borganlægget Egholm i Horns herred.

I laboratorierne er dels foretaget kulstof-14 dateringer af en lang række prøver, dels pollenanalytiske dateringer og undersøgelser af prøver fra forskellige lokaliteter. Hovedvægten har været lagt på Sværdborg-bopladsen Verup i Aamosen, – en (pollenanalytisk) undersøgelse, der nu er afsluttet.

Landbrugsmuseet.

Årets arbejdsrytme har været uden større udsving, hvilket har medført, at visse afbrudte arbejder påny har kunnet genoptages.

Således har man, da Landbrugsmuseet mere og mere benyttes som studieobjekt, fortsat opdelingen af magasinerne efter saggrupper, for at interesserede lettere kunne drage sammenligninger. Dette arbejde vil blive fortsat.

Efter den norske udstilling 1960 har man foretaget visse nyopstillinger og omgrupperinger på den faste udstilling, der nu fremtræder i mere fyldig og detaljeret form.

Forøgelserne er i jævnt format uden særlige fund. Dog bør måske nævnes, at der er erhvervet en sjælden kornbing af eg fra Sdr. Barsmark, Sønderjylland. I en af dens hjørnestolper ses drilhuller efter tænding af nødild.

Museets filial i Malling har i lighed med de to andre virket noget uordentlig og overfyldt. I det forløbne år har man derfor ført ca. halvdelen af samlingen til magasinerne i Lyngby og håber at kunne foretage en nyordning, så dette museum kan fremtræde i en mere tiltalende skikkelse. De hjemtagne genstande er hovedsagelig engsfremmede.

Kunstindustrimuseet.

Blandt erhvervelserne af ældre kunsthåndværk i det forløbne år kan fremhæves: Et vævet fløjlstæppe, udført i Persien omkring 1600 og ifølge traditionen et krigsbytte fra Wiens belejring 1683 (gave fra Ny Carlsbergfondet). Et skrivetøj af sølv, udført af Philip Lorenz Weghorst, København 1723 (gave fra Kunstindustrimuseets Venner). Gulddåse med emalje, udført af Frederik Fabritius, København c. 1770-80 (gave fra Augustinus Fabrikkers Fond).

Erhvervelser af nyere kunsthåndværk fandt sted på Dansk Kunsthåndværks årsudstilling på Charlottenborg samt på udstillingen "Drikkeglasset« på Louisiana.

Museets udstillingsvirksomhed har været mindre omfattende end normalt. Der er dog grund til at nævne udstillingen »Ægyptisk ungdom væver«, samt Københavns Snedkerlaugs årlige møbeludstilling, der som sædvanlig blev afholdt på museet.

For selskabet Kunstindustrimuseets Venner har professor Steen Eiler Rasmussen holdt foredrag om »Stor gammel kunst fra Indien«, professor E. H. Gombrich fra London om »Decorative Art and 20th Century's Taste« og mr. H. P. Stern fra New York om »Ukiyo-e Paintings«.

De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg.

De i foregående beretning omtalte konserveringsarbejder i samlingens tekstilkonserveringsværksted er fortsat. Tillige har værkstedet arbejdet med istandsættelse af tekstiler fra Fredensborg.

Under ledelse af slottets tilsynsførende arkitekt, Peter Koch, er der påbegyndt en større undersøgelse af slotsbygningens tilstand, bl.a. funderingsforhold, tagværk og etageadskillelser.

I påsken 1961 afholdtes i riddersalen en særudstilling »Danske Konger på Rejse«, hvortil enkelte udstillede genstande var udlånt af H. M. Kongens Håndbibliotek, Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling, Frederiksborgmuseet, Rigsarkivet og Det Kgl. Bibliotek. De i 1960 til den danske udstilling i U.S.A. udlånte genstande kom velbeholdent tilbage til samlingen i efteråret 1961. En del kongelige uniformer og våben har i sommeren 1961 været udlånt til en af Tøjhusmuseet arrangeret udstilling i Det Danske Hus i Paris.

Enkelte af samlingens glas er blevet publiceret i en artikel af Gudmund Boesen i »Kulturminde« 1961, hvori dr. Georg Galster også har skrevet om det Rosenborgsamlingen tilhørende »kyskhedsbælte«.

Rosenborgsamlingen besøgte i 1961 af 99.095 personer.

Tøjhusmuseet.

Almindeligt museumsarbejde. De forskellige afdelinger har fortsat almindelig gennemgang og revision af kartoteker m.v. Tøjhusmuseet har haft en udstilling i Danmarks Hus i Paris »Les Rois de Danemark, Armes et Uniformes« fra 12/10 til 5/11. 30.123 besøgte udstillingen. Det internationale samarbejde gennem »Association des Musées d'Armes et d'Historie Militaire« er fortsat og udbygget, hvorved et betydeligt antal publikationer er udvekslet til gavn for forskningen. Samarbejdet med danske provinsmuseer er fortsat. Det har derigennem været muligt at yde flere af disse museer støtte ved bestemmelse og konservering af deres våben.

Nyerhvervelser. Blandt nyerhvervelserne, der omfatter genstande i alle museets afdelinger, skal særligt fremhæves følgende: Skydevåben og tilbehør: En luftpistol, omkring 1790, formentlig af T. Ridinger ved Kronborg Gevær-

fabrik. En beholdning af gamle musketter fra Horsens Tugthus. Blanke våben: En hidtil ukendt dansk officerssabel. En æressabel med skrivelse om dens til- deling. Artilleri: Fem russiske støbejernskanoner 1710-18, bjærget ved Anholt. En norsk skibsraper 1771. To stk. 90 mm luftværnskanoner M. 1950. Uniformer og ordener m.v.: Store samlinger af ældre og nyere distinktionstegn. En samling ældre signeter og stempler. 4 faner fra indgåede afdelinger. En komplet engelsk feltuniform med al udrustning.

Videnskabeligt arbejde. Museumsinspektør, dr.phil. Arne Hoff har særligt arbejdet med nyere dansk bøsse- og våbenmagasin (1700-årene) og med studier over tidlige magasin- og flerskudsvåben. Museumsinspektør, cand.mag. Finn Askgaard har udredt det oldenborgske Rustkammers skæbne og begyndt en tilsvarende behandling af det gottorpske Rustkammer. Museumsinspektør, cand.mag. Egon Eriksen har særligt arbejdet med middelalderligt artilleri og dansk militært flyvemateriel. Museumsinspektør, dr.phil. Martin Ellehauge har arbejdet med manuskript om den danske militære fane og om danske uniformer.

Konservering. Den almindelige konservering er fortsat i alle 4 afdelinger, derunder konservering af middelalderkyts. Virksomheden med konservering af håndskydevåben og blankvåben for provinsmuseer er fortsat. Ikke få stærkt medtagne genstande er derved bevaret for ødelæggelse. Der har været konserveret våben fra museerne i Varde, Mariager og Grenå.

Konsulentvirksomhed. Museets konsulentvirksomhed har været i stærk stigen.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Blandt nyere erhvervelserne i 1961 er der grund til at nævne følgende modeller: en fiskejagt samt fiskehukkerten "Rødefjord", begge bygget efter fabrikmester Henrik Gerners originaltegninger fra 1770-erne (på Rigsarkivet); disse fortøjer tilhørte Det kgl. Islandske, Færøske og Finmarske Handels-Kompagni og var beregnet til at gå på storfiskeri i Nordlige Atlanterhav; barken »Nordlyset« (Kgl. Grønlandske Handel), bygget 1852 på J.H. Løves værft i Helsingør, samt en model af et moderne tankskib, M/T »Eso Danmark«, bygget 1960 på Odense Stålskibsværft. – Af erhvervede skibsbilleder kan nævnes: Briggen »Den hvide Bjørn«, der besejlede Grønland fra 1800, indtil den 1807 blev kapret af englænderne på højde med Skagen (farvelagt tegning af ubk.); barken »Mary« af København (Joseph Knight), bygget i Kiel 1847, forlist 1869 (gouache af P. Foss 1866); bjergningsskibet »Frederikshavn« af København (Em. Z. Svitzer) bugserende en havareret brig (kultegning af Joh. Loch 1909); krydstoldskonnerten »Argus« (I) med flere sejlskibe i Odense Fjord (maleri af Carl Baagøe 1863). – Til belysning af Helsingørs internationale storhedstid i sundtoldens dage er indkommet portrætter af skibsklarerere og grosserer William Brown (1799-1844) og hans engelsk-fødte hustru, Nelly, samt Browns svoger og kompagnon, englænderen Robert Burd (usignede malerier). – Minder fra Det danske asiatiske kompagnis tid i 1700-årene er en erhvervet glaspokal fra ca. 1760 med ind- slebet fremstilling af kompagniets fregat »Kongen af Danmark«, Frederik V's monogram og kompagniets initialer DAC, samt en skål i ostindisk porcellæn, fremstillet i Kina til kaptajn-løjtnant Christian Soelberg (1731-85) og dekoreret med hans våben og monogram, et smukt stykke bestillingsporcellæn (»Chine de commande«). – Endvidere er erhvervet et meget sjældent søatlas, John Norris: A Compleat Set of Charts, containing the North Sea, Cattedgatt and Baltick (London 1723). På 20 store kort vises de nordiske farvande efter engelske originalopmålinger under den engelske flådes operationer i disse farvande 1709

ff. Kortene er langt bedre end de dengang brugte hollandske søkort. Danske fandtes ikke, da søkortdirektør Jens Sørensens fremragende opmålinger blev hemmeligholdt af militære grunde. – En sejlmagerbænk med alle tilhørende redskaber, stammende fra N. J. Petersens sejlmagerværksted i Helsingør er en værdifuld tilvækst til skibsbygningsafdelingen. – Til belysning af sømandslivet er modtaget en af de typiske spadscrestokke, som sømændene selv lavede af fangede hajers ryghvirvler, og endvidere fra fotografen og tatovøren Hans J. Hansen (kaldet »Tusch-Hans«) hans efterladte tatoveringsmateriale: nåle, maskiner, fortegninger, overføringstegninger, skilt, samt et stort fotomateriale (med negativer), udklip osv. til belysning af tatoveringens historie, og hans håndskrevne, desværre ikke fuldførte erindringer, – et kuriøst materiale af stor kulturhistorisk værdi. – Endvidere er indkommet en del andre genstande, billeder, arkivalier, fotos m.m.

Den gennem mange år foretagne udskrivning på kartotekssedler af arkivalisk materiale vedrørende ældre dansk skibsbyggeri og søfart er fortsat med danske målebrev 1726-42 (i Rigsarkivet) og »protokolpapirer« (bilbreve, søpas osv.) fra 1810-20 (Københavns stadsarkiv). Kortene fra dette righoldige materiale udskrives med skibsnavnet som stikord. Takket være henvist personale på beskæftigelsesloven (gennem Arbejdsministeriet) følges udskrivningen op med stikordskort på alle forekommende personnavne (redere, kaptajner, styrmænd, skibsbyggere osv.), således at museet efterhånden får opbygget et kartotek, der effektivt kan besvare forekommende spørgsmål inden for dette felt.

Der er i årets løb katalogiseret 128 genstande og 505 fotos, ligesom der til museets bibliotek er indgået 384 bind.

Museet har haft en repræsentativ udstilling i Musée des Salorges i Nantes i marts-april (efter opfordring fra Udenrigsministeriet) og har endvidere deltaget i udstillingen »Sjöfart 61« i Helsingborg i august. Museet har selv i en lille særudstilling vist vigtigere nyere hændelser fra de sidste år.

Besøgstallet har i 1961 været 92.007, det hidtil største tal i museets historie.

Museet har i årets løb udsendt sin årbog 1961, forsynet med et udførligt register til de hidtil udkomne 20 bind (1942-61). For yderligere oplysninger henvises til denne og til årbog 1962, hvor museets arbejde omtales udførligt.

Købstadsmuseet »Den gamle By«, Århus.

Efter fuldendt genopførelse åbnedes Helsingør Theater 2. dec. med en forestilling for indbudte, og fjernvarmearbejderne er blevet afsluttet. Der er nu varme i de fleste af samlingens huse. Desuden er genrejsningen af laden fra Christiansfeld og stampemøllen fra Svanninge påbegyndt (se beretningen for 1960).

Mellem erhvervelserne skal foruden mange teaterhistoriske sager nævnes ure af T. Modeweg (Kbh.) og Moses Levi (Fredericia) samt tårnuret fra Clausholm og et lommeur af H. Stougaard (Århus). Med tilskud fra Ny Carlsbergfondet er der købt et renaissancebæger af sølv fra Køge, tekstilsamlingen er bl.a. forøget med en fuldstændig dragt fra Læsø, og samlingen til belysning af håndværkets historie har mellem sine forøgelser et københavnsk mesterstykke i kleinsmedefaget. Også i 1961 er samlingen af lertøj fra Hellum og Hindsted herredet vokset.

Det er hensigten, at Helsingør Theater skal bruges til skuespil, koncerter o.l., for så vidt det ikke skader dets karakter af museum.

I øvrigt henvises til museets årbog.

Friluftsscenen opførte i 1961 »Abracadabra«.

Museet for Holbæk og Omegn.

Museet for Holbæk og Omegn har med virkning fra 1/4 1961 opnået anerkendelse som landsdelsmuseum.

Undersøgelser: I samarbejde med Holbæk Arkæologiklub har museet påbegyndt en udgravning på en tidlig jernalders boplads i Veddinge, Faarevejle sogn. Der er indtil nu fremdraget adskillige hundrede lerkarskår. Herudover har museet været tilkaldt til besigtigelse af flere fund af stenlægninger m.v. i forbindelse med markarbejde, uden at der er fundet anledning til videre undersøgelser.

Arbejdet på museet: Takket være særbevilling fra undervisningsministeriet har det været muligt at omordne museets sølvtøjssamling og udstille den i en ny og mere hensigtsmæssig montre. Indenfor enkelte andre saggrupper i samlingerne er der foretaget mindre omordninger. Der er opsat nye reoler i magasinerne og indvundet ca. 150 m reolplads.

Udstillinger og foredrag: I dagene 18/12 1960–9/1 1961 havde museet arrangeret en særudstilling af udvalgte ny erhvervelser fra tiåret 1950-1960, og i samarbejde med forskellige interesserede afholdtes i tiden 25/2-12/3 en særudstilling med emnet: Tønderknipling og trendefletning. I forbindelse med denne udstilling arrangeredes en foredragsaften med lysbilledfremvisning. 25/3-11/4 var der i samarbejde med Holbæk Arkæologiklub arrangeret en udstilling: Ældre stenalder i Holbæk amt. Også i forbindelse med denne udstilling holdtes en foredragsaften. Endelig vistes i tiden 16/12 1961 – 9/1 1962 en særudstilling af ny erhvervelser fra 1961. Museet har herudover arrangeret to foredragsaftener med emnerne: Statens Arkiv for historiske film og stemmer (ved arkivleder D. Yde Andersen) og Erhvervshistoriske strejflys med særligt henblik på Nordvestsjælland. Udenfor museet har museumsinspektøren holdt foredrag i Historisk fællesråd for Københavns amt samt i forskellige lokale foreninger.

Løvrigt: For at etablere nærmere kontakt mellem amtets skolevæsen og museet har inspektøren udarbejdet manuskript til et instruktionshefte for lærere, beregnet til mangfoldiggørelse ved amtsskolekonsulentens foranstaltning.

I efteråret 1961 oprettedes under aftenhøjskolen en studiekreds med emnet: Købstadliv og byhistorie. Kredsen lededes af museumsinspektøren og afholdt sine møder på museet, idet den teoretiske undervisning suppleredes med benyttelse af museets samlinger.

Museets besøgstal for 1961 var 3.636.

Odense Bys Museer.

Fyns Stiftsmuseum, forhistorisk afdeling. De i 1959 påbegyndte udgravninger på Møllegårdsmarken ved Broholm er blevet fortsat, således at der nu er afdækket ialt 1109 grave på denne jernaldergravplads, heri medregnet Fr. Sehesteds afdækninger i 1870'erne. Ved årets undersøgelser stødte man for første gang på jordfæstegrave, ialt fire, og både her og i brandgravene gjordes vigtige fund af importgods, bl.a. to sigillata-kar fra Rheinabern (se »Fynske Minder« 1961).

Møntestræde, historisk afdeling. I gården Voldgaards have (Verninge s., Odense h.) er opmålt et middelalderligt voldsted, som af afd. dr.phil. Vilh. Lorenzen er identificeret med borgen Brøbjerg, hvor det militære opgør mellem Valdemar Atterdag og de holstenske grever fandt sted i 1357 (se »Fynske Årbøger« 1961). Blandt årets erhvervelser kan fremhæves en lille klokke, som efter sin indskrift kan henføres til 1644 og til Vissenbjerg kirke, samt et par elegante Louis XVI-sukkerspande, gjort i Odense 1792 af sølvmeden Rasmus Møller.

Den fynske Landsby. Fra en gård i Bellinge har man erhvervet en stensat kartoffelkule, som er blevet genrejst ved Sortebro Kro, og fra Brylle har man hjemtaget afd. skemand Laurits Larsens værksted, som er blevet genopstillet i et dertil egnet rum i Væverhuset fra Lunde. Museets samling af køretøjer er blevet konserveret og udstillet i Tommerup præstegårds stald- og ladelænge. Museets undersøgelser og opmålinger af gamle fynske bønderbygninger, som står foran nedrivning eller gennemgribende ombygning, er blevet fortsat, mens byggearbejdet på museet ligger næsten stille på grund af mangel på arbejdskraft.

H. C. Andersens Hus. På digterens fødselsdag den 2. april bragtes en udsendelse med dr.phil. H. Topsøe-Jensen i Danmarks Radio, og digtermuseet var ligeledes skueplads for fire forskellige fjernsynsudsendelser, som ved det danske fjernsyns assistance udsendtes til Sverige, Finland, Belgien og England. Museets samling af H. C. Andersen-portrætter har i beretningsåret fået en betydningsfuld tilvækst, idet det lykkedes at erhverve det af C. A. Jensen i 1847 malede portræt af digteren.

Oplysnings- og publikationsvirksomhed. Med det nyoprettede Folkeuniversitet er indledt et samarbejde, idet Fyns Stiftsmuseums kunstsamlinger dannede udgangspunktet for en forelæsningsrække over emnet »Fynsk Kunst« i efteråret 1961. På Stiftsmuseet holdtes under titlen »Moderne verdenskunst« en udstilling af svenskeren Th. Ahrenbergs samlinger af moderne kunst. Senere udstilledes en række af maleren Mogens Andersens arbejder, og i efteråret dannede museet rammen om Dansk Kunsthåndværks udstilling i Odense. Årbøgerne »Fynske Minder« og »Anderseniana« er udkommet med hver en årgang, og vejlederen til H. C. Andersens Hus, som foruden på dansk forelå i tysk og engelsk oversættelse, er nu også blevet oversat til fransk.

Besøgstal: Fyns Stiftsmuseum: 18.545, Møntestræde: 3.631, Den fynske Landsby: 71.343, H. C. Andersens Hus: 139.869, H. C. Andersens Barndomshjem: 4.795, Carl Niensens Barndomshjem: 607, ialt 238.790 personer.

Vendsyssel historiske Museum, Hjørring.

Undersøgelser i marken. En velbevaret stendyngegrav samt to mindre grave fra mellemneolitisk tid er undersøgt ved »Søndergård«, Holtet i Serritslev. Resterne fra en grav fra samme periode er fundet ved Tårs på kommunens oplagsplads. Ved en undersøgelse på »Hulehøjgård« i Hallund af en sløjfet gravhøj fra ældre bronzalder konstateredes omkring den ødelagte centralgrav et område med ualmindelig tydelige ardspor. En urnegrav fra keltisk tid, indeholdende adskillige jerngenstande er undersøgt ved »Skårup møllegård« i Tolne sogn. I årets løb er undersøgt 4 stenbyggede grave fra ældre romersk jernalder, en ved »Søndergård« i Serritslev på samme område som de før omtalte stenaldergrave, en ved »Skolegården« i Ingstrup og to ved Trudslev i Ingstrup. En velbevaret jernalderhustomt med tydelige rester af tagkonstruktionen er fundet ved »Ødegård« i Volstrup sogn. 20 cm fra klinten ved Rubjerg knude har museet undersøgt en jordgrav fra vikingetid. Fund fra denne periode er ret sjældne i Vendsyssel og næsten ikke tidligere repræsenteret i museets samlinger. I Vittrup nær Nr. Lyngby er undersøgt en hustomt fra historisk tid. Huset, som sikkert er forladt på grund af sandflugten, indeholdt foruden en del keramik fundamenterne af en bilæggerovn.

Erhvervelser. Af de mange hundrede genstande, der er indkommet til museet i årets løb, skal nævnes en repræsentativ samling bødkerværktøj og flere gode tekstilsamlinger.

En nøjagtig genstandsfortegnelse og en udførligere beretning om de foretagne udgravninger er offentliggjort i Vendsyssels Årbøger 1961.

Museet har i mange år lidt stærkt under pladsmangel og elendige opmagasineringsforhold. Det er derfor en stor glæde for os, at Hjørring by i vinter har overladt museet 7 lokaler i byens gamle, nu nedlagte gymnasium. Lokalerne, der er centralopvarmede, er i færd med at blive indrettet som kontorer og studiemagasiner.

Aalborg Historiske Museum.

Den i forrige årsberetning omtalte udgravning af en grubekeramisk boplads på Livø fortsattes i 1961 og vil blive genoptaget i 1962. Der blev fundet urørte kulturlag uden indblandinger og en hesteskoformet hustomt.

En gravplads fra yngre romersk jernalder i Hasseris grusgrav står ligeledes på årets arbejdsplan. En af gravene indeholdt fingerring af guld og rosetfibula. Der er tidligere gjort fund fra samme tid på stedet, som nu skal undersøges, før grustagning helt udsletter pladsen.

Budolfi plads midt i byen bliver udgravet med maskiner, som ikke tillader nogen undersøgelse på stedet. Fylden bliver kørt op på villagrunde ved Signalbakken, hvor medlemmer af Jysk Arkæologisk Selskab gennemgraver den under ledelse af ingeniør Paul Rasmussen. Det meste af årets fundmasse er fra renaissance-tid og giver et ret godt billede af byens forbindelser i tiden 1500-1650, således glasskår fra Venezia og Rhinlandet, fajancer fra Nederlandene og porcelæn fra Kina. Det mærkeligste fund er en seiger til sortering af mønter efter vægt. En ny sektion af pladsen er nu under arbejde, og den afkaster flest fund fra middelalder. Naturligvis er en sådan sekundær undersøgelse ikke af samme værdi som en gravning på stedet, men et museum må så ofte nøjes med det næstbedste.

I 1908 blev gården Østerå 6 nedrevet under Mogens Clemmensens tilsyn. Nu viste det sig, at betydelige dele af en sandstenskamin lå tilbage på loftet sammen med en porthammer dateret 1638, hvilken datering meget vel kan passe også for kaminen. Kan den rekonstrueres, er et hul i vort museums samling fra borgerlig renæssancekultur dækket.

Hele den nordlige halvdel af bykvarteret Kronjorden blev i årets løb udslettet ved nedrivning af så godt som alle bygninger. Disse var i forvejen opmålt og gennemfotograferet af museet, og ved nedrivningen reddedes en del detaljer. Et ældre bindingsværkshus var flyttet dertil i sidste halvdel af 1700-årene, og heri en panelstue bevaret under senere tapet og overmaling. Vægpanel, loft, gulv, døre og vinduer af denne stue blev nedtaget, så stuen kan genopstilles med hele sin gamle farvesammensætning, ligesom en del tapetbaner blev reddet. Ved raseringen af Kronjorden blev også Jyllands største og ældste fotografiske arkiv husvildt. Det går tilbage til 1856 og – omend med lakuner – frem til dette år. Arkivet er deponeret på museet og under registrering ved en fotograf, udlært i det pågældende firma, nu arkivar ved museets billedsamling, som i tal er langt den største af museets specialsamlinger, men heldigvis kun kræver lidt plads i forhold til antallet.

I 1940 blev Rudslet hovedgård udslettet af besættelsesmagten. Mange detaljer blev bjærget, men i 1961 fremkom endnu en lille figur af smedejern, en djævlfigur med hov og klo, hul til hale, men hornene dækket af en trekantet hat. Figuren mindes vagt som Fanden, men vore hjemmelmænd husker ikke, om den stod på vindfløjen eller var en del af tårnuret. Dens tid er den samme som hovedfløjens – tidlig rokokko.

Af årets gaver skal nævnes en barok dragkiste fra en gård i Siem, et par trykte ridedækkener fra Egense, dateret 1856, en del lokale glas af høj kvalitet og et skilt for Aug. Worm, byens første kolonialhandler uden bondehandel. Ved køb er erhvervet et saltkar af sølv, stemplet af Mathias Børgesen Lemmich ca. 1720, en kaffekande af Jac. Chr. Smith ca. 1840, og en gouache af blomsterbuket sign. F. W. Mayntzhusen 1853. Fra den i 1854 indviede, i 1945 ved sehalburgtage nedbrændte synagoge er erhvervet et ur, skænket til indvielsen og med sin historie malet på bagsiden. I en menneskealder drog prospektmaleren Jens Pedersen fra Biersted, d. 1930, rundt i Nordjylland og malede gårde og huse på bestilling. Hans børn har nu skænket museet, hvad de havde af hans produktion, og meddelt hans data.

I Aalborg Kunstmuseums lokaler arrangeredes i efteråret en udstilling »Borgere og huse i det gamle Aalborg«. Her udstilledes et udvalg af de opmålinger, Bygmesterskolens afgangsklasse har udført for museet i tiden 1937-60 sammen med fotografier fra samme kvarter, optaget af konservator Grantzau i 1959 – tilsammen et historisk billede af det forsvundne kvarter Kronjorden. I et andet rum udstilledes atelier Tønnies apparatur og inventar spændende fra 1856 til 1960 samt et stort udvalg af samme ateliers ældre billeder, udlånt af fotograf K. Johannesen. Udstillingen besøgte af 3.500 gæster, hvoraf mange supplerede billedsamlingen med fotos og albums.

På Louisiana i Humlebæk holdtes i aug.-sept. en udstilling »Drikkeglasset«, hvis historiske del var arrangeret af museumsdirektør Peter Riismøller, den moderne del af tegneren Per Lütken, Holmegaards Glasværk. Der kom 22.000 gæster.

Af årets mange studiebesøg skal nævnes, at dronning Ingrid og tronfølgeren, prinsesse Margrethe har besøgt Lindholm Høje. Besøget på museet ligger nogenlunde konstant omkring 25.000, men et ukontrollabelt, men sikkert større antal årlig besøger Lindholm Høje.

Viborg Stiftsmuseum.

Udstillinger: I fastelavnsugen afholdtes i forbindelse med den kulturelle uge i Viborg en udstilling af masker, ialt 1200, udført af byens skolebørn. I juli-august fejrede museet sit 100-år med en kulturhistorisk montage over tiden omkring 1861.

Besøgstallet voksede til tæt ved 8.000.

Undersøgelser: Foruden en lang række nødgravninger gennemførte museet systematiske undersøgelser af Asmild Klosters tomt, Asmild Bispegård, hvorved et godt middelalderligt fundmateriale blev fremdraget. Endvidere undersøgte en del af det område ved Riddergade, som snart rammes af et omkørselsvejsprojekt. Undersøgelsen førte til afklaring af en række topografiske spørgsmål, Skt. Villads kirkes sted blev fastslået og en middelalderlig kampestenssat brønd fremdraget.

Forhistorisk Museum, Århus.

I det forløbne år har museet udført følgende større undersøgelser i marken:

Harald Andersen har fortsat undersøgelserne af et offersted fra ældre jernalder ved Foerlev Nymølle nordvest for Skanderborg. Her fandtes, foruden lerkar, marvspaltede dyreben og dynger af plantestængler, også en 3 m lang kvindefigur af træ, nedlagt under en stendynge. Figuren er utvivlsomt en afbildning af den frugtbarhedsgudinde, hvortil ofrene er bragt. Hellmuth Andersen har fortsat undersøgelsen af et enkeltgravshøjfelt ved Tungelund nær

Aidt og foretaget prøvegravning i en skaldyngede ved Øster Jølby på Mors. I samarbejde med Esbjerg Museum har Andersen desuden undersøgt en gruppe overpløjede høje fra enkeltgravkulturen ved Stejlgård nær Bramminge. Poul Kjærums undersøgte i juli en hustomt fra ældre jernalder ved Kragsskovhedelejren nord for Frederikshavn. Huset, der var ca. 8×4 m stort, var bemærkelsesværdigt ved at tømmeret i vægge og de tagbærende stolper var bevaret til en længde af 30-40 cm. Kjærums foretog i august en supplerende undersøgelse af et fritstående dyssekammer på Tustrupgravpladsen. Den viste sig at have haft to koncentriske randstensæt. Georg Kunwald har i samarbejde med Nationalmuseets 1. afd. fortsat og afsluttet undersøgelserne af det store vejkompleks ved Broskov nær Præstø. Her blev afdækket stenlagte veje fra ældre middelalder og ældre jernalder, samt et større kompleks af hulveje.

I Dansk Arkæologisk Expedition til Den persiske Golf under ledelse af rigsantikvar, prof. P. V. Glob deltog fra Forhistorisk Museum museumsinspektørerne H. Hellmuth Andersen, T. G. Bibby og Poul Kjærums samt konservator G. Lange-Kornbak. Expeditionen, der ialt talte 25 medlemmer, arbejdede i de 4 arabiske stater: Abu Dhabi, Bahrain, Buraimi, Kuwait og Qatar. I Abu-Dhabi og Buraimi undersøgte stenbyggede grave fra tidlig metaltid. På Bahrain fortsattes undersøgelserne af oldtidshovedstaden og templerne ved Barbar og desuden undersøgte et par af de store høje ved Ali. I Kuwait fortsattes undersøgelserne af 3 byhøje, 2 fra 3. årt. og 1 fra hellenistisk tid. På Qatar fortsattes stenalderundersøgelserne og desuden undersøgte flere stenbyggede røser.

I anledning af museets 100 års jubilæum i marts afholdtes en udstilling af museets samlinger fra Nepal og Indien. Udstillingen, der var arrangeret af museumsinspektør Werner Jacobsen, blev i den måned den varede, besøgt af 24.178 besøgende. I september arrangerede Harald Andersen en week-end udstilling af gudinden fra Foerlev Nymølle. Udstillingen besøgte af 1193 personer. Forhistorisk Museums samlede besøgstal var i 1961: 63.036.

Museet på Koldinghus.

Sølvhvervelserne indskrænker sig til en lille roccoskål af Ålborgmesteren J. K. Sommerfeldt, fru Elise Plougs norske søjle og nogle puncheskeer. Af keramik er indkøbt et sæt af to vaser og en stor krukke af Delfter-fayence. Til den moderne afdeling har Ny Carlsbergfondet skænket en stor krukke i spirende stil af Salto og en skål af Gertrud Vasegaard. Til yderligere anskaffelser af moderne kunstindustri har Tuborgfonden bevilket 5.000 kr. Af møbler er indkøbt fire barokstole med gyldenlæder, som har stået på slottet før branden. Endvidere en vitrine i hvidt med guld stammende fra Møgeltønder 1797. Af våben kan nævnes en jernkærde fra 1600-årene samt general August Baggesens og hans søn, kaptajn H. A. I. Baggesens sabler. Fra generalkonsul Ernst Carlsens bo er modtaget generalkonsulens portræt malet af Herman Vedel, hans broncebuste af Utzon-Frank, dertil fortjenstmedaljen i guld, udenlandske ordener og nogle personlige papirer. Af billedkunst er desuden indgået Vilh. Tetens »De tre brødre« fra 1939, nogle tegninger af Chr. Kongstad-Petersen og et maleri fra 1879 af skonnerten »Elise« af Kolding. Som deposita er fra Frederiksborg modtaget et portræt af Christian VII, fra Rosenberg et maleri med Mars og Venus, fra Kolding Kunstforening arbejder af Michael Ancher, David Monies og Vilh. Tetens og fra en privatsamling tre gamle italienske malerier. Af udgravninger kan nævnes middelalderlige kistefund på den gl. klostertomt. Som et led i museets nyordning kunne den 23. juni den kgl. bibliotekssal åbnes for publikum. Der har været 62.880 gæster. Blandt officielle besøg noteres den jugoslaviske

parlamentarikerdelegation den 28. september. Museets vejledning er udsendt i en ny dansk og tillige i en tysk udgave. Desuden er udsendt årsskrift for 1960-61 samt i museets skriftserie »Middelalderlige træskulpturer«.

Haderslev Amts Museum.

Ved hjælp af større tilskud kunne Ejsbøl gravningen i år få samme omfang som i 1960. Ca. 600 m² nåede vi at undersøge i de to år, hvilket betød mere end en fordobling af udgravningens omfang. Vi synes nu at være nået til ende med udgravningen af det store våbenoffer, vi begyndte med i 1955. Med mere end 2100 genstande er Ejsbøl I-fundet et af de største i sin art og ligger på en stor vifteformet plads ud for det sted på søbredden, hvor undersøgelsen begyndte, og hvor oldsagerne lå tættest.

Men Ejsbøludgravningerne er ikke afsluttet, for et nyt offerfund, Ejsbøl II, har begyndt at vise sig. Efterhånden som udgravningen skred frem langs søbredden mod syd, og fundene tog af, viste sig genstande, der er godt og vel 100 år yngre end de hidtil fundne. Det er sager af samme art som de øvrige, mest sværdskebeslag, men præget af germansk jernalders karvsnit- og dyreornamentik. Dermed er udgravningen kommet ind i en helt ny situation, og kun en fortsættelse af undersøgelsen kan måske klare de problemer, der endnu knytter sig til dette fund.

Haderslev museum har i de forløbne seks år sat en væsentlig del af sin arbejdskraft ind på Ejsbøludgravningen. Andre større opgaver har måttet sættes til side. Når vi har kunnet gøre det, så er det, fordi aftalen med Nationalmuseet går ud på, at Nationalmuseet sørger for den videnskabelige bearbejdelse af fundet, Haderslev for dets udstilling, og fordi vi dermed har mulighed for en forøgelse, som netop i museets nuværende situation kan blive af væsentlig betydning for dets udvikling. Forudsat at den nødvendige ramme skabes, vil det værelse, som rummer Ejsbøl, i lange tider blive det, som sætter sit præg på museet.

Fra arbejdsmand Peter Lepik, Sommersted, har museet modtaget en guldfingerring, som var samlet op ved Tovskov voldsted ved Mølby. Den har ligget i pløjebunden over den inderste voldgrav. Den spinkle ring, som vejer 1,75 gr., viser to hænder, som griber ind i hinanden, og menes fremstillet i begyndelsen af 1500-tallet. Ringen er som danefæ indsendt til Nationalmuseet. Det har desværre ikke været muligt, at denne ring kunne deponeres i Haderslev museum.

Museets samling af gamle vogne er blevet forøget med en kaleshevogn (en »lukket vogn«) fra Haugaards vognfabrik i Haderslev og en arbejdsvogn (en »kassesvogn«).

I tiden 12.-26. marts 1961 afholdtes en maleriudstilling på museet. Kunstmaler Kai E. Christiansen, Hoehøj, udstillede 9 malerier og 2 lithografier, og som sædvanlig var denne udstilling inddraget i håndoptagerens vejledning for de besøgende.

Museumsinspektør Neumann foretog fra 14. sept.-23. okt. 1961 en studierejse på museets vegne til Italien. Rejsen omfattede et længere ophold i Rom og strakte sig sydpå til Paestum i Syditalien.

Museet på Sønderborg Slot.

Året 1960-61 var et godt år for museet med meget stort besøg, bl.a. omkring 22.000 skoleelever. Den for museet så vigtige kontakt udadtil har været meget livlig. Talrige besøg er aflagt rundt i museets distrikt, og mange er kommet for at give eller få oplysninger. Museets leder har i årets løb deltaget i en række faglige møder og kongresser og har adskillige steder holdt foredrag.

Hjemstavnsugen, der blev en stor succes på Als og Sundeved, var i nogen grad en belastning, med fire foredrag på fire dage foruden hjælp ved tre sogneudstillinger. I samme uge holdt museet sin egen udstilling, en fotoudstilling med næsten 500 billeder fra det gamle Sønderborg. Huse, gader, personer og begivenheder vist her, og alle de ældste fotografer i byen var repræsenteret. Udstillingen var velbesøgt, og museet har bagefter haft den glæde at modtage flere ældre fotografier som gave.

Museets samlinger er udvidet med betydningsfulde nyerhvervelser, både gaver og køb. Meget værdifuld er således en omfattende fotografi- og billedsamling. Her er først og fremmest billeder af familien Karberg, men også talrige portrætter af andre kendte sønderborgere. Blandt Karberg-billederne må især fremhævet nogle gamle silhuetklip og en række malede portrætter, deriblandt et par såkaldte »kineserbilleder« af købmand Peter Karberg og hans hustru. Fra Sønderjydske Fond har museet haft den glæde at modtage en meget stor billedsamling, der på fornem måde supplerer tidligere gaver fra fonden.

Fra forskellige givere er i årets løb skænket en del landbrugsredskaber og værktøj, benyttet dels på gårdene, dels af håndværkere. Til krigssamlingerne er foræret et par våben, nogle billeder og papirer samt en uniform. Fremhæves blandt gaverne må også en smuk og morsomt udformet fiskekse i sølv og en lav krystalskål, der har været anvendt til dansk hjemmedåb i en slesvigsk præstegård i årene efter 1864. Endnu en af nyerhvervelserne må fremhæves. Det er et originalt eksemplar af Chr. III's bibel, trykt 1550, der er blevet deponeret af en privatmand.

Blandt købene kan nævnes, at museet har suppleret sin samling af skabe og kister med yderligere 2 malede skabe, 3 malede og 1 umalet kiste samt en kistebænk af egetræ fra 1796. Af lokalt sølvtøj er indkøbt en ske og nogle theskeer, et bogspænde og en puncheske. Til tekstil- og dragtsamlingen er gjort flere indkøb, bl.a. en dåbskjole og endelig er erhvervet enkelte stykker værktøj. En porcellænskop fra 1848, med det slesvig-holstenske våben og to soldater, er købt til samlingen fra Treårskrigen.

Det af boligministeriet i foråret 1959 nedsatte udvalg arbejdede i året 1960-61 med forberedelse til og udarbejdelse af en betænkning. Det særlige arbejdsudvalg afholdt en række møder med drøftelse af detailspørgsmål, og arkitekt Peter Koch udarbejdede et omfattende skitseprojekt med ledsagende kommentarer. Efter en række drøftelser nåedes i foråret 1961 frem til en betænkning, der blev tiltrådt og underskrevet af samtlige udvalgets medlemmer. Denne enstemmigt vedtagne betænkning blev derpå overrakt boligministeren ved et møde d. 22. marts 1961. Betænkningen er senere blevet trykt. Arbejdet med en omfattende restaurering af Sønderborg Slot er dermed nået lykkeligt gennem sin første, afgørende fase, og der er god grund til at håbe, at sagen fortsat vil møde velvilje og støtte ved alle instanser, således at spørgsmålet kan blive løst til bunds med et for slottet, for museet og for hele landsdelen tilfredsstillende resultat.

Rigsarkivet.

Afleveringer. Fra centraladministrationen har Rigsarkivet foruden de løbende afleveringer modtaget journalsager fra Statsministeriet for årene 1896-1913, fra Landbrugsministeriet såkaldte silo-lånesager og sager vedrørende lån til gennemførelse af staldhygiejne og fra Arbejdsministeriet sager vedrørende opfyldning af tankgrave. Udenrigsministeriet har fortsat afleveringerne af konsulatsarkiver, hvor man har modtaget arkiver fra Chicago, Manila, Fort de

France, Luanda, Bilbao og New Orleans. Samtidig har man modtaget ambassadearkiver fra ambassaderne i London, Paris, Washington og Peking. Fra ministeriet for Grønland har man modtaget New York-kontorets arkiv fra 1940'erne.

Af andre afleveringer kan man nævne den betydelige aflevering fra direktoratet for vareforsyning vedrørende valutacentralens arbejde (350 m). Fra orlogsværftet er modtaget ca. 30.000 stk. tegninger, fra generaldirektoratet for statsbanerne ligeledes tegninger, fra Monopoltilsynet Trustkommissionens arkiv. Endelig kan nævnes arkiver fra Dansk historisk fællesfond og Studenterrådet.

Privatarkiver. Af privatarkiver er der atter i år modtaget en betydelig mængde, bl.a. minister P. Skov's erindringer om sin embedsvirksomhed i Rusland og Sovjetunionen 1915-18, højesteretssagfører Steglich-Petersens papirer vedr. proceduren for den internationale domstol i Haag i Grønlandssagen 1931-33, fhv. rigsarkivar Axel Linvalds historiske samlinger og arkiver efter professorerne Henrik og Carl Emil Scharling.

Det nære samarbejde mellem Rigsarkivet og dr.phil. Jørgen Hæstrup er blevet fortsat, og adskillige vigtige bidrag til belysning af besættelsestidens historie er indgået. Fra professor, dr.phil. Carsten Høegs familie er modtaget en pakke med papirer vedr. besættelsestidens historie.

Bruttotilvæksten har været 2.032 hyldemeter. Kassationer har omfattet 661 hyldemeter, hvorefter nettotilvæksten kan beregnes til 1.371 m (en betydelig fremgang fra 1960, hvor nettotilvæksten var 647 m).

Publikationer. I fortsættelse af det tidligere arbejde på dette område er »Meddelelser om Rigsarkivet og landsarkiverne« blevet udfyldt med årene 1956-60. Hermed er »Meddelelser« blevet bragt å jour. Endvidere er i serien »Fra Rigsarkivets Samlinger« udsendt en publikation indeholdende gengivelser af aktstykker og breve vedr. Grønland ved arkivar Sune Dalgård. Endelig er »Nordisk arkivnyt« blevet udsendt i 4 numre på sædvanlig måde.

Læsesal m.m. Antallet af besøgende på Rigsarkivets læsesal er gået tilbage fra 13.375 besøgende i 1960 til 12.304 i 1961. Tallet på ekspeditioner er derimod steget en smule, nemlig fra 36.206 til 37.584 i 1961. Udlånet fra Rigsarkivet har udvist en stigning fra 748 til 801 udlån.

Konserveringsafdelingen. I årets løb er konserveret 305 vokssegl og restaureret 217 bind, adskillige tusinde blade tillige med 30 pergamentsbreve. Rigsarkivets fotografiske atelier har på grund af en række samlede bestillinger øget antallet af optagelser meget betydeligt fra 29.738 i 1960 til 50.768 i 1961. Bogbinderiet har indbundet ialt godt 1400 bind.

Udstillinger. Under arkivar Johan Jørgensens ledelse er der i Rigsarkivets forhal blevet arrangeret en udstilling »Danmark og Orienten« omfattende historiske dokumenter fra 1616 og frem til nyeste tid. Konservator Gärtig har arrangeret en udstilling af gejstlige middelaldersegl, der viser såvel segl som afstøbninger af høj kvalitet. Rigsarkivets historiske museum har været besøgt af 3.500 gæster.

Andet. Man har i løbet af 1961 kunnet tage en reservemagasinbygning i Sydhavnen i brug. Herved er der blevet frigjort så megen plads på Rigsarkivet, at betydelige afleveringer har kunnet finde sted. Rigsarkivet deler denne magasinbygning med det sjællandske landsarkiv.

Landsarkivet for Sjælland m.m.

Antallet af besøgende på læsesalen var 4.410 (1960: 4.085), og der blev til brug for dem fremtaget 28.215 bd., pkr. og læg. – Der har i 1961 fundet meget store afleveringer sted, navnlig fra amter og amtstuer (især fra Holbæk) og fra dom-

mere og politimestre (især fra dommerne i Helsingør og Nykøbing S. og politimestrene på Frederiksberg og i Gladsaxe). Afleveringerne fra sognekaldene af kontraminiesterbøger udgør kun et lille antal, derimod er der modtaget et større antal duplikatbind af borgerlige ægteskabsbøger fra borgmesterkontorerne. Fra Helsingør kommune er modtaget en større aflevering, endvidere har der fundet aflevering sted fra Holbæk og Odsherreds lægekredse. Endelig har landsarkivet modtaget en stor del af den nedlagte Næstved-Præstø-Mernbanes arkiv. Samtlige afleveringer og gaver udgjorde 4336 bd., 3074 pkr. og 137 læg eller løse stk., svarende til ca. 412 hyldemeter. Kassationerne ulgjorde ca. 93 hyldemeter (814 bd., 672 pkr.).

Registrerings- og ordningsarbejdet, herunder ompakning og revidering, blev foretaget efter samme linjer som i tidligere år. Afsluttet blev bl.a. Rønne byfoged og Kronborg vestre birk samt den kgl. bygningsinspektørs arkiv (1895-1930). Udarbejdelsen af navneregistre til skifteprotokoller og kirkebøger er blevet fortsat. Af registre til vielser i de store københavnske sogne haves nu (foruden til Vor Frue sogn) tillige et i foliobind indbundet register til Helligånds sogns vielser 1813-91. Endvidere er udarbejdet registersedler til viede i Frederiksberg sogn 1812-92, Trinitatis sogn 1813-1907 og Garnisons sogn 1814-1921.

Landsarkivet for Fyn.

Benyttelse: 1961: 2.894 besøgende (i 1960: 2.622), der på læsesalen har benyttet 17.157 bind og pakker (i 1960 13.293).

Afleveringer: Foruden en del ordinære afleveringer fra dommere, politimestre, sognepræster i Vinding herred m.m., har Landsarkivet som gave modtaget en pakke dokumenter vedr. gården »Nøjsomhed«, Skårup, o. 1806-1900 (giver: Rigsarkivet), Kopi- og jordebog for Kørupgård 1672-1703 og dokumenter vedr. Vinding herredsfogeds embedsbolig (Landsarkivet for Nørrejylland), sogneberetninger om modstandsbevægelsen (Historisk Samfund for Fyns Stift), godsarkivalier fra Bramstrup gods 1747-1916 (Bramstrup gods), en pakke vedr. Tiendeforening for Odense Frue sogn 1813 (guldsmed Hage Hansen, Odense) og underkorporal P. Pedersens optegnelser om treårskrigen (graverassistent E. Clausen, Nr. Åby).

Ordnings- og registreringsarbejder: I årets løb er ordnet og registreret retsbetjentarkiverne fra Rudkøbing byfoged, Rudkøbing dommer og Rudkøbing politimester. Registrering af retsbetjentarkiverne fra Gråsten amt -1773, Søbygård-Gudsgave len -1773, Ærøskøbing byfoged -1773, Ærø stad- og landsret 1773-1867 og Ærøskøbing by- og Ærøskøbing herredsfoged 1867-1919 er påbegyndt. Endvidere er ordnet Rudkøbing magistrats arkiv, Rudkøbing kommunale arkiv og delvis Ærøskøbing magistrats arkiv, Rudkøbing lavsarkiver, Rudkøbing branddirektørs arkiv (byen), Rudkøbing kirkeinspektions arkiv, Odense katedralskoles og de små latinskoler arkiver samt Bramstrup godsarkiv. Seddelregistraturen over provstearkivernes indhold er afsluttet. Afleveringer fra Vinding herreds sognepræster er indordnet. På læsesalen er blevet opstillet et bind med et alfabetisk register over viede og døde i Ærøskøbing. Udskrivningen af sedler over viede og døde i Lumby og Køng er afsluttet, en tilsvarende udskrivning for Lunde (Odense amt) er foretaget, og udskrivning for Vigerslev, Verninge, Skårup og Tved er påbegyndt, men alle disse sedler kan foreløbig ikke benyttes af publikum. Renskrivning af et alfabetisk register til Odense folketælling 1845 er påbegyndt, og udarbejdelsen af et register til Nyborg folketælling 1845 er påbegyndt. Der er udskrevet registersedler til fæsteprotokoller for Brahetrolleborg 1776-1904 og Nedergård 1719-1835 samt ren-

skrevet registre til fæsteprotokollerne for grevskabet Langeland 1699-1846 og Nedergård 1719-1835. Et register over præstearkivernes, magistratarkivernes og de kommunale arkivers indhold af folketællingslister og vaccinationsprotokoller er udarbejdet.

Kassationer: I de gennemgående retsbetjent-, provste- og præstearkiver er kasseret 67 bind, 240 pakker og 229 læg eller 17½ hyldemeter.

Landsarkivet for Nørrejylland.

Landsarkivet har i 1961 haft et besøg på 4668 (1960: 4426), og der er på læsesalen benyttet 43.362 bind og pakker arkivalier (1960: 37.399). Der er afleveret 789 bind og pakker, hvoraf de 83 er gaver. Der er bl.a. modtaget følgende arkivalier: forskellige regnskabsbøger (lektor Arne Espegaard), forarbejder til »Ebeltofts historie« (forfatteren Poul Rasmussen), supplement til »Kjærulfske studier« (fabrikant Mogens B. Klitgård), kartotek over danske studerende i udlandet (grosserer H. Friis) samt arkivalier fra skoleforeningen Minerva, Viborg.

De fleste af de nyafleverede arkivalier er i årets løb blevet ordnet og registreret, og registreringen af Århus bispearkiv og ordningen af gruppen Personalialia er blevet fortsat.

Der er påbegyndt en renskrivning af registraturer fra lægekreds- og præstearkiverne. Nummereringen af præste- og retsbetjentarkiverne er afsluttet, og der er påbegyndt en nummerering af amts-, rådstue- og toldarkiverne.

Den 18. januar blev der afholdt licitation over byggearbejdet, og den 28. januar begyndte arbejdet. Den nye arkivbygning ventes færdig ca. 1.-15. oktober 1962, hvorefter læsesalen vil blive lukket i den tid, flytningen står på.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele.

Der har i 1961 været 1781 besøgende på læsesalen mod 1709 det foregående år. Der er ialt fremtaget 13063 bind og pakker mod 10692 i 1960. Antal af udlån 227, indlån 185. Den samlede tilvækst af arkivalier udgjorde 100 m, hvoraf 88 m fra embeder og kommuner. Især skal nævnes, at hovedparten af Sønderborg byarkiv for tiden 1864-1920 og en lang række af de små preussiske kommuners arkivalier nu er afleveret. Blandt de vigtigste sager, der er afleveret af private, skal fremhæves gårdejer Hans Nissen og sønnen landdagsmand Nis Nissens privatarkiver, kreditforeningsdirektør P. A. Calløes privatarkiv, Foreningen af 25. januar 1930's arkiv og sager vedr. H. P. Hanssens mindefond, landsarkivar Frode Gribsvads og forstander Kr. Nørgårds efterladte papirer, Hjordkær forsamlingshus arkiv, overbibliotekar Åge Bondes og landsarkivar Johan Hvidtfeldts optegnelser vedr. flensborgske embedsmænd, skolekrøniker og skolekommissionens forhandlingsprotokol fra Møgeltønder sogn, gårdejer Martin Refslund Poulsens efterladte papirer, Tønder Industriforenings arkiv, forhandlingsprotokol 1922-31 for Socialdemokratisk Forbund i Åbenrå. Endvidere er afgivet til opbevaring en del håndskrevne visebøger og som sædvanlig nogle ejendoms- og familiepapirer. Ved køb er erhvervet to manuskripter vedr. Åbenrå bys historie.

En del af de i årets løb afleverede sager er ordnede og registrerede, og omordningen af kredsbanernes arkiver er i gang. Udarbejdelse af alfabetiske registre til kirkebøger og personregistre er fortsat (Rødding, Ensted, Felsted og Møgeltønder sogne).

Der er kasseret 28 hyldemeter arkivalier. I hjemstavnsugen (18.-26. febr.) arrangeredes på Åbenrå museum en udstilling af arkivalier vedr. Åbenrå bys historie.

Erhvervsarkivet.

Selv om Erhvervsarkivets pladsforhold efterhånden er helt katastrofale, er den betydelige tilvækst dog stadig fortsat. Den androg i 1961 2.801 bind og pakker. Af organisationsarkiver er modtaget Dansk Fiskeriforening med dens to forgængere Dansk Fiskeriselskab og Foreningen til Fiskeriernes Fremme i Danmark 1884-1947. Akademiet for de tekniske Videnskaber fortsatte sine afleveringer, og fra Industrirådet kom forskelligt vedrørende Industrirådets Luftværnskontor 1939-45.

Samlingen af industriarkiver er øget med A/S H. C. Møllers Sæbefabrik og Oliemølle, Århus, 1822-1949, Maskinfabrikken Højendahl & Co. A/S, København, 1926-33, Recks Opvarmnings Compagni A/S, København, 1893-1945, og Ringsted Jernstøberi 1917-60 (en forløber for en større aflevering). Der er supplementter fra A/S Hasselbalch & Co., Kongens Lyngby, og fra Fåborg Jernstøberi (bl.a. 2 pakker med fotografiske plader af ældre varetyper).

Handelsarkiverne byder på ret store fonds. Afleveret er: Kolonialfirmaet Hans Jensen A/S, Ålborg, 1884-1952, manufakturfirmaet Hans Holm & Wenø, Ålborg, 1892-1953, det nu ophørte Schlichtkrull & Uttental A/S, klæde en gros, København, 1900-60, supplement til Assens Apotek 1904-54 og retsbehandlede arkiver fra Rudkøbing. Uden for de faste grupper falder følgende: Teknologisk Institut (sager vedrørende direktør Gunnar Gregersens arbejde i forskellige udvalg under Industrirådet), Advokatsamfundets Understøttelsesfond 1869-1929, A/S Århus-Hallen 1938-60 (formentlig det første arkiv fra en virksomhed i showbranchen), konditor Emil Elikhofer, Århus (sager vedrørende indførelse af iskremfabrikation i Danmark under og efter 1. verdenskrig), landsretssagfører J. H. Møller, Århus, 1905-53, Kraks Legats brevarkiv 1912-46, Kreditforeningen af jyske Landejendomsbesiddere, Viborg, 1920-50 (vurderingssager), supplementter til arkiverne fra højesteretssagfører Henrik Bache, København, Falcks Redningskorps og Fyens Disconto Kasse.

Der er udført ordningsarbejder i arkiverne fra Det danske Hedeselskab, Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn, Århus Handelsrejsende Forening, Hans Holm & Wenø, Ålborg, Advokatsamfundets Understøttelsesfond, A/S Århus-Hallen, Irs. J. H. Møller, Århus, Dansk Fiskeriforening, H. C. Møllers Sæbefabrik og Oliemølle A/S, Århus, Hans Jensen A/S, Ålborg, tømrerfirmaet H. Weber, Roskilde, Brdr. Vorbeck, klæde en gros, Århus, Falcks Redningskorps, konserverfabrikken Chr. Hansen & Co. A/S, Kerteminde, blikkenslagerfirmaet Fritz Meyer, København, Kraks Legat, grosserer Harald V. Lassen, København, købmands-firmaet N. K. senere A. D. Nielsen, Holstebro, købmand P. N. Årbo, Lundbygård, Industrirådets Luftværnskontor og retsbehandlede arkiver fra Bogense, Fåborg, Kolding med opland og Rudkøbing. Fortsat er arbejdet med et person- og stedregister til Det kongelige Landhusholdningsselskabs journaler, afskrivningerne fra Grosserer-Societetets protokoller og den løbende registrering af dagspressens artikler om erhvervslivets mænd. Efter anmodning fra Udenrigsministeriet har man i samarbejde med engelske videnskabsmænd indledt en undersøgelse af dansk-engelsk samhandel 1660-1960 med en tilsluttende prognose for de nærmeste årtier.

Håndbibliotekets tilvækst udgør 685 bind, hvoriblandt mange jubilæums-skrifter fra udenlandske firmaer og selskaber.

Af Erhvervshistorisk Årbog er udsendt 12. bind med følgende indhold: Dansk industri og de store udstillinger 1889-1914. Af Vagn Dybdahl. – Den teknisk-kemiske industri 1870-1915. Af Rich. Willerslev. – På forretningsrejse i Norge omkring 1830. Aktstykker fra skibsklareringsfirmaet N. P. Kirch, Helsingør. Ved Finn H. Lauridsen. – Tillæg: Århuus Kjøbmænds Hjelpekasse 1861-1961. Af Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen.

I juli meddelte Undervisningsministeriet, at Statsbibliotekets nuværende bygning ville blive overladt Erhvervsarkivet, når Statsbiblioteket i slutningen af 1962 flytter til den ny biblioteksbygning i Universitetsparken. Den ændring af Erhvervsarkivets pladsforhold, som dermed vil ske, er meget påkrævet og betyder samtidig, at der skabes særdeles gode betingelser for arkivets videre arbejde.

Københavns stadsarkiv.

I 1961 havde stadsarkivets fonds en tilgang på 482 bd. og 2213 pkr. arkivalier, og der foretoges kassation af 3 tons arkivalier. Den københavnhistoriske avisudklipsamling forøgedes med 1018 udklip.

Arkivet har desuden modtaget arkivalier vedr.: Bagersvendene, Bødkerlavet, Gas- og vandarbejderne, Gørtlersvendene, Nagelsmedelavet, Rebslagersvendene, Skomagersvendene, Skræderlavet, Smedesvendene, Tømrersvendene og Vognmandslavet samt forskellige foreningsarkivalier (selskabelige, filantropiske og politiske).

Arbejdet med en ny registratur over københavnske lavsarkivalier nærmer sig sin afslutning. I tilknytning hertil er der udarbejdet registratur over gruppen »Magistraten og lavene« og et navnerregister til protokol vedr. indskrivning af mestre m.m. 1682-93. Udarbejdelse af et personregister til københavnske lavsprotokoller ældre end ca. 1700, er påbegyndt. En registratur over de forskellige skattemandtaller er udfærdiget.

Udlån af arkivalier til brug uden for arkivet androg i alt 7680 stk. Arkivet havde 1455 besøgende (herunder telefoniske henvendelser), som foranledigede fremtagning af 11813 stk. arkivalier. Til besvarelse af 44 skriftlige forespørgsler benyttedes 1274 stk. arkivalier.

Stadsarkivets fotografiske atelier udførtes 28984 stk. forskellige optagelser, heraf 25181 mikrofotograferinger, og leverede 6714 forstørrelser m.v. Der er endvidere påbegyndt visse sikkerhedsfotograferinger til supplering af tidligere foretagne, og hele spørgsmålet holdes i øvrigt under observation.

Firmaet Microprint fortsatte affotograferingen af københavnske politimandtaller 1869 ff for The Genealogical Society, Utah.

Under redaktion af stadsarkivaren udsendtes Historiske Meddelelser om København, årbog 1961.

Frederiksberg Stadsarkiv.

I kalenderåret 1961 har der fra stadsarkivet været foretaget 1.819 udlån, medens antallet af de øvrige expeditioner (herunder afgivelse af oplysninger til offentlige myndigheder, undersøgelser o.lign.) har været 3.708. Tilgangen af arkivalier (enkeltsager, bind og pakker) var 20.846, medens antallet af besøgende var 1.020. Arkivet omfatter nu ca. 3.400 løbende meter. Der kasseredes i årets løb ca. 13½ tons arkivalier efter de med den kommunale forvaltning aftalte retningslinier.

Den i februar 1956 som beskæftigelsesforanstaltning påbegyndte udarbejdelse

af et personregister over frederiksborgske borgere fra 1868-1923 er blevet fortsat af to af arbejdsministeriet gennem centralarbejdsanvisningskontoret henviste kontorister, ligesom der i årets løb fra stadsarkivet er fremkommet enkelte publikationer.

Det kgl. Bibliotek.

Biblioteket har i 1961 udgivet bd. 8 af Fund og Forskning i Det kgl. Biblioteks Samlinger, der bl.a. indeholder flhv. rektor ved Esbjerg Statsskole, rektor Kristian Bruuns erindringer fra hans tid ved Det kgl. Bibliotek, bibliotekar Torben Nielsens store artikel om Malthe Konrad Bruns landflygtighed i Sverige, konservator Ove K. Nordstrands artikel om Rasmus Rask's Ceylon-ophold samt forfatteren H. P. Rohdes studie i Søren Kierkegaards bogsamling.

Biblioteket har i sine egne lokaler afholdt følgende udstillinger: 21. januar, en udstilling om Nepal, 6. april, udstilling i forbindelse med udsendelsen af Fund og Forskning, årgang VIII, 27. april, udstilling i anledning af 100-årsdagen for Johan Skjoldborgs fødsel, maj måned, udstilling i anledning af Oehlsenschläger-selskabets stiftelse, 8. juni, udstilling i forbindelse med 300-året for grundlæggelsen af J. H. Schultz' bogtrykkeri, 24. juni, sommerudstilling, omfattende bl.a. kistebreve, danske inkunabler og islandske håndskrifter, 24. september, udstilling i anledning af 200-årsdagen for F. L. Æ. Kunzens fødsel, 14. november, »Heksetro og trolddom«, arrangeret af Dansk Folkemindesamling.

Danske Afdeling. I kalenderåret 1961 er der udover pligtafleveringen tilgået Danske afdeling 1194 bd. ved køb og 849 bd. som gave. Blandt erhvervelserne kan nævnes en mindre samling dedikationseksemplarer fra en gruppe yngre forfattere til kammerherreinde og kammerherre Harald Scavenius. Fra forfatterinden, baronesse Karen Blixen-Finecke oversættelser af hendes værker og fra fru Magdalene Freuchens bo bl.a. oversættelser af Peter Freuchens værker. Særtryk, pjecer og mindre samlinger bøger er erhvervet fra boerne efter professorerne Viggo Brøndal, Carsten Høeg og Hans Brix, endvidere fra arkitekt, dr.phil. Ejnar Dyggves bo, fra kunsthistorikeren Victor Pfaff Christensen og hustrus bo og redaktør Povl Engelstofts bo.

Afdelingens bogbindsamling er blevet forøget ved køb af ældre komponerede forlagsbind; endvidere er ved gave og køb erhvervet en samling nyere helbind, rummende arbejder af Anker Kysters efft., Axel Knudsen, Andrée og Thomsen m.fl. En del af disse er helpergamentbind med originale tuschtegninger og akvareller af bøgernes illustratører. Yderligere er erhvervet et »mesterbind« af C. F. V. Niedlich.

Håndskriftafdelingen. Afdelingen har bl.a. modtaget: Arkitekt L. P. Jessens personalhistoriske arbejder, hovedsagelig vedrørende slægterne Jessen (fra Døstrup) og Busch. Stambog for Ane Marie Harbou, født Prætorius (1777-1844). Stambog for Dorothea Elisabeth Plum, gift med lægen og planteren Paul Isert (begge døde 1789 i Guinea). »Stammbaum der Familie Brodersen auf Thumbby« (fotostat). Peder Tommerup: »Topographisk Beskrivelse efter Her Pastor Schades Plan over Drejæ Sogns 4re Øer samlet i Vinteren 1815«. Sognepræst i Deetzbuill Petrus Petrejus: »Kurtzefasste Nachricht vom Teich-Wesen des Amts Tondern und angrentzender octrojirten Cooge«. Pastor Halvdan Helwegs optegnelser om grundlæggelsen af den danske koloni West Denmark i Wisconsin, U.S.A. Christian Maibøll: Stamtavler og personalhistoriske arbejder vedrørende sønderjysk, navnlig alsisk, personalhistorie. H. Friis-Petersen: »Danske og norske Studenter ved udenlandske Universiteter og Kiel Universitet«. Bd. 1-5. Stamtavle over familien Noack og over hospitalsforstander Peder Ramsings

slægt (lystryk). Stambog for violinistinden Amalie Hansen (1828-1879), gift med præsten G. A. V. Hasselriis. To stambøger for Frederik Carl von Schleppegrell (1742-1819). Pastor Andreas Peter Lunddahls erindringer, nedskrevet efter 1894. Stambog for lærer Niss Hansen med indførsler bl.a. fra Vesterborg seminarium 1831. En del breve til kunsthistorikeren F. R. Friis (1836-1910). En samling breve, vekslende mellem kommandør Alexander Wilde og hans første hustru Ida, datter af Just Mathias Thiele, samt familiebreve til og fra ægteparret.

Kort- og billedafdelingen har i det forløbne år haft en bemærkelsesværdig accession såvel kvantitativt som kvalitativt.

Af større gaver kan nævnes P. C. Skovgaards originale pennetegning 1841 af N. F. S. Grundtvig fra fru skibsmægler Hjalmar Bruhn. »Aftenbladet«s billedarkiv ved A/S C. W. Bærentzen. Samlingen anslås til mindst 60.000 fotografier, portrætter og topografi. 875 portrætfotos af skandinaviske boghandlere som gave fra Den danske Forlæggerforening. Portrætterne er samlede i 8 albummer omfattende E. L. Thaarups samling I-IV, G. E. C. Gads samling I-III og E. S. Tillges samling. I Andreas Dolleris: Danmarks Boghandlere I-IV, 1898-1919, findes henvisninger til portrætterne i disse albummer. Ca. 2.000 scenekunstner-portrætter fra redaktør Vibeke Poulsen. Ca. 700 portrætter (københavnske borgere) og topografiske billeder fra Rådhusbiblioteket. Ca. 1500 danske portrætter (foto og lito) fra Grubbs antikvariat. 200-300 portrætter af kongelige og fyrstelige personer fra Hans kgl. Højhed Prins Peter. Ca. 1.000 portrætter og topografiske billeder bl.a. hidrørende fra familierne Axt og Melchior, fra Nationalmuseets 3. afd. En samling portrætter, gruppebilleder og topografiske blade hidrørende fra Peter Freuchens arktiske ekspeditioner: Thuleekspeditionen og Danmarksekspeditionen, samt billeder fra filmen »Eskimo«, fra fru Magdalene Freuchens bo. En stor samling fotos fortrinsvis af dansk og udenlandsk portrætskulptur, fra kunsthistorikeren Victor Pfaff Christensen og hustrus bo. Portrætsamlinger fra: Lektor Mogens B. Lange (Thor Lange og dennes familie og venner), cicelør, frk. Elise Thomsen (bl.a. professorerne Carl og Anton Thomsen), museumsinspektør Lars Rostrup Bøyesen (danske og udenlandske kunstnere), politifuldmægtig N. Ehrenreich (malerinden Anna E. Munchs familie og venner), fru Aase Kirchhoff f. Pontoppidan (familierne Pontoppidan, Caroc, Bülow, Nyholm og Djørup), generalkonsulinde Margrethe Johan Hansen, oberst P. O. H. Jessen, afdelingsbestyrer V. A. Ramsing (familierne Ramsing og Utke), fængselsinspektør H. Klüver, organist, frk. Esther Thaning (familien Nørregaard), fru Zelia M. Andrup (scenekunstnere og forfattere) samt fra boerne efter redaktør Andreas Harsfelt, kgl. tegner ved Ingeniørkorpset J. A. J. Lander, redaktør, cand.mag. Povl Engelstoff, frk. Vica Hertz, direktør Julius Löventhal og hustru.

Af større køb kan nævnes: Ca. 2500 topografiske fotografier fra Danmark omkring århundredskiftet (postkortforlæg). Ca. 1500 postkort fra boghandler Aage Fugl. 875 topografiske fotografier med tilhørende negativplader fortrinsvis med danske motiver fra begyndelsen af dette århundrede, optaget af læge Emil Frederiksen. 4 prospekter af det belejrede København 1807. Stukket af Pollard og Hill efter tegning af Cockburn. Jacob Bincks kobberstik af Christian II.

Statsbiblioteket i Århus.

Håndskriftsamlingen har i 1961 bl.a. erhvervet følgende: En samling breve fra årene 1940-45 til professor Frederik Torm i hans egenskab af formand for Dansk Missionsraad. – Herrlich Jannsen, Niebüll: Häl en junk (selvbiografi, u.å.). Af samme forfatterinde yderligere forskellige digte og prosastykker på frisisk. – Johan Georg Kolbs »Levnetløb« (f. 21.7.1818 i Memmelsdorf i Tyskland, selv-

biografi). – Louise Hegermann-Lindencrone: Brev af 11.3.1842 til A. de Saint-Aubain (forfatteren Carl Bernhard). – H. Friis-Petersen: Danske og norske Studerende ved udenlandske Universiteter og Kiel Universitet I-V, 1961. – Håndskriftmateriale vedrørende slavisten, docent C. W. Smiths skole- og universitetsgerning. – Maskinskrevet dansk oversættelse (ved pastor J. N. Jeritslev-Hansen) af artikler fra Hausa-avisen »Gaskiya ta fi kwabo« 1961 (Nord-Nigeria). – C. F. Balslev: Byron-Mysteriet, 1961. – Håndskriftmateriale vedrørende læge Anna Bramsens forhold til Dansk Pathan Mission (ca. 1930-35. Foreløbig utilgængeligt). – Erling Winkels arbejdskartotek til det danske afsnit af Åke Eliæson och Gösta Percy: Goethe in der nordischen Musik, Stockholm 1959. – De i »Fortid og Nutid« XX (1957-59) s. 198 omtalte samlinger vedrørende Århus' topografi (overretssagfører C. J. T. Thomsens samlinger) er færdigregistreret. Registranten vil indgå i en afhandling af Emanuel Sejr og Poul Rasmussen om overretssagfører Thomsen i »Århus Stifts Årbøger«.

Dansk Folkemindesamling.

Afdeling I. De voksende samlinger af folkedigtning, folketro, folkeskik og folkeliv er blevet forøget med ca. 1300 blade indsendte originaloptegnelser fra hele landet samt en række kun delvis afskrevne magnetofonoptagelser. Ca. 1200 blade er blevet indordnet i de tilsvarende samlinger af avisudsnit. Bogsamlingen er blevet forøget med ca. 300 bind og ca. 250 hefter og særtryk. Blandt de største gaver kan nævnes en håndskreven lægebog fra 1688 bl.a. indeholdende trolddomsformularer (skænket af sygeplejerske frk. Ingrid Henriksen, Århus) og en stor samling på 223 gækkebreve fra eleverne på Aarslev friskole (skænket af Th. Sehested og frue). Afdelingen har besvaret 450 inden- og udenlandske forespørgsler og har i Det kgl. Biblioteks forhal i tiden fra 14. 11. 1961 – 10. 1. 1962 arrangeret en udstilling med titlen Heksetro og Trolddom.

Afdelingen har i det forløbne år undersøgt midsommerskikkene på Lolland og Falster med særligt henblik på Skt. Hans-blussets indførelse i mands minde. Materialet er skaffet tilveje dels ved hjælp af en spørgeliste (Spørgsmål fra Dansk Folkemindesamling 44) udsendt til de lokale kontaktmænd og til alderdomshjemmene og dels gennem efterlysninger i den lokale presse og regionalradioen. Stud. mag. Alan Hjort Rasmussen, der på to optegnerrejser for Dansk Folkemindesamling har foretaget en række supplerende indsamlinger, har udarbejdet en redegørelse for undersøgelsens resultater. Den forventes trykt i Lolland-Falsters historiske Samfunds årbog 1963. Kommuncelærer E. Kaas Nielsen, Brøndbyvester skole i København, har selv og i samarbejde med Dansk Folkemindesamling i fastidsskrevet Folkeskolen og i Danmarks Radio tilvejebragt et værdifuldt materiale til belysning af børnefolkloren. Overpolitibetjent Anders Enevig har på Læsø indsamlet et omfattende traditionsstof på lydband og har i samarbejde med Dansk Folkemuseum og Dansk Folkemindesamling fortsat indsamlingen af oplysninger om de farende folk. Gennem forskellige indsamlingskanaler har afdelingen med held efterlyst enkelte eventyrtyper (»ræddehistorier«) samt skrønerne Det store Skib og Den store Herregård. De erfaringer, man har indhentet gennem disse eksperimentelt anlagt indsamlingsarbejder, har vist sig at være betydningsfulde for den allerede nu påbegyndte tilrettelæggelse af en længere række undersøgelser over det aktuelle folkelige fortællestof. Stud. mag. Gustav Henningsen har påbegyndt en systematisk bearbejdelse af materialet til belysning af folketroen i forskellige sociale miljøer, og indsamlingsarbejdet i forbindelse hermed er blevet inten-

siveret. Endvidere kan det nævnes, at afdelingen har arbejdet med tilrettelæggelsen af to folkloristiske regionalundersøgelser (på Stigsnæs og på Reersø).

Afdeling II. Til dels som resultat af det fortsatte samarbejde med Danmarks Radio er der opnået kontakt med over 600 nye visemeddelere. Indsamlingsarbejdet ved hjælp af båndoptager fortsættes og har som tidligere især omfattet danske viser og spillemandsmusik, men også en del af de til Danmark indvandrede polske landarbejderes viser.

Med støtte fra bl.a. Carlsbergfondet gennemførtes i juli-august en indsamlingsrejse til Øst-Grønland (Angmagssalik-distriktet). Resultatet blev ca. 30 timers optagelser, der repræsenterer alle sangner, men tillige giver eksempler på fangstråb, signaler, trylleformularer, fortællinger m.v. I løbet af sommeren 1962 vil en rejse af tilsvarende karakter blive gennemført til Thule.

Udarbejdelsen af kronologisk-topografiske meddelerregistranter for viscoptegninger og spillemandsmelodier er blevet fortsat, til dels afsluttet. Endvidere foretages til stadighed udskrifter af materiale til brug ved melodiklassificeringen ved hjælp af randhulkort.

Ugentlige seminarer under professor Schiørrings ledelse er blevet påbegyndt. Disse seminarer helliges først og fremmest folkemusikalske og musiketnologiske emner, men også problemer inden for viseforskningen af tekstmæssig art drages frem.

På grundlag af det på afdelingen beroende musikmateriale har Folkemindesamlingens medarbejdere i årets løb publiceret en række artikler i danske og udenlandske tidsskrifter o.lign. Udarbejdelsen af trykmanuskriptet til melodibindet af »Danmarks gamle Folkeviser« er nu blevet fortsat, ligesom udgivelsen af »Folkevisen i Danmark« i samarbejde med Musikhøjskolens Forlag fortsættes.

Nordisk Institut for Folkedigtning.

I kalenderåret 1961 har Nordisk Institut for Folkedigtning fortsat arbejdet med de nordiske typeregistre over skæmtehistorier og viser. Sammen med Dansk Folkemindesamling er foretaget afskrifter af utrykte eventyr og sagn samt af stof fra ældre samlinger af skæmtehistorier. Materiale er samlet til et leksikon over nordisk gådeterminologi, som vil udkomme i 1962. Der er tilvejebragt forskelligt nordisk studiemateriale til brug for udenlandske forskere i Europa og Amerika.

Instituttet har arrangeret et nordisk seminar i folkedigtning og har fungeret som kongresbureau for det 15. nordiske folkelivs- og folkemindeforsker møde; møderne fandt sted i Aalborg i sept. 1961. Publikationer fra begge møder ventes fremlagt i 1962. Ved seminaret forelagdes en rapport over arbejdet med hulkort og det første hefte »Studier«.

Instituttet danner ramme om den akademiske undervisning i nordisk folkemindvidenskab.

Foreningen Danmarks Folkeminder.

Foreningen har i efteråret som medlemslevering for 1961 udsendt: V. E. Clausen: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650-1870, 7. hefte af tidsskriftet »Folkeminder«, redigeret af L. Bødker og Chr. Lisse, samt 5. hefte af Bibliografi over dansk Folkekultur (1959) ved L. Bødker, B. Holbek og H. Rasmussen.

Institut for Navneforskning (Stednavneudvalget).

Publikationer. Arbejdet med manuskripterne til »Stednavne i Århus og Skanderborg Amter«, »Svendborg Amts Naturnavne« og »Odense Amts Bebyggelses-

navne« er fortsat. Udarbejdelsen af manuskript til »Færøernes Stednavne« og »Ringkøbing Amts Stednavne« er påbegyndt og en retskrivningsliste for Ringkøbing Amt er sendt til autorisation i Statsministeriet.

Indsamlinger. I Odense Amt har dr.phil. John Kousgård Sørensen optegnet Fangel Sogn, Odense H. og i Åsum H. Rolsted, Rønninge, Højby, Nørre-Lyndelse, Nørre-Søby, Sønder-Nårå og Davinde sogne. I Hjørring Amt har lektor Arne Espegård optegnet Hæstrup og Tårs sogne i Børglum H. og Vennebjerg Sogn i Vennebjerg H. I Thisted Amt har lektor Gordon Albøge i Revs H. optegnet sognene Vestervig, Agger, Hurup, Heltborg, Boddum, Ydby, Helligsø, Gettrup og Jegindø. I Ålborg Amt har prof. Kr. Hald i Gislum H. optegnet Vognsild og Gislum sogne, i Års H. sognene Giver og Blære. I Ringkøbing Amt har mag.art. Veirup i Hammerum H. optegnet sognene Sønder-Felding og Skarrild, i Hing H. sognene Ringkøbing, Rindum, Hover og Gammelsogn samt i Bølling H. Sønder-Lem, Ølstrup og Stavning sogne.

Der er foretaget båndoptagelser af stednavne i Sønderborg, Tønder og Åbenrå Amter samt i dele af Ribe og Haderslev Amter (ved dr. Bjerrum og cand.mag. Lisse). Tidligere er der foretaget båndoptagelser i Maribo, Thisted og Hjørring Amter samt dele af Præstø, Svendborg, Ringkøbing, Viborg og Ålborg Amter (ved dr. Bjerrum, lektor Albøge og cand.mag. Lisse).

Institut for dansk Dialektforskning.

Publikationer. Redaktionen af Ømålsordbogen (ved Kr. Møller, Chr. Lisse, Jørgen Larsen, Inger Ejsskjær og Poul Andersen) er m.h.t. ordbetydningerne videreført til bogstav e, og i forbindelse med revision af artiklerne under de første bogstaver har man gjort en række forsøg med at tilrettelægge disse artiklers »hoveder«, indeholdende redegørelse for ordenes udtale og bøjningsforhold. Der er udsendt 2 spørgelister (nr. 11 og 12) fra Ømålsordbogen til c. 140 faste meddelere og til provinsbladene. Iøvrigt har instituttet udsendt Danske Folkemål 18. årg., hefte 1-8, indeholdende afhandlinger af Chr. Lisse (Enklistisk Nægtelse i Sydømålene) og Ella Jensen (»Vestjysk« Stød i Forbindelse med musikalsk Accent, samt anmeldelse af K. Ringgaards disputats: Vestjysk Stød). Endvidere er der i instituttets skriftserie A som seriens nr. 20 udsendt M. B. Ottens Hostrup-Dansk I. Lydlære. Udgivet med en indledning af Ella Jensen. Poul Andersen har i Danmarks Skoleradio udsendt et hefte Danske Dialekter (indledning og tekster), Kr. Møller har publiceret en anmeldelse af Johan Langes Ordbog over Danmarks Plantenavne, og Jørgen Larsen har publiceret Johs. Brøndum-Nielsen. En Bibliografi (udsendt af Selskab for nordisk Filologi på Brøndum-Nielsen 80-årsdag). Ella Jensen og Magda Nyberg har tilrettelagt trykmanuskript til M. B. Ottens sønderjyske ordbog, Hostrup-Dansk II. Bd. I, til hvis trykning man har søgt om midler, Anne Duekilde har foretaget en gennemgang og suppleret af »Alsingergildet«s samlinger, og Poul Andersen og Inger Ejsskjær har videreført arbejdet på monografien over sydsamsisk.

Indkomne optegnelser. De ovenfor nævnte spørgelister 11 og 12 har givet en forøgelse på c. 5000 ordsedler. Poul Andersens optegnelsesarbejde i Ørbæk har indbragt c. 1600 ordsedler, og fra Samsøs sydlige del er hjembragt c. 800 ordsedler, udskræve af verificerings-spørgehefterne V, 4-5 (Helle Faurshou Hviid). Registrerings- og udskrivningsarbejde af litteratur og nyttilkomne samlinger har forøget samlingerne og instituttets registre med c. 2000 sedler, og de jyske samlinger er forøget med 20.000 sedler, hidrørende fra udskrivning af 1) Optegnelser fra Bjerre herred (Bent Jul Nielsen), 2) Topografisk samling (Magda Nyberg), 3) Ordlistor (Inga Høyberg), 4) Aflæsning af bånd (Torsten Alf Jen-

sen). Aflæsning af et antal bånd er foretaget af Ella Jensen, Christian Lisse og Jørgen Larsen, og resultaterne heraf er arkiveret i instituttets tekstsamling, i nogle tilfælde er der også af aflæsningerne fremstillet stencilerede tekster til universitetsundervisningen.

Manuskriptsamlingen er forøget med 3 numre (201-203). Håndbiblioteket er ved køb og gaver forøget med 195 bøger og hefter. Med arbejdskraft fra Det kgl. Bibliotek er en ny katalogisering af biblioteket påbegyndt, til afløsning af det eksisterende ældre kartotek, der ikke uden omredaktion lod sig inkorporere i bibliotekernes fælles katalogsystem. Plade- og båndarkivet er forøget med 16 bånd med dialektprøver fra Fårevejle, Toreby, Gundslev, Skallerup, Ellested, Felsted, Kliplev, Bedsted, Astrup og Vonsild. Desuden er der overspillet prøver fra lakplader, der var truet af ødelæggelse.

Rejser. Poul Andersen har foretaget 5 optegnelsesrejser til Østfyn, i flere tilfælde kombineret med båndoptagelser, ved hvilke Jørgen Larsen og Inger Ejskjær har været medvirkende; hovedoptegnelsen har været samlet om Ørbæk sogn. Desuden har Poul Andersen foretaget en optegnelsesrejse til sydsamsisk område sammen med Inger Ejskjær. Kr. Møller har foretaget rejser, især med indsamling af fiskeriord og fiskerikultur for øje, til Kalundborg, Holbæk, Kulhus, Gilleleje, Hornbæk og videre til fiskerlejer omkring Assens. Ella Jensen har foretaget optegnelser i sognene Ullits og Hostrup, optegnelser i forb. med båndoptagelser i Tavlov og Giver, båndoptagelser i Kliplev, Bedsted, Astrup og Vonsild. Bent Jul Nielsen har foretaget en optegnelsesrejse i Bjerre herred.

Cand.mag. Ellen Raae har som konsulent især arbejdet med plantenavnstoffet og foretaget saglig redaktion indenfor en række emner. Der er foretaget forstørrelse af en fra Landsmålsarkivet i Lund udlånt mikrofilm af en ordsamling fra Löderup i Skåne. Ordsamlingen, der er på over 7000 ordsedler, er stillet til rådighed for cand.mag. Børge Andersen, der arbejder med skånsk.

Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning har fortsat sin udnyttelse af Institut for dansk Dialektforsknings jyske samlinger ved fotokopiering, jf. IJSK's årsberetning i Sprog og Kultur 22, p. 115.

Da instituttets nye lokaler i St. Kannikestræde er beliggende i en ejendom fra 1730 med kakkellovsopvarmning, bestemte man sig af hensyn til brandfaren til at lade instituttets seddelsamlinger mikrograferede. Gennem universitetet søgte og fik man en bevilling hertil, og i tiden 16/2-22/6 1961 foretog fotograferingen i et af instituttets lokaler på en lejet Recordak Reliant Microfilmer, model RM 1. Det manuelle arbejde herved udførtes af erhvervshæmmede kontorister, til hvis aflønning udgifterne afholdtes af Arbejdsministeriet. Der mikrograferedes ca. 1.800.000 sedler på 179 film, som nu opbevares i Det kgl. Bibliotek.

Dansk Pressemuseum og Arkiv.

Udstillingen har i 1961 i omtrent uændret skikkelse (dog er visse mindre forbedringer og ajourføringer foretaget) været tilgængelig for offentligheden. I de tre sommermåneder holdtes åbent hverdag kl. 13-16, resten af året ialt otte timer ugentlig. Besøget har omfattet 669 personer; i flere tilfælde har der været tale om gruppeomvisninger med grundig gennemgang og forklaring.

Arkivet og biblioteket har modtaget ialt 112 numre. Af større nyerhvervelser kan nævnes, forhandlingsprotokol m.m. efter krigstidens pressenævn; hele nævnets arkiv beror nu her. Regnskabsmateriale m.m. er afleveret fra Bogense Avis, Nyborg Avis og Ærø Folkeblad. Indsamlingen af arkivalier og småskrifter om

presseforhold er fortsat. – Ved tilskud fra Aarhusjournalisternes Rundskuefond er der nu bygget en brandsikker arkivbox i kælderen.

Organisationsformen er fra 1.1.1962 ændret således, at Dansk Pressemuseum og Arkiv nu er en selvejende institution. Bestyrelsen består af 5 repræsentanter for Dagbladenes Fællesrepræsentation (der økonomisk garanterer museet), 1 for Journalistkursus, 1 for Dansk Journalistforbund og 2 for Dansk pressehistorisk Selskab (der som videreførelse af den tidligere medlemsforening Dansk Pressemuseum og Arkiv fortsat støtter museet). Formand er chefredaktør Erik Schmidt, Århus.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

Virksomheden på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i 1961 har været præget ikke mindst af en stadig tilgang af arkivalier, der ikke har gjort problemet vedrørende pladsnøden mindre. Der arbejdes stadig med de planer, som bestyrelsen har m.h.t. tilbygning til institutionens ejendom, således at arkivalierne kan opbevares under mere betryggende former, men boligministeriet har ikke for tiden villet give igangsættelsestilladelse til byggeriet.

Af særligt værdifulde arkivsamlinger, som man har modtaget i årets løb, kan nævnes fhv. overborgmester H. P. Sørensens materiale fra besættelsestiden, en betydelig samling manuskripter fra bl.a. Fr. Adler, Kautsky, Gustav Bang, Stauning, P. Munch, Falkberget og A. C. Meyer. Hertil kommer breve fra bl.a. Stauning, Skjoldborg, Franz v. Jessen, Albert Olsen, Hartvig Frisch, Gerson Trier og Harald Jensen. Endvidere fik man fra H. P. Sørensen en lang række billeder og tegninger.

Fra statsminister H. C. Hansens arvinger modtog man materiale fra besættelsestiden, talemanuskripter fra begyndelsen af 40'erne til 1958, manuskript til digtsamlingen »Tro og Trods«, kantater, sange til partiforeninger m.m.

Endvidere har man fra kulturminister Bomholt modtaget et meget betydeligt materiale bl.a. fra socialministerperioden og undervisningsministerperioden, heri et fyldigt materiale vedr. skolereformen, manuskript til erindringerne, enkelte talemanuskripter samt breve og udklip.

Hertil kommer en betydelig samling indkøbte arkivalier, gaver fra enkeltpersoner, fagforbund, fagforeninger, ambassader o.s.v.

Af nye bøger er i årets løb anskaffet ialt 899, der alle er katalogiseret. De udenlandske bøger er optaget i accessionskatalogen.

Som sædvanlig har mange forskere og skribenter benyttet samlingerne, ligesom man dels mundtligt dels skriftligt har besvaret forespørgsler og igennem statens bibliotekstilsyn udlånt bøger til andre danske eller udenlandske biblioteker.

For at lette de besøgendes søgen efter stof udarbejdes der analyser på tidsskrift-artikler, ligesom man i samarbejde med Socialistisk Debat foreløbig to gange har udsendt en orientering over vigtigere artikler i en række tidsskrifter.

Arkivet har i dag 299 løbende tidsskrifter og 78 fagblade. Hertil kommer imidlertid et betydeligt antal afsluttede tidsskrifter og fagblade. Meget nyt arkivmateriale har kun kunnet ordnes gruppevis, men hvor det drejer sig om biografisk materiale, bestræber man sig på at ordne det således, at det er nemt tilgængeligt.

Medarbejdere ved TV og radio har flittigt benyttet samlingerne, forfatteren Ture Nermann har samlet materiale om svenske socialdemokratiske partipioneres ophold i Danmark og har samtidig fået en afskrift af arkivets omfattende samling om baronesse Liljenkrantz. Dr. Futtrell fra universitetet i Nottingham

ham har i Sct. Antonys Papers offentliggjort en mindre afhandling om Alexander Kesküla, et forarbejde til en bog om de russiske revolutionæres virksomhed i Skandinavien, baseret delvis på materiale indsamlet i arkivets samlinger. Alvar Alsterdal har arbejdet på arkivet i forbindelse med udarbejdelse af en bog om Axel Danielsson, og arkivet er også nævnt i forordet til dr.phil. Helge Hultbergs »Die ästhetischen Anschauungen Bertolt Brechts« i forbindelse med Brechts ophold i Danmark.

Ved Socialdemokratiets jubilæumskongres i Falkonercentret arrangerede man en udstilling, der viste arbejderbevægelsens udvikling gennem de 90 år. Samtidig udsendtes en folder, der belyste den partimæssige udvikling i denne periode.

To gange i årets løb har man foranstaltet gratis uddeling af dubletter, derimod opbevares dubletter af socialistisk natur, hvis genanskaffelse ville være vanskelig.

Institut for jysk sprog- og kulturforskning.

Som sædvanlig har arbejdet på instituttet været koncentreret om udsendelse af spørgelister, seddeludskrivning, affotografering af dialektmateriale i UfF., København, alfabetisering og indordning af seddelmateriale, korttegning m.v. – Af spørgelister er udsendt AC (17/3 478 ekspl.), AD (6/10 474 ekspl.) og AE (12/12 467 ekspl.). Hjemkommet er henh. 466, 418 og 161 besvarelser. – Den samlede forøgelse af seddelmaterialet beløber sig i år til 254,704 sedler, den hidtil største årlige tilvækst. Af disse sedler stammer 25.608 fra vore spørgelister og 76.400 er affotograferet fra samlingerne i UfF, København. Videre er 42.993 sedler fra den nedenfor nævnte gamle Feilbergsamling, som redaktør Per Skar skænkede instituttet. – Ligesom tidligere har dr. K. Ringgaard tegnet kort over forskellige ord- og lydforhold ud fra materialet i indkomne spørgelister. Der er til dato i år tegnet 69 kort. – Der har været afholdt redaktionsmøder 15. maj, 26. maj og 15. juni, hvor suppleringsregler er blevet gennemgået og vedtaget. Arbejdet med redaktionsreglerne pågår og vil i nærmeste fremtid blive gjort til genstand for drøftelse i redaktionsmøder. – Den årlige studentereksekursion fik denne gang et større omfang end sædvanligt. Den gik til området syd for grænsen med fast station i Niebøl. På grundlag af bånd optaget af stud.mag. H. Chr. Nickelsen fra Kiel blev under ledelse af mag. Veirup et notationssystem for de sydslesvigske dialekter fastlagt og i tiden 4.-11. juni optegnede derefter ialt 11 mand i området, ligesom der blev optaget bånd i sognene Medelby, Ladelund, Humtrup, Brarup, Avntoft, Nykirke og Valsbøl, ialt 22 timer. – Foruden ovennævnte båndoptagelser har instituttet i årets løb fået tilsendt eller selv optaget bånd i Frøslev (Mors Sdr. hrd.), Glud (Bjerre hrd.), Tværsted (Horns hrd.), Hundslund (Hads hrd.) og Barrit (Bjerre hrd.). Mag. Veirup har påbegyndt aflæsningen af båndene fra Sydslesvig. – Under sin private sommerferie i Tyskland benyttede dr. Ringgaard lejligheden til at besøge dialektinstitutterne i Marburg, Münster og Kiel. Fra Marburg hjemførte han fotokopier af de Wenkerske spørgelister fra 1876 ff., ialt 296. Fra Münster låntes spørgelister fra Sydslesvig, hvori der er mange danske gloser. I Kiel blev der truffet aftale med stud.mag. Nickelsen og cand.mag. Kristine Arhammer om, at de skulle udskrive det danske stof i de frisiske samlinger. Stud.mag. Nickelsen har endvidere i Kiel fundet frem til nogle af afdøde prof. Vogt indspillede valser med dialektprøver fra Vest- og Sønderjylland (ca. 1927). – Redaktør Per Skar har skænket instituttet en seddel-samling, som han har arvet gennem sin mor fra Feilbergs bo. Ordsamlingen, der var på ca. 40.000 sedler, viste sig at indeholde såvel kildemateriale som redaktionsmateriale til Feilbergs ordbog. – Museumsforstander dr.phil. H. P. Hansen,

som døde den 26. februar 1961, havde i sit testamente bestemt, at instituttet skulle arve den del af hans bogsamling, som vedrørte folkloren, samt hans egenhændige optegnelser. Denne værdifulde gave omfattede ca. 200 bøger, 37 manuskripter (deriblandt originale cyprianuser og afskrifter af sådanne) og 12 bind egenhændige optegnelser (1920 ff.).

Institut for Presseforskning og Samtidshistorie.

Instituttet virker i forbindelse med Journalistkursus ved Aarhus Universitet. Instituttet ledes af kursusforstander, universitetslektor Erik Reske-Nielsen.

Instituttet har siden 1953 opbygget et omfattende arkiv vedrørende nordisk og international politik. Stoffet hentes fra danske, norske, svenske og udenlandske aviser og tidsskrifter.

Instituttet har i 1961 forberedt et par publikationer, som ventes udsendt i 1962.

Institut for Dansk Kirkehistorie.

Studiekredsene over emner fra ældre og nyere perioder inden for den danske kirkes historie er blevet fortsat. Indenfor dette arbejde kan der især være grund til at nævne, at Instituttet har iværksat en religions-sociologisk undersøgelse over »Folkereligionen i Danmark« i vore dage. Foreløbigt har dette arbejde haft en forberedende karakter, idet man i de første to år, hvor undersøgelsen står på, først og fremmest vil bestræbe sig for at finde frem til en egnet metode. Med dette formål har man ved hjælp af en båndoptager foretaget interviews og desuden samlet en del materiale via udsendte spørgeskemaer.

Bogsamlingen er vokset støt, bl.a. takket være gaver fra institutioner og private. Herunder må især fremhæves en stor og værdifuld bog gave fra Det danske Bibelselskab og en gave omfattende bl.a. Indre Missions Tidende 1854-1955 fra sognepræst H. N. Blauenfeldt, Ringe.

I 1961 har Instituttet udsendt følgende publikationer: I serien Kirkehistoriske Studier: 1) Johannes Pedersen: Fra Friskolens og Bondehøjskolens første Tid, 2) Arne Schmidt: L. P. Larsens Teologi og Missionssyn, 3) K. E. Bugge: Teologi og Pædagogik historisk belyst, og 4) K. Gjesing: En missionspioner, H. P. Børresens liv med særligt henblik på hans missionsvirksomhed (Disputats). Af andre udgivelser har Instituttet udsendt: 1) Jakob Rod: Folkereligion og Kirke, og 2) Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Århundrede, red. af A. Pontoppidan Thyssen, bd. II indeholdende Knud Banning: De sjællandske Vækkelser, Sorø, Holbæk og Præstø amter samt Lolland-Falster og Bornholm.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab.

Selskabet har udsendt følgende skrifter: Danmarks gamle Købstadlovgivning, udgivet af Erik Kroman, bd. IV (Skaane, Bornholm, Halland og Bleking) og V (Almindelige stadsretter, almindelig købstadlovgivning); udgaven er hermed afsluttet. Corpus Philosophorum Danicorum medii aevi. II. Martini Dacia opera, udgivet af Heinrich Roos. Danmarks gamle Landskabslove. Tillæg til bd. IV, 5.-6. hæfte: Knud Mikkelsens Glosser og Thords Artikler, udgivet af Erik Buus, den plattyske tekst af Thords Artikler af Peter Jørgensen; udgaven af landskabslovene, der blev påbegyndt i 1920, er dermed ført til ende. Gammeldanske diplomer, udgivet under ledelse af Kaj Bom, III-IV (1405-07 og 1408-10, duplikeret, fortsættes).

Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie.

Udvalget har i 1961 videreført rækken af Ældre danske Tingbøger med udsendelsen af hæfte 5 af Åsum herreds tingbøger 1645-48 og hæfte 1 og 2 af Sokkelunds herreds tingbøger 1630-32.

Udvalget fejrer i maj 1962 sit 10-års jubilæum, og der kan være grund til i korte træk at ridse udvalgets udgivervirksomhed op.

I det forløbne 10-år er der i alt udsendt 14 bind kilder, hvoraf rækken af Ældre Tingbøger optager de 11, der fordeler sig på Åsum herreds tingbøger (Fyn), Skast herreds tingbøger (Jylland) og Sokkelunds herreds tingbøger (Sjælland) samt Herlufholm birks tingbøger, som alle stammer fra første halvdel af 1600-tallet.

Af kilder til kirke- og præstegodsets historie er der udsendt Sjællands stifts landebog 1567 og Århusgård og Åkær lens jordebog 1544. I 1957 havde udvalget den glæde at kunne udsende nu afdøde landsarkivar Gunnar Olsens disputats »Hovedgård og bondegård« i sin række af landbohistoriske skrifter.

Af udvalgets meddelelser »Bol og By« er der kun udsendt et enkelt hæfte, som indeholdt Gunnar Olsens afhandling: Præsteindberetninger om sognekaldenes og kirkernes økonomiske vilkår.

Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie.

I 1961 er udsendt 3. bind af P. Munchs erindringer (udgivet af Povl Bagge under medvirken af Torben Damsholt og Stig Jørgensen), som dækker tiden 1914-18, og manuskript er afsluttet til udgivelsen af Tre Venstrømænd (en brevveksling mellem Klaus Berntsen, Frede Bojsen og Niels Neergaard, udgivet af Harald Jørgensen under tilsyn af Hans Lund og Erik Rasmussen) samt til Frede Bojsens erindringer (udgivet af Kristian Hvidt under tilsyn af Harald Jørgensen og Fridlev Skrubbeltrang).

En udgivelse af Marcus Rubins breve i 3 bind med et kommentarbind er i trykken.

Inden for sit store arbejde med besættelsestidens historie har selskabets medarbejdere under ledelse af landsarkivar Hvidtfeldt og dr. Hæstrup, resp. statskonsulent, dr. Skovmand og overarkivar Sjøqvist, foretaget en omfattende indsamling og registrering af materiale og optagelse af interviews til forberedelse af publikationer om Weserübung, Dansk udenrigspolitik 1933-40, Danmarks forhold til USA under besættelsen, Danske politikeres forhold under besættelsen, og De ældres råd og Dansk Ungdomssamvirke. Publikationer om alle disse emner vil kunne ventes i løbet af de nærmeste år; selskabet har til sin forskning ved en kongelig resolution fået adgang til statens arkiver.

I N D H O L D

<i>H. P. Clausen</i> : Aviser som historisk kilde	321
<i>C. J. Becker</i> : Litteratur om Danmarks forhistorie 1957-1960	346
<i>Holger Rasmussen</i> : Litteratur om dansk materiel folkekultur 1954-61	375
H. P. Hansen Herning. Mindeord ved Peter Riismøller	392
Anmeldelser	
Det kongelige danske Videnskabernes Selskab 1742-1942, Samlinger til Selskabets Historie udarbejdet af Asger Lomholt (Axel Steensberg)	395
Axel Garboe: Geologiens historie i Danmark I-II (Peter Michelsen)	399
Johanna Brandt: Das Urnengräberfeld von Preetz in Holstein (Erling Albrechtsen)	401
Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: Personalhistoriske oplysninger om borgmestre, rådmænd, byfogeder og byskrivere i Flensborg 1550-1848 (Svend Larsen)	402
Institutionernes virksomhed i 1961	403